

HOLMI

VII. évfolyam 6. szám

1994. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Máttyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petti György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rába György:* Kisértetjárás • 803
A végső szó jogán • 804
Almomban történt • 804
Igeidők • 805
- Mándy Iván:* Tesztelés • 805
- Kosáry Domokos:* Hatalomátvitel és ideológia
a Görgey-kérdés tükrében,
1945–1956 (II) • 807
- Czigány Lóránt:* Kossuth teleszkópja • 823
- Deák Agnes:* Két ismeretlen Kossuth-dokumentum • 832
- Tandori Dezső:* Az észak-rajna-vesztfáliai dalokból, 1993 • 849
- Orbán Ottó:* Viszonyunk a poszt-premodernhez • 853
Vitriollal keveri • 854
- Szabó Magda:* Adalék az Ottlikíászhoz: Ludány • 855
- Kurdi Imre:* Kilenc verssorról (Fgy Rilke-vers
két magyar fordításban) • 860
- Bajesi Cecília:* Baukisz éneke • 865
- Pelócz András:* A tenger dicsérete • 867
- Margaret Atwood:* Zabszerda (*Fencsik Flóra fordítása*) • 869
- Szilágyi Andor:* Szerelmem, Jasmina • 881
- Sajó László:* Pál el nem küldött levelei
Mint éjjel a tolvaj • 889
Vigasztaljátok tehát egymást
ezzel a tanítással! • 890
A tékozló fiú • 891
- Magyar László András:* Vakondok • 892
Sárkány • 892
Őz • 892
Noé bárkája • 893

- Rentz Máttyás*: Kettős • 893
Dolinszky Miklós: „Mindent elkövettem,
hogy ne legyek zseni”
(Büntudat és örömhír
Karinthy Frigyes életművében) (I) • 900

FIGYELŐ

- Márton László*: Alakúság, avagy a közbeszólás hatalma
(Peti György: Sár) • 912
Bikácsy Gergely: Anekdotaelterítés
(Kardos G. György: Jutalomjáték) • 918
Bodor Béla–Nagy Gabriella: Két bírálat egy könyvről
(Szilágyi Andor: Ezoteréma) • 921
*Bán Zoltán András–Kármolyi Csaba–
Ambrus Judit*: Három hírálat egy könyvről
(Darvasi László:
A veinhageni rózsabokrok) • 932
Kocsis Zoltán: Boulez új Bartók-lemeze
(Bartók Béla: Négy zenekari darab –
Concerto for Orchestra) • 940
Harmat Pál: A halálba kevélykedés évszázadai
(Zonda Tamás: Az öngyilkosság
kultúrtörténete) • 941
- A HOLMI postájából
(Bihari István levele) • 943

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A lényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Rába György

KÍSÉRTETJÁRÁS

Közeleg áttöri a falakat
képlékeny arc jóval fiatalabb
nálam s rámförmed az én hangomon
meglélemlítésül kérdőre von
a keresztúton ennyi s ennyi éve
mért löktem jobbra hiszen balra térve
szabad község várta bírói szék
jegyzői poszt kályha húsos fazék
ősz fővel legalább majd ezt meséli
ki akkor bölcsen jó irányba tért ki
de szögcsdrót erjedt káposztalé
fagyás járt neki úton rossz felé
halálközelről pusztá szót sem ejtve
a sértett árny így olvasta fejemre
tévedésemet aztán elvonult
maradj csak magadnak mihaszna múlt
rivalltam utána békeszegő
elhantoltan is rebellis idő
S megint jön egy sarkos homloku férfi
mást se tud csupán tetemre idézni
hóbortos szaloniki lányra mért
gáncsaim miatt óvásaimért
mandulaszemű fahéjszín görög nő
durcás tort olaszszággal göcögött hő
négy hét öregdiák-élet alatt
nyakába csak ez a bódult szakadt
ej kísértő nem neszeled-e szellem
milyen nyomasztó ki tévedhetetlen
s inkább ráhagyva igaza lehet
elhessentem lidérc-jelöltemet
Am harmadik lép a ködből előre
szemgödre árkos nyúzott pofabőre
korhol a papírt mért feketítem
merő karc ez a kis történelem
ahogy keresek én vasfejű folyvást
felsőbb matézisnél felsőbb megoldást
kergetném el s a hívatlan bíró
nem moccan az alkalmatlankodó
menekülnék és mire visszánézek
nyomomba vert gyökeret a kísértet

A VÉGSŐ SZÓ JOGÁN

Szerelmes verset még kamasz koromban
élő műzsa híján is mennyit írtam
vagy csupán azzá neveztem ki egyet
kinek elmentem rezgő blúza mellett
testemet hosszú tavasz sokszorozta
és rabnómül háremembe sorozva
puszta látásra hívtam annak-ennek
szavamban a lét indulója zengett
most hogy köröttem szoknyáját ma senki
portékáját mutatni nem röppenti
pedig más bámészt nem is véve számba
csalogattak így szakkiállításba
nos immár műzsául nem-létezőket
nem füllentek nem színezek ki nőket
miképpen a megrögzött koffeínista
a pótkávét soha többé nem issza
vagy aki végső szó jogán beszélhet
csak az igazat tudja már reménynek

ÁLMOMBAN TÖRTÉNT

Amit hallottam nem is hallható
füllel s talán el sem hangzott a szó
de értettem mást nem jelenthetett
máris irányította léptemet
ez álmomban történt nem cáfolom
hunyt szem nyitott fül évszázadokon
ha így vádolt keresztül bölcs az ember
bőrébe tépő bogáncs intelmmel
a kérdés így is kikerülhetetlen
a hangtalan hogy szólt miféle nyelven
kérdi ezt ki kétlábú vadat úz
a faggatott az Orléans-i Szűz
latinul angolul vagy franciául
aki egyet mond másikat elárul
szótárból értetlen a kuka szózat
némán a megtelt élet nyelve szólhat

IGEIDŐK

Azt mondják rólam vallomásos
költővé alakultam
megöregedtem mi maradt
volna nekem más csak a múltam

Úgy tartják drámának jövő
az ideje de köd előttem
hiába meresztem szemem
bele kell törődjem

A jelenre meg rátekintek
s iszkol máris a drága líra
az ujjak tapasztalatáról
az ember így minék is írna

Legföljebb ha még sikerül
s ha nem meglesz amúgy időn túl
fürkészem az otthonomat
ahová léptem úgyis indul

Mándy Iván

TESTEDZÉS

Lépések a másik szobából. Halk hang közöl valamit valakivel. Tulajdonképpen egy beszélgetés. De miféle beszélgetés? A másik meg se szólal. Talán legyint, a vállát vognogatja. Ugyan! Lehet, hogy nincs is válla. Egy lény, akinek mindent el lehet mondani. Meghallgatja a panaszkodást, a siránkozást, a dühöngést. Na igen, a halk hang maga az ingerültség. Eddig visszafojtotta, de most kipakol.

– És miért ne lehetne Winkleréknek királyságuk?!

János felhúzta a térdét az ágyban.

Winkler – ismerős név, olvasta valahol... hát persze! A Bakacsi kötete. Adott is egy dedikált példányt. Itt lehet valahol a polcon. A lábak tétován kibújtak a takaró alól. Mi az! Csak nem akarja megkeresni azt a kötetet?

Egyszerre kimondta a címet. Hosszú, hülye cím.

Ki gyújtotta fel Winkler királyságának erdejét?

Az ingerült hang elhallgatott

Sötét nevetés.

Lehet, hogy ez bedugja a képét. Leszámolásra készül.

De hiszen ez a Bakacsi! Hogy kerül ide, és kivel dumál? Évek óta nem láttam, és most tessék!

Egyáltalán, hogy jutott be? Kulcsa van a lakáshoz? Kitől kapta? Hogy szerezte?
Szóval Bakacsi Bélának kulcsa van. Akármikor jöhet-mehet.

Csönd

Bakacsi sziszegése odaáról:

– Jó, nem verem szét a pofáját, de azért...

A másik mondhat valamit azon a hangtalan hangon. Csillapítja Bakacsit. Bólogat és csillapít. Nem is eredménytelenül.

– Nem lényeges – mondja Bakacsi. – Egyáltalán... egyáltalán...

Ezt ismétli. Nincs is más szava.

Óriási tévedés.

Most éppen János anyjáról beszél.

– Hát az egy hölgy, egy halk, elegáns hölgy. Imádja a fiát, azt a lehetetlen alakot, de azért néha megmossa a fejét, ha arra kerül a sor. A költészethez is olyan áhítattal közeledik... már ahogy kézbe vesz egy könyvet. (Csönd. Majd kirobban.) Miért ne lehetne egy Winklernek királysága?! És miért ne lehetne a királyságnak egy erdeje? És ha már van, akkor persze hogy felgyújtják. Az aljadékok. A rohadékok. Akik mindent elpusztítanak. Hiszen a pusztítás tartja őket életben. Meghúzódnak a repedésekben, az üregben, és figyelnek. Tudják, mikor kell előtörni. Mikor jön el az idejük. Nincs senki, aki megfékezze őket. Olykor egy-egy régi harcos. (Hosszú szünet.) Az agg Winkler!

János a térdét nézte, ahogy megismételte:

– Az agg Winkler...

Azok meg csak hallgattak odaát. Bakacsi meg a légy.

Majd Bakacsi furcsa, titokzatos hangon:

– Ne is keresd azt a nevet a Hősök Antológiájában! Sehol se említik! Még arra se méltatják, hogy egy lapalji jegyzetben...

– Lapalji jegyzetben... – ismételte János.

Bakacsi, meglehetősen öntelten:

– Azért a költészetben mégiscsak nyoma van! És, azt hiszem, az mégiscsak többet jelent, mint az antológiák!

Csönd.

– Az édesanyja tudta értékelni! Az igen! Felolvastam néhány részletet a kötetemből, és mondhatom, megvolt a hatása. Könnyeket láttam az anya szemében. Micsoda nemes lélek! Hogy lehet annak a hölgynek egy ilyen kófic fia! Ezt mondja meg nekem valaki!

Kófic! A térd megremegett.

Szóval, Bakacsi felolvasott anyának. Remélem, somlói galuskát is kapott az elismerés mellé.

Érzem, hogy egy kérdés lóg a levegőben. Hogy meghívtam-e Jánost a felolvasásokra? Egy fenét! Csak nem vesztem meg! Soha egy jó szava nem volt a műveimhez!

– O, a te műveid, Bakacsi!

– Barátság! Hát az már régen megszakadt. Talán sose is volt. A nagy szerelmemet lecsapta a kezemről. Igaz, az ő kezéről is lecsapták. Szóval hagyjuk! Hagyjuk az egészet!

Elhallgatott. Majd úgy dühödten:

– Miket vágott a polámba! És nem is négy szemközt. Társaságban. Hallják csak minél többen. Síralmas alak vagy te, Bakacsi.

Elmondtam az anyjának. Valakinek csak el kellett mondanom. Az ölébe vonta a fejemet. Hát még mindig nem ismeri Jánost! Már kiskorában ilyen volt, egy undok pukkancs. És most is az, nem érdemes vele törődni!

– Ez az anya! Ezt eltaláltad! Egyébként ez megint csak olyan megható. Öledben a Bakacsi feje. És csak simogatod hosszan, lágyan.

Fekvőtámasz az ágy mellett a szőnyegen. Kinyomok tízet! Mondjuk négyet! Nesztelenül nyílt az ajtó. Az ajtóban ők ketten. Bakacsi és vállán a légy.

– A legjobb barátom.

Csönd.

Majd alig hallhatóan:

– Ő nem csábítja el Richter Kamillát.

János egy pillanatra felnézett.

– Honnan tudod?

Szélroham támadt. Benyomta az ablakot. Légyzúgás. Zizegés. Apró, fekete pontok szálltak a levegőben.

Bakacsi beleveszett ebbe a zúgásba.

Jánost mintha lemosták volna a szőnyegről. Valamilyen sárga ronggyal csapkodott.

Észelősen rohant lefelé a lépcsőn.

A lépcsők váratlanul cserhenhagyták.

Belelépett a levegőbe.

Kosáry Domokos

HATALOMÁTVÉTEL ÉS IDEOLÓGIA A GÖRGEY-KÉRDÉS TÜKRÉBEN, 1945–1956 (II)

A magyar történelem egészéről olyan összefoglaló készült, egy kötetben, amely mind belső arányaival – így a legújabb idők túlméretezett és persze dicsőítő tárgyalásával –, mind pedig felfogásával az új politikai-ideológiai követelményeknek kívánt megfelelni.¹ A késői kutatónak ezt főleg azért hasznos forgatnia, mert sűrítve, együtt található meg benne mindazokat az egyoldalúságokat és torzításokat, amelyek a múlt megközelítését ekkoriban jellemezték. Ebbe az összképbe beleillik a forradalom és szabadságharc tárgyalása is, amely kellő mértékben idézi nemcsak Marx és Engels, hanem

Lenin és Sztálin idevágó megnyilatkozásait Görgeyt természetesen „pártosan” elítéli. Seregszervező munkájáról nem szól, viszont kijelenti, hogy Görgey „*lényegében véve egy húrán pendül Mógával és a többi régi tiszttel*”, hiszen „*harc nélkül feladta Győrt, és egészen Buda alá vonult vissza, miközben Kossuth biztatására, hogy vállalja az összecsapást, gyávaaságról és megalkuvástól tanúskodó*” ellenérvekkel válaszolt. A felvidéki hadjárat „*hosszú, főtölleget kerülő út*” csupán, e felfogás szerint. A „*dicsőséges tavaszi hadjárat*” viszont nem az ő érdeme, hiszen abban több része volt a „*végző fokon Kossuth által megszabott, jó hadműveleti tervnek*” meg a forradalmi lelkesedésnek. Görgeyt terheli a felelősség azért is, hogy a győzelem nem járt együtt „*az ellenséges erők teljes szétzúzásával*”, ami máris „*áruló magatartás*” következménye volt. Ehhez képest a befejező szakasz szinte enyhébben fogalmaz, mint akkoriban szokás volt. Észreint a honvédsereg nem tudott megbirkózni az ellenség erőfölényével. Görgeynek csak annyi lehetősége volt, hogy vagy nyugaton megveri Haynaut, vagy délen a többiekkel egyesül. De ő „*sem döntő ütközetre nem tudta rábírn Haynaut, sem a visszavonulással nem sietett*”. A valóban döntő temesvári csatáról a szöveg nem tartja szükségesnek említést tenni. A fegyverletételt nem nevezi külön árulásnak, de idézi, amit Vörösmarty versében Görgeyről „*méltán*” megírt.

Annak, hogy a politika nyomása ily mértékben és ily közvetlenül ránehezedett a kutatók munkájára, elkerülhetetlenül meglették a következményei. Pedig ugyanakkor olyan új kutatómunka indult, amely jelentősen gazdagította ismereteinket a forradalom és a szabadságharc történetéről.

Az idősebb, tapasztaltabb kutatóknál, akiknek több-kevesebb pályamódosítással kellett az új követelményekhez hozzáigazodniuk, ez a politikai hatás rendszerint két-féle módon jelentkezett. Részint úgy, hogy szövegükbe engedményként vagy valamilyen dekorációs elemként helyenként olyan megállapításokat illesztettek, amelyek adataikból és okfejtésükből ilyen formában nem következtek ugyan, de elfogadhatóbbá tették a szöveget. Részint pedig úgy, hogy forrásaik elemzése során nem vettek észre olyan ellentmondó mozzanatokot, amelyek pedig másként aligha kerültk volna el figyelmüket.

Mindennek nyomai olyan jeles szakemberek tevékenységén is megfigyelhetők, mint Barta István (1910–1966), aki a középkor kutatójának indult, de ezután éppen a Kossuth-kutatásban talált menedéket a nehéz időkben, és jelentős érdemeket szerzett Kossuth összes művei több kötetének közzétételével. Előbb az *Országgyűlési Tudósításokat*,² majd az utolsó rendi országgyűlés Kossuth-vonatkozásait tette közzé³ igen szakszerűen, bár ez utóbbi kötetből már kimaradt két olyan mozzanat, amely az akkori felfogással nem egészen egyezhetett: Kossuth – egyébként általa is hamar elejtett – javaslata 1847 őszén arra, hogy a parasztok földdel is megválthassák magukat, valamint alulmaradása 1848 elején a vukovár–fiumei vasút ügyében. Ezt követte Barta alapos levéltári anyagon épülő, érdekes közleménye, amely részletesen elemezte a magyar szabadságharc vezetőinek magatartását, ingadozását és Kossuth erőfeszítéseit az 1848. októberi bécsi forradalom megsegítése körül.⁴ Ebben helyesen mutatja ki, hogy Görgey emlékirataiban utólag pontatlanul adja vissza egykori állásfoglalását úgy, mintha ő egyértelműen ellenezte volna a támadást. Kossuth ugyanis október 27-i és 29-i jelentésében meg képviselőházi beszédében leszögezte: Görgey ezredes „*határozatlan úgy nyilatkozott, hogy ha nem megyünk, tőhbel veszlettünk, mintha három csatát veszle-nénk*”. Barta csak arra nem figyel fel, hogy Görgey és Kossuth két különböző, egymást követő alkalomról és nem ugyanarról beszélt. Barta itt Engels álláspontját teszi magáévá arról, hogy Magyarországnak kötelessége volt – lett volna – Bécsset segíteni.

Egyébként azonban itt még nem bírálta különösebben Görgeyt.⁵ Jóval tovább ment viszont már e téren abban az egyébként megint igen alapos és részletes tanulmányban, amelyet ezután Csányi Lászlóról és Kossuthhoz fűződő viszonyáról tett közzé ugyan-csak a *Századok* hasábjain.⁶ A probléma abból adódott, hogy Csányi egyrészt mint a szabadságharc neves politikai vezetőinek egyike a legjobban közelítette meg – Barta szerint – „*azt az eszményt, amely a francia forradalom polgári biztosainak nyomán Kossuth eléült lehetett, amikor a kormánybiztosi intézményt életre hozta*”.⁷ Másrészt viszont Csányi – mint ismeretes – Görgeynek – ha nem is mindig kritika nélkül – mindvégig pártfogója, atyai jó barátja, tehetségének méltányolója volt. A megoldást Barta abban véli megtalálni, hogy Csányi azért bízott kezdetől fogva Görgeyben, mert nem ismerte fel, kivel van dolga. „*Nem vette észre – olvassuk Barta értékelését 1848 novemberéről –, hogy az a Görgey, aki szeptemberben és októberben a karrierista igyekezetével használja ki a forradalmi helyzet által nyújtott emelkedési lehetőségeket, novemberben már – talán a volt császári tisztek társaságának és a hadseregszervezés konkrét nehézségeinek befolyása alatt – elindul azon az úton, amely a kétélyeken, az ingadozásokon át kénytelen logikával vezet egyéni fejlődésében a kalandorok cinizmusához, cselekedeteiben pedig a szabotázások során át az árulashoz.*”⁸ A megoldás persze nem különösebben szerencsés, mert hiszen ezt az egyenes vonalú, „*kénytelen logikát*” nem a valóság, hanem utólagos okoskodás sugallja, meg aztán így gyermektegy vaktságban kellene elmarasztalnunk Csányit, Kossuthtal és másokkal együtt, indokolatlanul, pedig olyan jelentős személyiségekről van szó, akik sokkal jobban látták a dolgokat. A valóságban ugyanis Csányi alighanem igen jól felmérte az ifjú tábornok nehézségeit és igyekezetét arra, hogy felnőjön feladatához, majd pedig – mint Barta is előadja – helyeselte a visszavonulást, meg utóbb azt is, hogy Görgey Pest kiürítése után észak felé forduljon.⁹ A továbbiakban Barta azt állítja, hogy Csányi és Görgey nem volt egymással annyira jó viszonyban, mint ahogy azt – szerinte békepárti szempontból – hangsúlyozni szerették,¹⁰ de azért mégis valami újabb magyarázatot kellett keresnie arra, hogy miért állt Csányi Görgey mellé az utolsó napokban is. Természetesen idézi Csányinak augusztus 8-án Görgey táborából Vukovicshoz intézett sorait: „*Akárki mit mondjon, ismétlem, ha Görgey ki nem nevezetlik mielőbb fővezérnek, elveszett a haza. Nem mondom, hogy ő menti meg bizonyosan, de már azt mondom, hogy ha valaki viszonyaink közt hinatva van annak megmentésére, úgy ő az... A seregéről írt hírek alaptalanok, ő most is hálvtánya annak és hős tisztjeinek... Ha Dembinski okos mozdulatokkal csatlakozand, úgy meg lehet verni Görgey fővezérnyele mellett az osztrákok, s ez most a fődolog, mert akkor tért nyerünk, mi nagy és jótékony fordulatot adand ugyunknek.*”¹¹ Miután pedig Dembinski csatlakozás helyett inkább a menekülés útjához közelebb fekvő Temesvár felé vonult, ahol serege döntő vereséget szenvedett és homlásnak indult, Csányi volt az, aki vállalta, hogy Kossuthot lemondásra szólítja fel. Barta szerint azért, mert Görgey „*minden bizonytalansággal*” célzott előtte arra, hogy fegyverletétel esetén „*az egész nemzet számára kedvező feltételeket tud kialakítani*”.¹² Sőt Barta – ugyancsak minden bizonyító adat nélkül – még azt is feltételezi, hogy Csányi azért nem menekült, mert Görgeyben csalódva, tévedéséért önmagát büntette meg. Mindennek azonban semmi valószínűsége sincs. A valóságban Csányi pontosan tudta, hogy az ügy elveszett, és – mint többek előtt mondta – öreg emberként nem akarta túlélni a haza bukását. Barta e magyarázattal éppúgy a kötelező felfogásnak tett engedményt, mint azzal, hogy tanulmánya végén Andics Erzsébet álláspontjára hivatkozva szükségesnek látta külön elitélni a békepárt bomlasztó tevékenységét,¹³ bár erre – éppen Csányi jellemzésének végakkordjaként – itt vajmi kevés indok kínálkozott. Egy újabb kritikusa szerint Barta ugyanezen témáról

írt kandidátusi értekezésének jegyzőkönyve¹⁴ arra mutat, hogy az ő elfogultsága Görgeyvel szemben „nem annyira saját, mint inkább a kor hibája volt”.¹⁵

Barta fő teljesítménye azonban annak a nagy gonddal, hozzáértéssel és szorgalommal viszonylag rövid idő – mindössze három év – alatt elkészült három hatalmas kötetnek az összeállítása volt, amely Kossuth iratait tartalmazza, részint az Országos Honvédelmi Bizottmány, részint a kormányzóság időszakából.¹⁶ E nagy vállalkozás természetesen igen jelentős a Görgey-kutatás szempontjából is. Igaz, hogy a Kossuth–Görgey-levelezésnek általában csak egyik oldalát nyújtja, a tábornok írásainak nagy része nélkül. Az is igaz, hogy mindezen túlmenően a kutatónak más, további dokumentumokat – így a kormánybiztosok iratait – is figyelembe kell vennie. Kétségtelen azonban, hogy e kötetek a továbbiak során is alapvető, nélkülözhetetlen bázisát fogják nyújtani a szabadságharc történetének. Mégis előfordul, hogy bennük a politikai atmoszféra nyomásának következményeire hukkanunk. Így főleg éppen az 1849. július 1. körüli válság kritikus időszakának értékelésében. Ugyanis a szerző, bár elsőnek tudta a teljes anyagot áttekinteni, nem vette észre, hogy az iratok, ha eredeti, helyes rendjükbe és összefüggésükbe rakjuk őket, mást mondanak, mint az a kötelezővé vált, hagyományos vélemény, amelyet szinte automatikusan ő is átvett. A politikai légkör nyomása nélkül ezt egy olyan jeles, gyakorlott kutató, mint Barta volt, minden bizonnyal éppúgy észrevette volna, mint ahogy utóbb – e légkör eloszlása után – Katona Tamás és mások észrevették.¹⁷

Az esetet tanulságul is érdemes közelebbről megtekintenünk.

Egy pillanatra még egyszer vissza kell térnünk tehát e válságos napokhoz. Az 1849. június 26-i minisztertanács elfogadta Görgeynek azt a tervét, hogy az erőket Komáromnál összpontosítva a két ellenfél közül Ausztriára mérjenek csapást.¹⁸ „Nincs más választásunk” – írta Kossuth is Bayernek, sürgetve az összpontosítást, némi kritikai észrevételek kíséretében.¹⁹ Bayer sértetten Görgeyhez fordult, aki június 30-án 339. számú levelében megírta Kossuthnak, hogy beosztottjai tetteiért is ő vállalja a felelősséget, de meg is nyugtatta őt, hogy igenis, Komáromnál fogja erőit összpontosítani és az osztrákokat „eldöntőleg” megtámadni.²⁰ Mire azonban e levél a címzetthez ért, a helyzet megváltozott. A győri balsiker hírére június 29-én a Pesten, Kossuthnál tartott haditanács Dembinski javaslatára elvetette a komáromi összpontosítás tervét, és úgy döntött, hogy a sereg a kormányt követve vonuljon Szeged felé. Kossuth erről szóló rendeletét június 30-án Csányi, Aulich és Kiss Ernő vitte Görgeynek, aki kijelentette, hogy az új utasításnak, jobb helátása ellenére, engedelmeskedik „A kormány parancsának saját meggyőződésemet áldozom fel” – írta aznap 340. számú iratában Kossuthnak.²¹

Olvassuk el ezután erről az esetről Barta kommentárját: „Alig indultak vissza a kormány küldöttei Görgey kedvező válaszával a fővárosba, amikor Görgey már újból visszatért eredeti szándékához”, és „ígéretét megszegve még aznap – június 30-án – újabb levelet írt Kossuthnak, ebben visszautasította a Bayer és a hadműveleti iroda ellen alkalmazott jogos bírálatot”, továbbá „kijelentette, hogy marad Komáromnál”, és hogy „döntő harcot vív az osztrák sereggel”.²²

Máris nyilvánvaló, hogy a valóságban mi történt. Ez a Bayer ügyét tárgyaló június 30-i levél nem az ígélet után, hanem még Csányiék érkezése előtt, tehát akkor íródott, amikor még Kossuth levele szerint is a komáromi támadás terve volt soron. Csak éppen Kossuth ezt a 339. iktatószámot viselő levelet valamivel később kapta kézhez, mint a sorrendben ezt követő 340. számút.²³ Ezt Barta nem vette észre, mint ahogy azt sem, hogy maga Kossuth is tévesen értelmezte a történeteket, és nem figyelte az iktatószámok

és a levelek valódi sorrendjére. Az akkori feszült izgalomban ez az ő részéről nem egészen meglepő. Utóbb azonban a történész esetében, akinek feladata a részleteket filológiai pontossággal felderíteni, már csak úgy érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy az adott politikai légkörben eszébe sem jutott a „hivatalos” álláspontot megkérdőjelezni vagy éppen Kossuthról e tévedést feltételezni. Márpedig kétségtelen, hogy Kossuth július 1-jén Görgeyt a fővezérségről éppen e *korábbi* levélre hivatkozva váltotta le, mivel abban „*positív ígérelét*” – állítólag – visszavonta: „*Isten, a Világ s a História ítélend Ön felett.*”²⁴ Ugyanakkor körrendeletben közölte a seregparancsnokkal, hogy Görgey megszegte szavát, ezért el kellett mozdítani.²⁵ Segyben intézkedett, hogy Kmety hadosztálya váljon ki a fel-dunai seregből.²⁶

A továbbiakat nem kell itt részleteznünk. Tudjuk, hogy a leváltás híre a komáromi táborba július 2-án, akkor érkezett, amikor Görgeyt, miután – Kmety nélkül – az osztrákokat sikerült visszavernie, a csatából fejschbel hozták vissza. Nem kell itt a tisztek felzúdulásáról, Klapka küldetéséről, Görgey helyén maradásáról és végül, utolsó próbaként, a július 11-i csatáról és arról sem beszélnünk, hogy annak valódi összpontosítás esetén több kilátása lehetett-e sikerre. Az esethez itt mindössze azt a megjegyzést fűzhetjük, hogy a források alapos elemzésével régi félreértések akkor tisztázhatók, ha a történelmet nem gátolja ebben a politika külső nyomása.

E politikai szorítás következményeinek nyilvánvaló jeleivel természetesen e történelmszemzedék más tagjainál is találkozunk. Ember Győző (1909–1993), aki eredetileg XVIII századi specialistának indult, de már a centenáriumi évében foglalkozott az egykorú parasztmozgalmakkal és a Honvédelmi Bizottmány létrejöttével, működésével,²⁷ most, 1952-ben, Kossuth tevékenységét mutatta be közelebbről ennek élén.²⁸ E levéltári adatokra épült részletes tanulmány a Schwechat körüli események megítélésében Barta István véleményét (1951) fogadja el, illetve – elvi síkon – Mód Aladárét (1948), tőle idézve, hogy Görgey a nemességnek „*a néppel szembe forduló arcát*” testesítette meg. Bizonyos fenntartásai jeléül, konkrét esetben, még elhatárolta magát Mód olyan téves kijelentéseitől, hogy a Bécs elleni támadás elmulasztásáért Görgey „*ellen-sége*” lett volna felelős, mert le kellett volna Mógát váltania, és útnak indítania a sereget. Itt ugyanis leszögezte, hogy sem e lépések megtételére, sem a Béccsel kapcsolatos politikai kérdés eldöntésére nem Görgey volt hivatva, aki egyébként kész volt harcolni az osztrákok ellen, ha nem is a bécsi forradalom érdekében. De azért a továbbiak során arra jut, hogy Görgey 1848 késő őszién már „*függetlenítette magát a kormánytól*”, hogy december végén „*veszni engedi a segítségére rendelt Perczel seregét*”, és „*megátalkodott honnoksággal*” tette mindannak ellenkezőjét, amit Kossuth javasolt, aki utóbb, a tavaszi hadjárat idején „*félreismerte*” Görgeyt, amikor azt hitte róla, hogy el fogja fogadni a Függelenségi Nyilatkozat által teremtett helyzetet.

Kovács Endre (1918–1976) eredetileg irodalomtörténész, aki cseh és szlovák specialistaként lett a Történettudományi Intézet munkatársa, először Bem József halálának századik évfordulója alkalmából emlékezett meg a magyar szabadságharc jeles lengyel tábornokáról. Ez a tanulmány, bár a *Századok* hasábjain látott napvilágot,²⁹ Andics Erzsébet egy sajtócikkét³⁰ idézte hangsúlyozottan, és maga is egy kissé ünnepi emlékbeszéd jellegűvé sikerült. Bem, akinek magyarországi szereplése valóban szabadságharcunk nagy pozitívumai közé tartozik, mindenképpen megérdemelte a részletes, új feldolgozást. Erre pedig az adott helyzetben azért is lehetőség nyílt, mivel az ő hősi és népszerű alakja alkalmasnak tűnt a politikai követelményeknek megfelelő forradalmáreszmény ábrázolására, amely viszont a sztálini időkben nyilvánvalóan

nem egészen egyezett az eredeti, ettől függetlenül jelentős történeti személyiséggel. A feladat megoldására 1951-ben Kovács Fendre kapott megbízást, aki két, egymást követő munkában foglalta össze eredményeit. Az első rövid, népszerű kiadvány³¹ a szélesebb olvasóközönségre való tekintettel fokozottan igyekezett megfelelni annak a kívánalomnak, hogy Bemet, pozitív ellensúlyként, szembeállítsák az egyértelműen negatív Görgeyvel. Annyira, hogy ha ez utóbbi kerül ellentétbe a kormány rendelkezéseivel, az csak ártulás lehet, ha viszont Bem jár el teljesen saját belátása szerint, politikai, polgári igazgatási ügyekben is, Kossuth tiltakozásával sem sokat törődve, az forradalmi tettek, pozitívumnak minősül. Az első, népszerű kiadványban, amelyben „*irányadónak*” Révai József és Andics Frzsebet írásait tekinti, a szerző olyan valótlan kijelentéseket enged meg magának, hogy amikor Bem 1849. augusztus 7-én Kossuthtól megbízást kap a fővezérség átvételére, „*Görgey titokban már a megadási feltételekről tárgyal*” az oroszokkal, és hogy „*Görgey csúfos ártulása és Dembinski kudarca után*” Kossuth csak Bemben bízott. A szerző még hozzá mindent Bem temesvári veresége előtt mondja el, hozzátéve, hogy annak egyik oka – szerinte – az volt, hogy „*Görgey gyanús viselkedése*” a legrosszabb hangulatór keltette a katonákban. Amihez azt is szükségesnek tartja hozzátenni, hogy Bem „*megvetette az ellenséggel pártoló tábornokot*”, és „*csirkefogónak*” tartotta. Ezek az idétlenségek persze már nem szerepeltek a másik, komolyabb szakmai igényrel készült terjedelmes monográfiában,³² amely a sereg rossz hangulataért Temesvár alatt már Dembinskit okolja, a vereségért pedig a tüzéség lőszerhiánya mellett részben magát Bemet is, azért, mert gyalogságát nem vetette be időben az északról őt átkarolással fenyegető osztrák balszárny ellen. Előzőleg azt is megállapítja, hogy a magyar hadvezetést hiba volt Dembinski és Mészáros „*teljesen alkalmatlan*” kezére bízni. Majd arra a kérdésre, hogy miért bízott Kossuth még július végén is Görgeyben, akinek „*ártuló szándékáról*” már oly sokszor meggyőződhetett, azzal próbál válaszolni, hogy „*a sahadáságharc vezető pozícióiban*” nagyon „*befészelték magukat Görgey hívei*”. Ez az igen részletes és a külföldi, főleg lengyel irodalmat is felhasználó munka az elején áttekinti a korábbi irodalmat is. Így kifejti, hogy a Görgey rehabilitációjára irányuló törekvés már 1867 után összefonódott „*a Bem aláhecsülésére irányuló szándékokkal*”, hiszen mindig egyet jelentett „*a forradalom tagadásával, a megalkuvással*”. De azután a szerző keményen megbírálja, egy kissé ennek cáfolatául, azt a Görgey-ellenes Balás Györgyöt is, aki „*a reakciós Horvath-politika szellemébe*” igyekezett fogni „*Bem apó nemes alakját*”.

Zárjuk le végre ezt a sort Waldapfel Eszter vállalkozásával, aki egykorú levelekből állított össze egy többkötetes – egyébként hasznos – gyűjteményt, és aki nemcsak jegyzeteiben bizonyult sok helyütt pontatlannak, hanem előszavaiban is minden lehető alkalommal elfogultan bizonygatta, hogy mennyire elítéli Görgeyt.³³

A fiatal történész nemzedék tagjainak, akik már az új viszonyok közt kezdték el pályájukat, adaptációs nehézségekkel nem kellett küszködniük. Számukra természetes volt az, amit a marxizmus történelemfelfogásaként elsajátítottak. A politika kedvezőtlen atmoszferikus nyomása viszont rájuk is elkerülhetetlenül hatott, amennyiben a múlt századi társadalmi osztályviszonyokat és politikai meg katonai küzdelmeket – Görgey szerepével együtt – önkéntelenül olyan előírt képletek szerint értelmezték, amelyek saját koruk „hivatalos” felfogásának és ezen át a sztálini modellnek megfeleltek. Arra, hogy netán megkérdőjelezzék az előírásokat, már csak azért sem vállalkozhattak, mivel a sokat emlegetett belső ellenség színében tűnhettek volna fel, nem is szólva arról, hogy mondanivalójukat – az adott körülményeknek megfelelően – nem kritikai meg-

közelítéssel, hanem – még hangvérelben is – „pártosan” kellett megfogalmazniok. Értve ezen azt a szubjektív megközelítést, amely a múlt haladó törekvéseivel való együttérzésen túlmenően a történelmi információk önkényes módosításával is összefért. E sorok írója akkor is, azóta is mindig úgy látta, hogy megértéssel kell néznünk az akkori fiatalok huzgó – és néha túlbuuzgó – igyekezetét arra, hogy a régi világ összeomlása és annyi megpróbáltatás után mindebben egy számunkra jobb világ ígérését próbálják megtalálni. Ez azonban természetesen nem mentesítheti nézeteiket a kritikai megmérettetéstől.

E nézetek szerint Görgey egyértelműen a birtokos nemességet, közelebbről a hétképartot, a forradalom belső ellenségeit képviselte. Magatartását is alapvetően e köztudása határozta meg. Ha persze közelebb megyünk a részletekhez, akkor a valóság kissé másnak, ennél az egyszerű képletnél jóval ellentmondásosabbnak tűnik. S nemcsak azért, mert a nemesség volt magának a szabadságharcnak is a vezető rétege, és mert oly sokféle árnyalatot képviselt, hogy a „nemesi osztályhelyzet” még nem elég konkrét magyarázat. Görgey pedig, ezenkívül, mint vagyontalan és anyagi nehézségekkel küzdő nemesifjú – anyai részről polgári elődökkel – társadalmilag inkább azokhoz a radikális fiatalokhoz állt közel, akiknek élgárdája Pesten március 15-én kibontotta a forradalom zászlaját. A forradalom és szabadságharc szereplői persze igen széles skálán helyezkedtek el, s így jobb, ha a túl általános „forradalmi” jelző alkalmazása helyett inkább a „mérsékelt”, illetve az ugyancsak többféle „radikális” vonást próbáljuk megtalálni. Bizonyos, ilyen radikális vonások kétségkívül Görgeynél is felfedezhetők, főleg eleinte, de olykor utóbb is. Figyelembe kell vennünk, hogy e fiatalember maga is alakulóban volt, sokat változott, vagy pontosabban: fokozatosan felnőtt azokhoz a katonai feladatokhoz, amelyeket mindvégig elsődlegesnek tekintett, hiszen politikai jellegű gesztusaiban is főleg az vezette, amit seregének érdekében állónak érzett. Ez áll a váci nyilatkozatra is, amely éppen emiatt nem gátolta meg a radikális *Marcellus Tizenötödikét* abban, hogy továbbra is őt támogassa. Nemcsak Dembinskivel szemben márciusban, hanem utóbb, a nyári válság során is, amikor mindvégig a nemesi jobboldal térdnyerése ellen küzdő lapot – a magyar forradalom első orgánumát – a kormány július 7-én azért tartotta szükségesnek betiltani, mert az a kiélesedő konfliktusban Görgeynek fogta pártját.¹⁴ S így válik érthetőbbé Görgey egy sor további megnyilatkozása, így kifakadása 1849. március 22-én Szemere előtt, a „*szerencsétlen békepárt*” ellen, vagy radikális hangvételű lévai kiáltványa már a Függetlenségi Nyilatkozat után.

De mit tehetett az ötvenes években a fiatal kutató, ha a kiátkozott Görgeynél a „hivatalos” képlettől eltérő, annak részben ellentmondó vonásokkal találkozott? Részint úgy érezte: mentegetőznie kell, mikor erről beszél. Részint pedig a valóság és az előírt nézetek közti eltérést pszichologizálással, Görgey álnok, törtető kalandorvonásainak hangsúlyozásával próbálta kitölteni, vagyis azt az ellentmondást, amely tulajdonképpen saját korának történelemfelfogásából adódott, Görgeyre vetítette vissza. A leírt szavak pedig könnyen váltak olyan hagyománnyá, amely sokban utóbb is köti szerzőjét és olvasóját.

Varga János az ötvenes évek elején gazdag anyag alapján szép könyvben mutatta be a Jellachich ellen 1848 őszén vívott népfelkelő harcok addig részleteiben feltáratlan történetét. A munkában ez a pozitív szakmai tartalom a lényeges, attól függetlenül, hogy az előszóban, mondhatni elkerülhetetlen kortünetként, ott vannak a kötelező nyilatkozatok a dolgozó tömegekről, a reakcióról, a belső bitangokról és a két háború közötti „fasiszta” Magyarországról.¹⁵ Témaválasztása igen helyesnek tekinthető: a ma-

gyar szabadságharc ilyen típusú csatározásainak valóban ez volt igazi időszakuk, amikor a falvak népe főleg otthona, szűkebb hazája védelmében, kedvező időjárási feltételek között, nem kis eredményeket tudott a nagyrészt félreguláris horvát serezsánok ellen kivívni. Utóbb, novembertől kezdve, késő ősszel vagy éppen télen, a reguláris császári ármádia ellen ugyanis ez a népfelkelés vagy akár a nemzetőrség már nemigen volt a siker reményével alkalmazható. Varga természetesen a dunántúli hadműveletek során, főleg Ozoránál, Görgey tevékenységével is találkozott. S nem is habozott saját eredményeit a hivatalos felfogással szembevetni „1848. október elejének Görgeyre – írta – nem azonos a hazáját később eláruló fővezérrel”, hiszen valóban mindent megtesz a siker érdekében. Igaz, ezt az állítást jobbnak látta – részben Barta korábbi (1951) megoldása nyomán – azzal enyhíteni, hogy Görgeyből persze ekkor sem hiányzott „a népet lehetszűlő nemes gögje”, és ott lappangtak benne mindazok a vonások, „amelyek őt később az árulás útjára sodorták, és a szabadságharc belső likvidálójának egyikévé tették”. A „lappangás” azonban konkrét tünetek nélkül csak feltételezés, visszavetítve a későbbi „árulásból”, amely – miután az adott kutatás témáján kívül esik – itt csak mint eleve átvett tétel szerepelhetett. Mindjárt hozzátehetjük, hogy Vargát – jellemző módon – ennek ellenére éles támadás érte „bal felől”. Könyvének egyik opponense véleményében, majd viszonyválaszában – nyomtatásban – hamisítással vádolta őt, továbbá azzal, hogy a Batthyány-kormány megalkuvó politikáját próbálja igazolni, meg hogy elhallgatja Görgey néppellenességét, amely 1848 októberében a kálozi parasztok elleni intézkedéseiben jutott kifejezésre.³⁶ 1953 átmeneti enyhülése kellett ahhoz, hogy Varga visszautasíthassa e vádakot azzal, hogy bírálója „olyan módszereket alkalmaz állításainak igazolására, amelyek az elmúlt esztendőben történelírásunk fejlődésének legfőbb kerékkötői voltak”, és kifejttesse, hogy Görgey a kálozi parasztok károkozása ellen kifejezetten Kossuth utasításait hajtotta végre. Sőt még azt is előadta, hogy tulajdonképpen a békepártnak sem a feltétel nélküli behódolás volt a célja, hanem a küzdelem a kompromisszumért.³⁷

A legsúlyosabb, közvetlen politikai nyomás 1953 őszéig érvényesült. Addig például a Magyar Történelmi Társulat hivatalos szakmai orgánuma, a *Századok*, még a szabadságharc történetét közelről érintő újabb osztrák kiadványok ismertetésétől is tartózkodott.³⁸ S még ezután is jelent meg olyan, az ifjúságnak szánt népszerű kiadvány, amely Gracza romantikus fércmunkája alapján készült, és annak színvonalát képviselte.³⁹ A többé-kevésbé sematikus alaptételek pedig alapjában véve azután is, mondhatni kötelezően, érvényben maradtak, hogy a szorítás valamit felengedett. Olyan szakmai adalékok láthattak napvilágot, amelyek ezekkel nem ütköztek össze, vagy éppen⁴⁰ azokhoz igazodtak.⁴¹ Guyon életrajzát hasznos és helyes volt megírni, de ahhoz, hogy megjelenhessék, nemcsak hibátlan forradalmi hősnak kellett ábrázolni őt, de még olyan súlyú egyéniségnek is, aki – Windisch-Grätz hajthatatlansága mellett – meg tudta akadályozni Görgey átállását a felvidéki hadjárat során, a váci nyilatkozat után, mely utóbbi – a szerző szerint – „kapitulációs felajánkozás volt az ellenforradalomnak”.⁴²

Az új egyetemi tankönyv közben elkészült, és vitára bocsátott alapszövege, amely az 1790–1849 közti időszakot tárgyalta, a vele kapcsolatos észrevételekkel együtt ugyancsak azt jelezte, hogy az ideológiai-politikai követelmények lényege nem változott, ha az átmenetileg kissé módosult légkör lehetővé tette is a túl kezdetleges, túl feltűnő torzítások kiküszöbölését.⁴³ A vita során Barta István a tankönyv szövegét jelentős előrelépésnek nevezte abban az irányban, hogy „a Görgeyben szinte kiabálóan áru-
lát ábrázoló, lényegében ugyan helyes, de sablonossá váló bemutatásmódot élettelebbé, mélyebbé tegye”. Szerinte „a probléma bonyolult voltára” vallott, „hogy még azután is maradtak nyitott

kérdések”. A tankönyv mindenesetre felhívja a figyelmet „a Görgeyt helypolitikailag és a hadseregben egyaránt lámogató erők nagyságára”, s ezzel megmutatja, hogy „itt lényegesen többről van szó, mint Kossuth vele szemben tanúsított állítólagos lehetetlenségéről”. F. sorok írója megjegyezte, hogy a vitás kérdések elkerülését további részletmonográfiákkal lehet elősegíteni, és hogy „talán meggyőzőbb lett volna nem ennyire kiélezett egyéni vonásokkal egyszerűen lehetségtelennek és ördögien tavasznak” ábrázolni Görgeyt, aki – tette hozzá – „késztelen katonai lehetőség volt, bár a kezdő tapasztalatlanságával”. Borus József, „némi-eg hiányolva Kossáry hozzászólásában az onkritikát”, kétségbe vonta, hogy „Görgeynek a tavaszi hadjárata sikerében érdemi része lett volna”. Az alapszöveg e részének szerzője, Spira György, e sorok írójával szemben azt hangsúlyozta, hogy Görgey, „ha nem is került tudatosan az ellenség megsemmisítéséi, de nem is kereste az alkalmat erre. Békepárti politikai meggyőződése folytán csupán az ellenség békére szorítására törekedett, beérte a taktikai jellegű győzelmekkel”. Szerinte Görgey igen tehetséges hadvezér lett volna például a napóleoni háborúban, de forradalmi háború vezetésére nem volt alkalmas, nem lévén forradalmár. „Ez a megállapítás különben a szabadságharc hadserege egész tisztikarára vonatkozik.” Ezzel az okfejtéssel éppúgy nehéz lett volna egyetértünk, mint azzal a módszerrel, amely a magyar honvédsereg tavaszi hadjáratát sűrű Lenin- és Sztálin-idézetek segítségével próbálta értelmezni.⁴⁹

A történetírás mellett, amely láthatólag erősen az előírt sablonok közé szorult, külön ki kell itt térnünk a szépirodalomra. A politikai viszonyok természetesen az írók kezét is sokban megkötötték. De ők még mindig valamivel nagyobb mozgástérrel rendelkeztek, és – főleg – a társadalom történeti tudatának alakításában jóval jelentősebb szerephez jutottak, mint a történészek.

Tisztelettel hajlunk meg a magyar irodalom előtt. Készséggel elismerjük autonóm művészi jogát arra, hogy a maga módján, a maga eszközeivel mutassa be a társadalom, a nemzet és az ember problémáit a jelen s a múlt témakörében egyaránt. De azért talán nem árt, ha két fő feltételt e vonatkozásban is megfogalmazunk. Az egyik az, hogy a történelem lényeges folyamatait és főbb személyiségeit legalább nagyjából az egykori valóságnak megfelelően és azzal ne túlságosan ellentétes módon mutassa be. A másik pedig az, hogy a maga művészi és társadalmi funkcióján, amely magában véve is igen nagy teret biztosít neki, ne lépjen messze túl, és ne próbáljon betölteni, kisajátítani más, további funkciókat is. Ha ugyanis e kísértésnek, amely a vele részben határos történetírás esetében olykor különösen erősnek bizonyul, nem tud eléggé ellenállni, akkor a történelem témáit úgy kezdi majd az irodalom tárgyalni, hogy a tulajdonképpeni szakmai történetírás mellette nem vagy csak kevéssé juthat szóhoz. Ami akkor sem különösebben szerencsés dolog, ha elsősorban nem annyira az irodalom, mint inkább a politika hibájából áll elő.

Eleinte az irodalom nem reagált különösebb aktivitással az új politikai törekvések-re. Nem tekinthető ugyanis ily vitatható jelenségnek az, hogy például Buda bevételének évfordulóján Ottlik Géza jegyzeteiben – nyilvánvalóan újabb olvasmányok nyomán – Görgeyről elmélkedett: „Kossuthtól Szemeréig – írta – mindenki utálja Görgeyt. Mindenki tudja, hogy ragyogó katona.” De neki tudnia kellett volna, hogy „körülbelül ezekben a hetekben vesztette el a magyar szabadságharcot, Hüdavár fölösleges ostromával. Talán tudja is”. Lehet-e e nap hőse a „rejtélyes, hiú, éles eszű” Görgey? „Mint Szemerének, Kossuthnak, nekem is az a gyanú bujkál a szívemben, hogy ha győzött volna, a szabadság katonájából a győzelem diktátorává vedlik” – és talán ő is sejtette ezt, azért nem ígyekezett.⁴⁵

A helyzet azonban nemsokára megváltozott. Veres Péter már arról írt, hogy „Görgey egyszerűen korlátolt és ostoba ellenforradalmár, de nem a konzervatív reakcionáriusok közül, hanem a Napóleon-típusokból, a tömeget lenéző fasiszta karrieristákhól”.⁴⁶ Az természetesen érthető, hogy az irodalom 1848/49. Kossuth és Görgey kérdésében jelentős drámai konfliktus ábrázolásának lehetőségét pillantotta meg. De ha fent megfogalmazott kauztelünk felől mérlegeljük a további fejleményeket, akkor az irodalom közvéleményformáló szerepe e vonatkozásban aligha mondható szerencsésnek és megnyugtatónak. Igaz: különböző egymást követő politikai indítékok nyomán eltérő, sőt egymással ellentétes álláspontokat képviselt, de ezek közül – a konkrét megoldások művészi igényességétől függetlenül – a történetész egyiket sem tudja helytállóan elfogadni. Sem Illyés Gyula FÁKLYALÁNG-jának negatív, intrikus „áruló” figuráját, sem Németh László ÁRULÓ-jának rezignált nemzeti bölcsét vagy Féja Géza regényhősét. E változatok közül – ilyen vagy olyan okokból – egyik sem nyújtott valódi, pozitív segítséget azoknak, akik a sztálinizmus és a nacionalista romantika gyanús szövedéke ellen a múlt reális megismerése érdekében próbáltak küzdeni.

Meg kell jegyeznünk, hogy Illyés álláspontja a Görgey-kérdésben nem volt mindig azonos, egyértelmű, az idők folyamán jelentősen változott. Fodor András naplójában feljegyezte, amit erről Fülep Lajos 1953 elején mondott egy beszélgetés során.⁴⁷ „A minap láttam FÁKLYALÁNG-ról számolok be – írja Fodor –, nem túl lelkesen. Épp ma olvastam ugyanis Görgey GAZDÁTLAN LEVELEI-t. Fülep különösebb botránkozás nélkül leplezi le, hogy annak idején, a várkonyi beszélgetések során, Illyésnek fordított véleménye volt még a két férfiről. Görgeyt tartotta az egyetlen realistának, Kossuthot széllebbélt ügyvédnek. A maga meggyőződése szerint mondhatott akkor is, most is igazat.” Utóbb, a harmincas években volt ilyenminék kissé kedvezőtlen visszhangja a moszkvai emigráció soraiban is, amely pedig – mint tudjuk – Illyést és a népi írókat támogatta a Szép Szó ellenében. Lukács György 1939-ben ÍRÁSTUDÓK FELELŐSSÉGE cím alatt megjegyzéseket fűzött Illyés MAGYAROK című könyvéhez, amelyben – írja – szép szembeállítását találjuk Rákóczinak, aki „csatát vesz, nem ügyet”, és Görgeynek, „akiben a logika győzött”, de az eszme vereséget szenvedett. A Szép Szó viszont azt vallja, hogy az adott viszonyoknak megfelelő reálpolitikát a debreceni békepárt és Görgey képviselte. De egy ponton Lukács Illyésnek szintén szemére veti, hogy nála is „a Szép Szó tanulmányirójának defetista történetfilozófiája szólal meg, amelyből a logika csak a Görgey igazát, Rákóczi és Petőfi naiv illuzionizmusát következtetheti”.⁴⁸

Hadd egészítsem ki ezt néhány személyes emlék tanúságával is. A háború vége felé, 1943-ban és 1944 elején Zilahy Lajos kezdeményezéséből egy Kossuth-filmen dolgoztunk hármashban Illyés Gyulával. A hosszú beszélgetésekhől világosan kitűnt, hogy Kossuthot ugyan már pozitív nemzeti hősnek tekintette, de Görgeyt sem tartotta árulónak, hanem reális szemű jó katonának. Sz ez volt a véleménye akkor is, amikor – már a történelmi forduló után – ezúttal Révai Józseffel hármashban vitattuk meg ezt a kérdést azon a különvonaton, amelyen a Petőfi szülőházában berendezett múzeum felavatására utaztunk 1948. január 1-jén. Útközben Illyés mindvégig lelkesen védte Révaival szemben Görgeyt, adatokat idézve kapásból arra, hogy 1848 őszén hogyan szervezte meg a sereget, és hogyan kért Kossuthtól felszerelést, ágyúkat olyan lövedékekkel, amelyek valóban heléjük illenek. Amire – tette hozzá – Kossuth azval válaszolt, hogy itt küld hat lengyelt, de mindmegannyi oroszlan. Igaz, hogy az általa említett december 19-i Kossuth-levél egy lengyel őrnagyon kívül negyvenkét emberről beszél, „mindegyik hős, ő pedig egy oroszlan”.⁴⁹ de azért a fejből, vita közben idézett adat e kis

pontatlanság ellenére is mutatta, hogy Illyés a kérdés irodalmában – ezúttal Steier irarközlésében⁵⁰ – igen tájékozott volt. Kár, hogy NAPLÓJEGYZETEK-nek idevágó kötete nem tesz említést erről a beszélgetésről.⁵¹ Végül pedig az ötvenes évek elején, a FÁK-LYALÁNG első változatának készítése közben Illyés több alkalommal kérte róla szakmai véleményemet. Kritikai észrevételeimre pedig, miután megpróbáltam előtte rekonstruálni, hogy akkor, az utolsó napon, a valóságban mi hogyan történhetett, végül azt válaszolta: ezt sajnos így most nem lehet megírni.

Szeretném hangsúlyozni, hogy Illyés minden változás ellenére abban az alapvető kérdésben mégis végig következetes maradt, hogy mindenkor a nemzet, a nép ügyét akarta képviselni olyan formában, amely az adott helyzetben éppen a legjobban látszott alkalmazhatónak. Számomra ezt igazolta utóbb – hogy még egy utolsó személyes emléket idézzek – HAJSZÁLYÖKEREK című tanulmányával kapcsolatos állásfoglalása is. Mint ismeretes, egy kinti magyar származású újságíró azzal a történettel keltett fel-tűnést, hogy Franciaország déli részén, a Provence-ban, Régusse városkában állítólag több mint kétszáz olyan magyar család nyomain, hagyományai találhatóak, amelyet egykor, a XVI. században, a török rabszolgapiacról váltottak ki és telepítettek oda a johanniták. Illyés egy emlékezetes cikkben foglalkozott ezzel a történettel, és belőle azt a tanulságot vonta le, hogy íme: a nemzeti, közösségi érzés századok távolából nyújtja ideát, „a lélek mélységéig – a hajszályökeket”. Röviddel ezután ismét Párizsban találkoztunk, és elmondtam, hogy ennek a legendának semmiféle történeti alapja nincs, Régusse-ben nem élnek magyarok utódai. „Ti, történészek – válaszolta Illyés jellegzetes, rekedtes hangján és szokott kedves félmosolyával – mindig csak a részletekkel törődtök.” A lényeg – ezek szerint – az ötvenes évek elején a nemzeti szabadságérzés és öntudat erősítése volt, úgy, ahogy lehetett, olyan részletkérdés ellenére is, hogy ennek fejében fel kell áldozni az „áruló” Görgeyt. S még ez sem történt így minden átérzés nélkül.

Az OZORAI PÉLDÁT, amely 1952-ben került a nyilvánosság elé, naplójegyzetei⁵² szerint Illyés még 1943-han kezdte el írni. Akkor kommentár nélkül készített jegyzeteket Görgey emlékirataiból. A darabban viszont Görgey már mint a dézsmái megtagadó, földet akaró parasztok ellenfele, a nemesi érdekek képviselője nyilatkozik arról – 1848 októberében –, hogy „feladatunk nemcsak a külső háború megnyerése, hanem ez a belső háború is”.⁵³ A napló további szövegében arról olvasunk, hogy Illyés 1950 elején a Bék bizottságban találkozik Andics Erzsébettel, aki „szívélyes”, sőt „adatokat ígér a KÉF FERFI-filmhez”, és közli: „Bizonyos, hogy a cári csapatok '49 tele előtt visszamentek volna. Én: Sítni van kedve visszamenőleg az emberek!”⁵⁴ Csak jóval később, 1955-ben, utólag emlékszik vissza arra, hogy a nagy hatalmú és „szívélyes” történésznőről, akit egyébként régóta ismert, már előzőleg, 1945 tavaszán, akkor szerzett kedvezőtlen benyomásokat, amikor egy nagy kocsin elporzott mellette, és üdvözlését sem fogadta. „Osztrómasen valami lényegeset rögtön megéreztem.”⁵⁵

A KÉF FERFI című filmregény (1950) két fő alakja Bem és Petőfi volt. Ebből készült a FÖLTÁMADOTT A TENGER című film sokszorosított forgatókönyve (1952), amelyben az osztrák határon 1848 őszén lejátszódó eseményekkel kapcsolatban esik szó Görgey szerepéről. Az itt olvasható kis történet szerint Móga tábornok le akarja tartóztatni Petőfit. Ezt Görgey megakadályozza, de csak azért, mert hibás lépésnek tartaná, hiszen a költő népszerű. Viszont mindjárt fel is akarja Petőfit használni – rá akarja venni, hogy lépjen be a vezérkarba, amit persze a költő mint vesztegetési kísérletet hűskén visszautasít. A továbbiak során Görgey még a schwechati csata közben átveszi a főparancsnokságot, visszavonulást rendel el, és hirtében ülve gúnyolódik a hátrafelé özön-

lő népfelkelőkön.⁴⁶ A hangulatkeltés, költői adatokkal, nyilvánvaló és jellemző is, azzal együtt, hogy a film Bem erdélyi sikereivel ért véget, tehát biztató akkorddal.

A FARKYLÁNG előképe vagy első változata még TÚZ-VÍZ címen, egyfelvonásos drámaként látott 1952-ben napvilágot.⁴⁷ A darab az 1849. augusztus 10-i minisztertanácson azzal indul, hogy Vukovics hangot ad a Görgeyvel szemben felmerült kifogásoknak, mire a tábornok válaszul: állítsák haditörvényszék elé, majd távozik, mert a kormány a fővezérségről fog dönteni. Ez nagyjából így is történhetett. Józsa huszárkáplár, a parasztkatona – aki Tánicsot olvasta, szópárbajban Szemerét legyőzi, és Kossuthot azért szolgálja, mert ő jelenti a forradalmat – már természetesen költött figura. A lényegyet azonban Görgey és Kossuth párbeszéde, személyes vitája foglalja össze. Görgey ezt azzal kezdi, hogy a magyar szabadságharc „nem afféle parasztlázadás”, ezt az oroszoknak is meg kell érteni. Mire Kossuth már a sztálini idők érvelésével válaszol: azok az igazi ellenségek, akik sorainkon belül maradtak, és „nem leplezik le magok”. Ezután jön az ismert jelenet: Görgey bejelenti, hogy ha Dembinski vereséget szenved, ő leteszi a fegyvert, mire Kossuth azt válaszolja, hogy ő meg löbbe lövi magát. Ezt a szerző Görgey emlékirataiból vette át, annak ellenére, hogy Kossuth ezt mindig cáfolni próbálta. Végül azonban a darab Görgeyvel azt a költött és kompromittáló szöveget mondatja el, hogy „téboly volt Ausztriát megtámadnod! A cárt felingerelned! A császárság örök! A cár trónja örök!”. Vagyis úgy állítja be, mintha a tábornokot nem a reménytelenné vált nemzetközi, politikai és katonai helyzet felismerése vezetné, hanem a feudális abszolutista uralkodók iránt eleve érzett hódolat. Ez azonban már történetileg éppúgy nem igazolható, mint az, hogy a darab zárójelenetében Csányi László, Görgey atyai barátja, Kossuth előtt elítéli pártfogolját. Csányi ilyen kiemelt szerepeltetése alighanem annak köszönhető, hogy e sorok írója után Illyés, további szakmai tanácsokért, Barta Istvánhoz fordult, aki Csányival sokat foglalkozott.

Maga a kétfelvonásosá bővítt tulajdonképpen FARKYLÁNG is többféle egymást követő változatban került a közönség elé. Így az alábbiakban a dráma első, 1953-ból származó⁴⁸ és 1968-ban megjelent átdolgozott kiadását⁴⁹ együtt, egymással egybevetve próbáljuk történeti szempontból röviden elemezni. A darab ezúttal is az augusztus 10-i minisztertanács színhelyén kezdődik, de úgy, hogy eleinte Görgey nincs jelen, illetve (1968) a miniszterek fokozatosan érkeznek egymás után. Jelen van viszont Józsa káplár, aki ezúttal már Petőfi olvasója, illetve (1968) Andorás közbusszárral beszélget, de utóbb ismét letorkolja Szemerét. Görgey csak az 1953-i változat tizedik jelenetében kerül elő, mégpedig Molnár Ferdinánd alezredes mint segédtsízt kíséretében, aki felbukkant már az előző darabban is, de akinek most hővebb szerep jut: neki kell a Haynau és Paszkevics által kilátásba helyezett lehetőségeket álnokul vázolni. Molnár itt azokat a volt császári tiszteteket képviseli, akik a Függetlenségi Nyilatkozat hírére Béccsel szerettek volna megegyezni, és akiket annak idején Görgey gúnyosan „sárga-*fekete uraknak*” nevezett. Még pontosabban: Görgeynek azt az állítólagos bizalmasát, aki – Steier közlése szerint – büntetlenül adhatott át neki 1849. áprilisában két olyan memorandumot, amely a kormány felszámolására és a bécsi udvarral való tárgyalások megkezdésére szólította fel, az 1848-as vívmányok rovására is. Ma már viszont tudjuk, hogy ezek a memorandumok utólagos hamisítványok voltak, és sosem kerültek Görgey kezébe. A valóságban tehát Molnár nem játszott semmilyen lényeges szerepet. A lényegre ezúttal is a Kossuthot és Görgeyt egymással szembesítő második felvonásban kerül sor. Ennek első változata (1953) azzal indul, hogy Kossuth fantáziája szárnyalni kezd: a seregnek a Dunántúltra kell magát átvágnia, Tihanynál és a Bakonyban a lábát

megvetnie – mire Görgey nem veti fel azt a kérdést, hogy akkor miért kellett neki jobb meggyőződése ellenére és a kormány óhajára Komáromból Aradra vonulnia. A későbbi (1968) változatban Kossuth ismét a belső, rejtett ellenségről beszél. Józsa pedig bejön, és közli, hogy a nép mellette áll, „*a poklok ellen is Kossuth Lajossal*” tart. A néptoriatudalom e felkínált – állítólagos – lehetőségét azonban Kossuth nem tudja vállalni és megragadni, bár – teljesen valószínűtlenül – mindegyik változatban – törpének, féregnek, gyávának nevezi Görgeyt, amikor az megint tébolynak minősíti az Ausztria és a cár ellen való fordulást. Az utójáték – mindegyik változatban – jóval később, Torinóba, a száműzött Kossuthhoz vezet a nézőt s az olvasót: megint Józsa jön, már mint látogató, aki előzőleg Visegrádon az idős Görgeyt is felkereste, és most azért is elítéli, mert szőlőt küld a császárnak.

Irodalomtörténeti összefoglalóink szerint a drámában „*Kossuth a halállal is szembe szálló hazáját testesíti meg, lelkesíti Görgeyt is a harc továbbfolytatására, a hadseregvezető azonban az okos realpolitikus érveit szögezi szembe Kossuth lángolásával*”. Az író pedig némi nemzeti pesszimizmusa ellenére Kossuth igazával érez, mert „*van vég, amely csak diadal lehet*”. Vagy újabb változatban: Kossuth „*a nemzeti felszabadítás eszméjének vágyával, népszerűségével, megszálltságával emelkedik Görgey matematikai hidegségű igazságai fölé... Hite a végső kétségbeesés realitásokkal nem számoló, de olykor csodákra képes reményége*”.⁶⁰ A valóságban azonban a két főszereplő ellentéte nem egészen ilyen értelemben volt kiélezett. Görgey a temesvári katasztrófa híréig – amely a beszélgetéskor még nem érkezett meg – messzemenően kész volt a gyűlölt abszolutizmus ellen folytatni a harcot. A hír vétele után pedig Kossuth sem látott többé reményt a küzdelem folytatására, hiszen rövidesen ő is megírta, hogy a szabadságharc folytatására, sajnos, nincs többé remény. A FÁKLYALÁNG-nak nemzeti drámaként, amely az eredeti helyzet kilátástalansága helyett inkább azt éreztetette, hogy Görgey magának a szabadságküzdelemnek volt ellensége, sokkal nagyobb hatása lett széles rétegekben, így a diákok között, mint amilyet bármilyen történeti szakmunka valaha elérni képes. Bemutatója 1952. december 12-én a Katona József Színházban, Gellért Endre rendezésében, igen nagy sikernek bizonyult. Még a *Szabad Nép* kritikusa is csak annyi kifogást tett, hogy „*a dráma túlhangsúlyozza a reakció erejét, lebecsüli a szabadságharc, a nép erejét*”. A valóságban persze Illyés, aki valóban a néphez látta a történelmi alkotóerőt, és az ötvenes évek sztálini koncepciója, amely csak propagandaeszközt látott a történelemben, alapjában véve egészen mást képviselt, még akkor is, ha állásfoglalása ebben az esetben látszólag a hataloméhez közel jutott. A hatást fokozta, hogy Ungvári László látványos sikerrel alakította a kappanhangú, intrikus, hidegen eselszövő katonát. A hatás határainkon túl sem maradt el. Marosvásárhelyen 1956-ban már a századik előadást érte meg, amelyen Szabó Ottó játszotta az új történeti tábornok szerepét. A darab orosz kiadásához írt előszavában pedig a szerző így foglalta össze mondanivalójának lényegét: „*az igazi forradalmár bukásában is győz, jólébe kerülnek a megalkuvónak*”.⁶¹ Több mint három évtizeddel az ősbemutató után, amikor a darab felújítására a Thália Színházban 1983 őszén sor került, a kritika úgy látta, hogy „*a mű tulajdonképpen megőrizte értékeit, csupán történelmes szemléletét érezzük ma kevésbé árnyaltak*”. Madách Imrével szólva: „*a jó sajátja, büne a koré, mely szülte*”.⁶²

Érdekes Illyés PETŐFI-könyvének alakulását, szövegváltozatait is megfigyelnünk. Itt természetesen Petőfi a főhős. Hozzá képest Görgey csak mellékalak, akiről azonban időnként szó esik. Az 1936-os – és a vele (egy függelék kivételével) azonos 1950-es – kiadásban azt olvassuk, hogy 1849-ben nemcsak a nép, hanem a nemzetgyűlés is „for-

radalmasodott”, és ezzel szemben Görgey serege lett „a népujalomtól idegenkedő nemesség, a nemes származású tisztek utolsó menüoára és politikai fóruma”.⁶⁴ A valóságban persze a debreceni országgyűlés „forradalmasodásáról” aligha beszélhetünk. Sőt – ellenkezőleg – a forradalmi ifjak nevében 1848 tavaszán indult *Marcus Tizenötödike*, Pálffy Albert – Petőfi barátja – radikális orgánuma 1849 tavaszán éppen a Debrecenben megalakult Szemere-kormányt vádolta igen kemény hangon a nemesi érdekek reakciós képviselőjével, miközben mindvégig határozottan Görgey mellett foglalt állást.⁶⁵ A könyv mindenesetre leszögezte: Görgey „kötő katonája volt, azt bebizonyította. De bebizonyította azt is, hogy nem volt forradalmár; s mégis olyan sereg és ország élére állt, amelynek a győzelem jelé csak egy útja volt: a forradalom”.⁶⁶

Az 1971-ben megjelent újabb változat előszava arról tájékoztat, hogy ez miért nem egészen azonos a régivel. A szerző szerint a közben megjelent francia kiadás több magyarázati igényelt: „ki is volt Kossuth és Széchenyi, mi volt köztük az ellentét, mihami ítéhető el Görgey”. Így hát kötelességének érezte, hogy „dióhéjban még a magyarok történelmét is” elheszélje. Szután jónak látta ezt magyarul is közreadni, hiszen „a magyarok sem ismerik sokkal jobban a saját történelüket”.⁶⁶

A kérdés ezután az, hogy az új szöveg mennyiben nyújt Görgeyről pontosabb, bővebb tájékoztatást. Eleinte csak némileg más hangsúllyal fogalmazza át azt, ami az előző könyvben is olvasható: „Görgey a forradalom vetette föl, nem ok nélkül: kötő szervező és fegyelmző volt, erős akaratú, hidegvérű, bátor katonája, inspanáló egyéniség. Bár ne lett volna. Mert épp csak forradalmár nem volt; főleg nemzeti forradalmár nem. Noha annak hitte magát.” De ezután egy váratlan, új fordulat következik: Görgey „nagy perét úgy kellene kezdeni, mint a hűnpereket: az elmeszakerítői jelentések meghallgatásával”. Görgey ugyanis – a szerző szerint – egyszerűen „terhelt volt”, amit főleg két gyermekének sorsa bizonyít: az, hogy fia „nyála-folyós imbecillus”, lánya pedig bécsi prostituált lett. Felmerülhet persze a kérdés, hogy honnan ez a genetikai magabiztosság az apa megítélésében olyan gyermekeket illetően, akiknek sorsára – e karikírozott jellemzéstől függetlenül – alighanem nagyobb hatással volt az a kivédhetetlen trauma, amely a társadalmi gyűlöletből, a hazaárulási vádból következett. Az is felmerülhet, hogy mindez miért kap helyet távoli fejleményként Petőfi életében, amely egyébként is 1849-ben lezárult. De Görgey „terheltsége” állítólag abban is megnyilvánult, hogy „hitelesen tudta élvezni... a bátorságot”, és hogy „tudott ölni, hideg fővel, mondhatni mesterségszerűen”. Ezt így aligha lehetne adatokkal alátámasztani. A szerző szerint azonban – olvassuk tovább – Görgey „katonai fegyelmzőséggel hazudik”, továbbá „föltétel nélkül kapitulál, meneszti katonáit osztrák zászló, legjobb tiszteit osztrák hitó alá, ostobán, mert hisz Klapka két hónap múlva is szabadon vonul el”. Szabadon, igen, de más feltételek között, és nem Arad mellől, hanem abból a Komáromból, amelyet Görgeynek el kellett hagynia. A megfogalmazás így nyilvánvalóan célzatos. Az ezt követő további állítás pedig, hogy Görgey elkészt „a döntő temesvári csatából is”, egyszerűen nem felel meg a tényeknek. Hiszen Temesvárra Dembinski a kormány parancsa ellenére vonult Arad helyett, ahová Görgey – a kapott utasításnak megfelelően – időben megérkezett.

Illyés Gyula a XX. század legnagyobb magyar írói, költői egyéniségei közé tartozott. Ezen nem változtat, ha a Görgey-kérdésben időnként téves nézeteket képviselt. De nem is indok arra, hogy elhallgassuk e tévedését.

Jegyzetek

1. A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETE, RÖVID ÁTTEKINTÉS. Bp., 1952, 1953². A szóban forgó lejezettel Spira György írta. Előzőleg középiskolai tankönyv: Heckenast Gusztáv–Spira György: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE. II. 1526–1849. Bp., 1950 és újabb kiadások.
2. ORSZÁGGYŰLÉSI TUDÓSÍTÁSOK. S. a. r. Barta István. Bp., 1948–1961. KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI (= KLÖM). I–V.
3. KOSSUTH LAJOS AZ UTOLSÓ RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEN. S. a. r. és bev. Barta István. Bp., 1951. KLÖM XI.
4. Barta István: A MAGYAR SZABADSÁGHARC VEZETŐI ÉS A HÉCSI OKTÓBERI FORRADALOM. *Századok*, 1951. 443–485. Az id. helyek: 478–479., 483. Uő.: DIE ANFÜHRER DES UNGARISCHEN FREIHEITSKAMPFES UND DIE WIENER OKTOBER-REVOLUTION. *Acta Historica*, 1952. Tom 1. Fasc. 3. 325–386.
5. Barta István: KOSSUTH ALFÖLDI TOBORZÓ ÚTJA 1848 ŐZÉN. *Századok*, 1952. 149–166.
6. Barta István: KOSSUTH ÉS CSÁNYI. *Századok*, 1952. 593–687. Elkerülte figyelmét a Görgey család levéltára, valamint Csányi 1849. márc. 2-i levele Horváth Jánoshoz (*Tört. Lapok*, 1875. 796–797), amelyben kifejti, hogy miért nem tartja valószínűnek az orosz beavatkozást.
7. Barta L. i. m. (CSÁNYI, 1952) 605.
8. Uo. 650.
9. Uo. 655. E tanulmányt később kiegészítette: Barta István: AZ 1849. JANUÁR 2-I HADIFELTÁRSASÁG ÉS A FŐVÁROS KIÜRÍTÉSE. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 2. sz. 66–100.
10. Barta L. i. m. (CSÁNYI, 1952) 679.
11. Uo. 683.
12. Barta itt Steier L. i. m. II. 222. adatára hivatkozik, ahol azonban erről nincs szó.
13. Barta L. i. m. (CSÁNYI, 1952) 687.
14. AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTÉSFŐTŐJE. 1956. 1–2. sz. 99–107.
15. Hermann R. i. m. 213.
16. KOSSUTH LAJOS AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉLÉN. I–II. Szerk. Barta István. Bp., 1952–1953. KLÖM XIII–XIV. KOSSUTH LAJOS KORMÁNYZÓ ELNÖKI IRATAI. Szerk. Barta István. Bp., 1955. KLÖM XV.
17. Katona Tamás (s. a. r., bev.), Klapka György: EMLÉKEIM. Bp., 1986. 560.
18. Steier Lajos: HAYNAU ÉS PASKIEVIC. I. Bp., é. n. 62–64.
19. KLÖM XV. 620.
20. Steier L. i. m. (HAYNAU) I. 151–154.
21. Uo. I. 145–147.
22. Barta István jegyzete: KLÖM XV. 633.
23. Az iratok eredetije: HIL, Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 35/406, 35/405.
24. KLÖM XV. 633–635; Steier L. i. m. (HAYNAU) I. 154–155.
25. KLÖM XV. 634–635.
26. KLÖM XV. 636.
27. Ember Győző: A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY. *Századok*, 1948. 150–163.; uő.: AZ 1848/49-I MINISZTERIUM LEVÉLTÁRA. Bp., 1950.
28. Ember Győző: KOSSUTH A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ELÉN. In: KOSSUTH-EMÉLKÖNYV. I. Bp., 1952. 175–285. Az id. helyek: 228., 254., 258., 284. Ugyancsak felfedezhetők a politikai szorítás nyomai egy másik képzett szakember tanulmányában: Sinkovics István: KOSSUTH AZ ÖNÁLLÓ PÉNZÜGYEK MEGTÉRMENTŐJE. In: KOSSUTH-EMÉLKÖNYV. I. Bp., 1952. 87–173. Ennek bírálata: Kosáry Domokos: KOSSUTH PÉNZÜGYMINISZTERUMA 1848-BAN. In: A TÖRTÉNELEM VESZÉDELMEI. Bp., 1987. 484–512.
29. Kovács Endre: BEM JÓZSEF ÉS A MAGYAR SZABADSÁGHARC. *Századok*, 1950. 1–36.; és kny. Bp., 1951. (Ez az évfolyam 1951-ben jelent meg.)
30. Andics Frzsebet: BEM, A FORRADALMI HADVEZÉR. *Szabadság Nép*, 1950. dec. 10.
31. Kovács Endre: BEM APÓ. Bp., 1951.
32. Kovács Endre: BEM JÓZSEF. Bp., 1954. Előzőleg uő.: BEM A MAGYAR SZABADSÁGÉRT. In: MAGYAR TÖRTÉNEÉSZ KONGRESSZUS. Bp., 1953. 192–203.
33. V. Waldapfel Eszter (összeáll., jegyz. és bev.): A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVELESTÁRA. I–IV. Bp., 1950, 1952, 1955, 1965.
34. Kosáry Domokos, A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC SAJTÓJA, 1848–1849. In: Kosáry D.–Németh G. B. (szerk.): A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE. II/1. Bp., 1985. 272–278.
35. Varga János: NÉPFELKELTŐ ÉS GERILLAHARCOK JELLASICH ELLEN 1848 ŐZÉN. Bp., 1953. 1d. hely: 174.
36. Mérei Gyula: VARGA JÁNOS NÉPFELKELTŐ ÉS GERILLAHARCOK JELLASICH ELLEN 1848 ŐZÉN C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSENEK VITAJA. Mérei Gyula és Spira György opponensi

- lészóhalálásával, Varga János válaszával és Spira György viszonyválaszával. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 3–4. sz. 333–384
37. Varga János: 1848 EGYES KÉRDÉSEI. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 3–4. sz. 251–267.
38. Rudolf Kiszling: DIE REVOLUTION IM KAISERTUM ÖSTERREICH, 1848–1849. 1–2. Wien, 1948; nő.: FÜRST FELIX VON SCHWARZENBERG. DER POLITISCHE LEHRMEISTER KAISER FRANZ JOSEPHS. Graz–Köln, 1952. Szerinte Görgey (szemben Kossuthal) végig megmaradt dinasztikus érzelműnek (90.).
39. A SZABADSÁGHARC CSAFÁI, 1848–1849. Bp., 1954.
40. Vörös Károly: NOSZLOPY ANTAL VISSZAEMLEKEZÉSEI. *Századok*, 1953. 319–378. (N. Antal és öccse, N. Gáspár dunántúli gerillaszervezői tevékenységére adatok.) Bohm Jakab–Palota István: IRatok A KÖMÁROMI VARRÓL AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 2. sz. 184–202. Borus József: 1849 HADTÖRTÉNETI IRODALMÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSEI. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 3–4. sz. 167–203. Balogh György: HÉVES MEGYE NÉPE AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC DICŐSÉGES TAVASZI HADJÁRATÁBAN. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, I. 1955. 348–375. Borcsik Salamon: NAGYKÁLLÓTÓL KOMÁROMIG. EGY 48-AS SZABOLCSI HONVÉD NAPLÓJA. S. a. r. Soltesz István. H. u. 1956. Urbán Aladár: A NEMZETŐRSÉG ÉS A HONVÉDSÉG FELEGGYVERZÉSÉRE IRÁNYULÓ TOREKVÉSEK 1848 NYARÁN. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 2. sz. 283–298.
41. Nagy Kálmán: DAMJANICHA FORRADALMI HADVEZÉR. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1954. 3–4. sz. 207–261. Barta István: Az 1849. JANUÁR 2-I HADITANÁCS ÉS A FŐVÁROS KIÜRÍTÉSE. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1955. 66–100.
42. Márkus László: GUYON RICHLÁRD. Bp., 1955. Ism. Barta István. *Századok*, 1956. 817.
43. Vörös Károly: A MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE C. EGYETEMI TANKÖNYV MÁSODIK KÖTET ELSŐ FELÉNEK VITÁJA. *Századok*, 1955. 451–470. Az utóbb megjelent kötet: Arató Endre–Mércsi Gyula–Spira György: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE. III/1. Bp., 1957. Benne a forradalom és szabadságharc: 318–514.
44. Spira György: A HONVÉDSEREG STRATÉGIAI ELLENÁMADÁSA ÉS A SZABADSÁGHARC NEMZETI EGYSÉGFRONTJÁNAK FELBOMLÁSA 1849 TAVASZÁN. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 2. sz. 59–68.; 3. sz. 186–207.
45. Oulik Géza: CERUZAJEGYZETEK. 1849. máj. 20. In: PRÓZA. Bp., 1980. 97–100.
46. Veres Péter: OLVASÓNAPLÓ 1949–1953. Bp. (1984.) 94.
47. Fodor András: EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL. I. Bp., 1986. 165.
48. Lukács György: MAGYAR IRODALOM – MAGYAR KULTÚRA. Bp., 1970. 179.
49. KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI (= KI.ÖM). XIII. Bp., 1952. 805.
50. Steier Lajos: GÖRGEY ÉS KOSSUTH. Bp. (1924.)
51. Illyés Gyula: NAPLÓJEGYZETEK, 1946–1960. Bp., 1987.
52. Illyés Gyula: NAPLÓJEGYZETEK, 1929–1945. Bp., 1986.
53. Illyés Gyula: OZORI PÉLDA. In: DRÁMÁK. Bp., 1969. 257–385. Az id. hely: 361.
54. Illyés Gyula: NAPLÓJEGYZETEK, 1946–1960. Bp., 1987. 319.
55. Uo. 372–373.
56. Illyés Gyula: FOLTÁMADOTT A TENGER. 1952. (Sokszorosított forgatókönyv. Bp., Egyetemi Könyvtár.) Az id. helyek: 65–67., 74., 79.
57. Illyés Gyula: TŰZ-VÍZ. Dráma egy felvonásban. Bp., 1952. Színháztudós Könyvtára.
58. Illyés Gyula: FÁKLYALÁNG. Dráma két felvonásban, utójátékkal. Bp., 1953.
59. Illyés Gyula: FÁKLYALÁNG. 4., átdolgozott kiadás. Bp., 1968. – Ugyanez a változat: DRÁMÁK. Bp., 1969. 387–495. Vö. Görömbei András: A DRÁMAIRÓ ILLYÉS GYULA. *Alföld*, 1985. 9. sz.
60. A két idézet: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1919-TŐL NAPJAINKIG. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp., 1966. 486–487. – Béli Miklós–Rónay László (szerk.): A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE, 1945–1975. III/2. A PRÓZA ÉS A DRÁMA. Bp., 1990. 1397.
61. Illyés Gyula: HAJSZÁLGYOKERÉK. Bp., 1971. 149–150.
62. Morvay István: RÉGI FÉNYŰ FÁKLYALÁNG. *Esti Hírlap*, 1983. nov. 29. Szalontay Mihály: FÁKLYALÁNG. *Magyar Nemzet*, 1983. dec. 10.
63. Illyés Gyula: PETŐFI. Bp., 1936. 1950. 302.
64. Kosáry D.–Németh G. B. (szerk.): A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE. II/1. Bp., 1985. 244., 248–250., 272–278.
65. Illyés Gy.: I. m. (1950) 303.
66. Illyés Gyula: PETŐFI SÁNDOR. Bp., 1971. 1985. Az id. helyek: 461–465., 409., 492–495., 514.

Czigány Lóránt

KOSSUTH TELESZKÓPJA

Ha egyszer közzéteszik majd Kossuth teljes levelezését, leveleit talán több kötetben kell kiadni, mint Kazinczyét. Kossuth ugyanis hosszú élete alatt, ha lehet, még kiterjedtebb levelezést folytatott, mint Kazinczy, különösen az emigrációs években. A levelek gyakran Angliában bukkannak elő, s Londonban nincsen magára valamit is adó, autográf kéziratokkal kereskedő antikvárius, aki kérésre rövid időn belül ne tudna Kossuth-kéziratot szerezni. Ezek általában rövid köszönőlevelek. A nagyobb gyűjtemények a *Sothely*-s-hez kerülnek, s borsos áron szoktak elkelní. Idehaza elég, ha fel-lapozzuk a *Magyar Nemzet* hír- vagy levelezési rovatát, hogy meggyőződünk, évente többször esik szó valamelyik külhonos magyar gyűjtő hazai múzeumnak adományozott Kossuth-leveleiről.

Mivel az időről időre előbukkanó Kossuth-relikviák a történész számára legtöbbször efemer jellegűek (bár a mikrofilológusnak feltáratlan kincseshánya!), Kossuth teljes levelezésének megjelentetésére alig van remény, hiszen ÖSSZES MUNKÁI-nak kiadása egyébként is lassabban készül, mint a sokat emlegetett Luca széke. Az is igaz továbbá, hogy az előkerülő anyag alig-alig módosítja azt az empátiával megrajzolt öregkori Kossuth-portrét, amit a már szintén öregedő Szekfű Gyula készített (KOSSUTH-EMLEKKÖNYV, 1952).

Néhány évvel ezelőtt az szerencsés véletlen folytán olyan új dokumentumokra bukkantam, melyek adalékot nyújtanak nemcsak az öregedő Kossuth portréjához, hanem az egyik legszínesebb egyéniségű honvédtiszt, Mednyánszky Sándor ezredes (1816–1875) emigrációs tevékenységéhez is, akinek még csak a nevét sem ismeri a MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON (2. köt., 1969).

Egy Peter Summers nevű tanárember, amikor nyugállományba került, a nyugdíjassnapok egyhangúságát azzal vélte enyhíteni, hogy felszámolta értékes könyvgyűjteményét, s a családi iratokat rendezgette. Bibliofil ember lévén, Summers úr jól tudta, hogy a gyűjtemény akkor kerül a legjobb kezekbe, ha maga gondoskodik erről. Még inkább vonatkozik ez persze a családi iratok közül előbukkanó ritkaságokra, hiszen angol kéziratgyűjtőt aligha érdekelnék az ott lappangó Kossuth-levelek s az angol ember számára kimondhatatlanul sok mássalhangzóval írt Mednyánszky levelei. Pedáns tanárember lévén, Summers úr megállapította az ENCYCLOPAEDIA BRITANNICÁ-ból, hogy ez a „Louis Kossuth” sokkal fontosabb szerepet játszott Magyarország történetében, mint ő maga vélte volna, ellenőrizetlen családi legendák alapján. Mivel Summers úrnak semmilyen magyar kapcsolatai nem voltak, 1984 elején írt tehát a BBC magyar adása igazgatójának, Siklós Istvánnak, hogy érdekelné-e a BBC-t a levelezés, illetve segítene-e neki abban, hogy a kéziratok megfelelő kezekbe kerüljenek.

Boldogult atyai jó barátom, a történész Iványi-Grünwald Béla halála óta az angol-magyar kulturális kapcsolatok „ügyeletes” szakértőjének tisztét akkoriban én töltöttem be a BBC-nél, s így az én dolgom lett, hogy az anyagot megvizsgáljam, s ha eredeti és érdekes, ismeressem, legelőször ott, a rádióban. Mit tagadjam, a kíváncsiság és a kudartól való félelem vegyes érzésével ültem kocsiba, hogy az oxfordi grófságban

megtaláljam azt a parányi falut, melyet csak a környék legrészletesebb térképei tüntetnek fel, nem messze Dorchestertől, melynek vizont ősi, 635-ben alapított apátsága igen fontos normann művelődéstörténeti emlék.

A vidékies esendben elfogyasztott egyszerű ebéd után Summers úr dolgozószobájába invitált, s elem helyezett egy súlyosnak tűnő paksamétát. A paksaméta négy levelet és két fényképet tartalmazott időrendbe szedve. Az első Kossuth magyar nyelvű, kétoldalas autográf levele volt, a címzett ismeretlen, de, mint megállapítottam, Mednyánszky Sándornak szólt, Londonból 1860. december 9-i dátummal. Ezt még a terveket szövő Kossuth írta, éppen ágyúvásárlásban kéri hűséges törzstisztje véleményét, illetve segítségét. A levél elején ott találjuk azt a sajátos kossuthi retorikát, mellyel tízenkét évvel korábban egy országot tartott lázban.

12 Regent's Park Terrace
London, November 12, 1860

Kedves Barátom!

Szükség törvényt ront. Ha lövésre kerül a dolog, oly ágyúból fog lőni a magyar, aminő lesz. De sokkal eleve nebb emlékezetében lesz, hogy mennyi bajunk volt 1849. fegyvereink tarka különfélesége miatt, mintsem egyet nem értene velem, hogy ha egyszer egy systemát elfogadunk, annak kaptájára kell ütnünk a tüzér szervezetet. Azért nemcsak hír után, de minden elővigyázattal kell eljárunk abban, hogy minő systemát fogadunk el.

En tudakozásokba bocsátkoztam úgy a Whitworth, mint egyéb ágyúk iránt.

Olvassa el kérem az ide rekesztett levelet (mellyet vissza várok).

A Whitworth ágyú iránt kétségek vannak támasztva a *Morning Chronicle* júl. 31-én és október 29-én megjelent két cikk alapján.

Az utóbbit megkaptam és ide rekesztve küldöm – de a júliusit, a fontosabbat, nem tudtam megszerezni.

Kérem, tegye meg azt a szívességet, nézzen ennek utánna – ha másutt nem, a *Chronicle* hivatalában bizonyosan lesz legalább egy példány átoltvasásra, s jegyzék vételre, és talán annak nyomán tudni lehetend azt is, hová kell fordulnunk biztos felvilágosítás végett ez ágyúk jósága iránt.

Az Armstrong ágyúkról nagy magasztalást láttam a chinai hadjárat reporterjétől: a mai *Times*ban pedig Armstrong igen acceptabilis árról beszél – egy 12 fontos mintegy 113 £- Ismeri ennek előnyeit részletekben, s constructióját?

Szíves tisztelettel barátja

Kossuth

A levél nemcsak a magabiztos, tüzes kossuthi argumentáció szép példája, hanem azt is elárulja, hogy Kossuth a technológia fejlődését is figyelemmel kísérte. Igaz, hogy az 1859. évi olasz–francia–osztrák háború nem hozta meg a kívánt eredményt a biztató előjelek ellenére sem (Kossuth megállapodása III. Napóleonnal Párizsban, majd a Magyar Nemzeti Igazgatóság létrehozása, mely emigráns kormánynak számít, s melynek hadserege is lesz, amikor Genovában megalakul a Magyar Légión III. Napoleon villafrancai „árulása”, a fegyverszünet után. De az 1860. év új izgalmat hoz: március 15-ét először ünneplik nyilvánosan Pest-Budán, s ami a legfontosabb: Garibaldi „a marsalai ezer”-rel partra száll Szicíliában (hadsegédjei Türr István), és elfoglalja Palermót, majd Nápolyt. Az ország visszhangzik az „Éljen Kossuth!”, „Éljen Garibal-

dül"-féle jelszavaktól. Amikor Kossuth az itt közölt levelet megírta, már folytak a tárgyalások a hazai ellenállási szervezetek és az emigráció között a fegyveres felkelésről. Hát hogyne fogalmazott volna Kossuth felhevülve a sorsdöntő pillanatban: „*Ha lövésre kerül a dolog, olly ügyühöl fog lóni a magyar, aminő lesz!*”

Ami csodálatos, s ami Kossuth zsenialitását dicséri, hogy a legnagyobb izgalmak közepette is képes volt figyelemmel kísérni a haditechnika fejlődését. Az Armstrong-rendszerű (viszonylag) gyorstüzelő (*breech-loading*) ágyút ugyanis csupán 1854-ben vették be, s noha az 1860 évi kínai hadjáratban sikeresen alkalmazták, ahogy erről Kossuth is olvasott, az angol felső vezetés vonakodott rendszeresíteni, erre csak 1882-ben került sor, bár a kontinensen egyáltalán nem idegenkedtek a *breech-loading system*-től. Ezenfelül a régi technológiával készített (öntött) ágyúk már a krími háborúban sok bajt okoztak: a nagyobb kaliberű lövegek gyakran besültek, megrepedtek vagy egyszerűen szétrobbantak húzamos használat közben. Erre a meghibásodásra nemcsak az Armstrong-ágyúkon rendszeresítették a *huzagolást*, hanem a Whitworth-rendszerűeknél is (*hatszögletű furat*, 1857). A *Whitworth system* korai jó eredményei ellenére sem vált be. Jó szemmel vette észre Kossuth, hogy a *Morning Chronicle* elemzése nem alaptalan kötekedés csupán, amit (esetleg) a konkurens cég szít.

Mednyánszky nyilván gondosan és lelkiismeretesen utánanézett Kossuth utasításai alapján a kérdéses ágyúk jó és rossz tulajdonságainak, hiszen Kossuth egyik leglojálisabb társa volt az emigrációban. Neki szól a paksamétában található második, háromoldalas kondoleáló levél, mely Torinóban kelt 1863. március 21-én, s melyben Mednyánszkyt vigasztalja Kossuth, hogy „örangyalát”, azaz feleségét elvesztette. Ez a levél angol fordításban maradt fenn, 1868. október 30-i dátummal. A fordítás Mednyánszky munkája, s a kézírás is az övé. Mednyánszky Sándor angol nőt vett feleségül, George Birkbeck lányát, kinek fivére William Lloyd Birkbeck, a magyar ügy lelkes apostola volt (ahogy ezt Kabdebó Tamás tüzetesen ismerteti *Pulszky-monográfiájában*, 1979), s aki jól ismerte Pulszkyt – nevét Tanárky Gyula is említi naplójában.

És itt kitérőt kell tennünk Mednyánszky Sándor honvéd ezredes személyével kapcsolatban, akiről a nem mindig hálás utókor valahogy megfeledkezett: noha Szinnyei és nyomán a RÉVAI NAGY LEXIKONA részletesen ismerteti eseményekben bővelkedő életútját. A szerteágazó Mednyánszky családdal kapcsolatos zűrzavart elsősorban a jól ismert festőművész, Mednyánszky László (1852–1919) okozza, aki nem is kortárs, viszont azonos nevű azzal a Mednyánszky László őrnaggal (1819–1849), akit a szabadságharc vértanújaként tisztel az utókor, mivel Haynau kivégeztette. Az ő öccse volt Mednyánszky Cézár (1824–1857), a honvédsereg tábori lelkésze, akit halálra ítélték *in contumaciam*, s aki az emigrációban kilépett a papi rendből, kivándorolt Ausztráliába, majd visszatért Franciaországba, ahol nemsokára öngyilkos lett. Posztumusz ön-életírása (*CONFESSIO OF A CATHOLIC PRIEST*, 1858) névtelenül jelent meg. A könyv létezéséről a hazai közönség csupán akkor értesült, amikor Ováry-Avary Károly közreadta fordításban (1930). Ezért nem csodálható, hogy nevét sem Szinnyei, sem a RÉVAI NAGY LEXIKONA nem ismerte. Az anonim angol kiadást a szóban forgó Anne Birkbeck és férje, a legidősebb Mednyánszky fiú tette közzé. Az eredeti kiadásból csupán a British Museum példánya ismert (s nekem jutott az elkésett kötelesség, hogy a nyomtatott katalógushoz az anonim könyvet áttegyem a szerző neve alá, valamikor a hatvanas évek közepén, amikor magyar szakreferens voltam). Szerencsénkre azonban Mednyánszky Cézár társa, Szumrák Ernő annotált példánya Budapestre került, és így jött létre a magyar kiadás. Mednyánszky Cézár alakját végül is mégiscsak Sárközi

György regényéből (MINT OLDOTT KÉVE, 1931) ismerte meg a nagyközönség, hiszen Sárközi regényéről a legkiválóbbak, köztük Bálint György, Halász Gábor, Márai Sándor, Németh László és Szabó Lőrinc írtak. Mednyánszky Cézár ausztráliai tartózkodásának körülményeit Kunz Egon tisztázta végérvényesen (BLOOD AND GOLD, 1969).

A legülösebb Mednyánszky fiú, Sándor nevével valamikor az ötvenes évek végén találkoztam először a Birkbeck College menzája előtt lévő hirdetőtáblán. Ott hirdették ugyanis a „Mednyánszky Prize”-t, ami, úgy tudom, még ma is létezik. A kollégium-alapító George Birkbeck lánya, Mednyánszky Sándor 1863-ban elhunyt felesége hagyatékából adják ki évente; kis összegű, úgynevezett presztízsösztöndíj. Mednyánszky Sándor legrészletesebb életrajza a SZINNYEI-ben található. Ezek szerint a honvéd ezredes több sikeres hadművelet irányítója volt, és Klapka megbízottja, aki a komáromi kapitulánsoknak szabad elvonulást biztosított; ő tárgyalta Haynauval. Londonban megnősült, s a Birkbeck lánnyal együtt, illetve annak a nevéen írt könyvet Magyarországról: RURAL AND HISTORICAL GLEANINGS FROM EASTERN EUROPE, azaz KELET-EURÓPAI ÉLETKÉPEK ÉSTÖRTÉNELMI TALLÓZÁSOK (1854). Szinnyei szerint „Ezen munkáját tollba mondta nejének, és mivel nem akarta nyitvánosságra hozni, neje nevével nyomtatta a címlapra”. Iványi-Grünwald Béla szerint az „álnév”, Miss A. M. Birkbeck Miss A. [lexander] M. [ednyánszky]ként oldható fel, ami közös vállalkozásra utalt, hiszen Mednyánszky három-négy évi londoni tartózkodás alatt nem tanulhatott meg olyan jól angolul, hogy a szépírói érzékről tanúskodó könyv szövegét „tollba mondja nejének”. A könyvnek egyik érdekessége már a címében rejlik: Kelet-Európába helyezi Magyarországot. „Európa keleti felének” koncepciója angolul is jóval a „keleti kérdés” szönyegre kerülése után alakult ki, a Berlini Kongresszus (1878) idején, s főként a Balkánra értették. Érdekes az is, hogy a narrátor „egy angol utazó”, aki a forradalom után jár az országban (a szerző a címlap szerint nő!), s főként a *couleur locale* érdekli, viszont nincsenek érintkezési nehézségei a „bennszülöttekkel”. Később olyan élmények kerülnek a szabadságharcról a könyvbe, melyek csak résztvevőtől származhatnak. Legérdekesebb ismerőse a narrátornak Mrs. Hunvágy, aki elmondja „M. bárónő” történetét. Ez a három Mednyánszky fivérrel szól: Sándor, László és Cézár története (149–153. o.). Innen tudjuk meg, hogy testvérek voltak.

A romantikus szabadsághős túlélte a jómódú Birkbeck lányt (akinek a halálozási dátumát rosszul adja meg Szinnyei: 1867-et ír 1863 helyett), s akinek a keresztnéve sem biztos (az Anne csupán feltételezés a szakirodalomban), hiszen a Mednyánszky-alapítvány prospektusa is óvatosan „Mrs. Mednyánszky”-ként emlegeti. Személyéről annyit tudunk meg, amennyi Kossuth kondoleáló leveléből kiderül. A viktoriánus fordulatokban gazdag levélben is átsüt az az odaadás, féltékeny figyelem, mellyel Anne Birkbeck körülrajongta férjét, pedig Kossuth, mint írja, csupán angliai tartózkodása vége felé (tehát 1861-ben) ismerkedett meg vele.

Mednyánszky kitartóan hűséges maradt Kossuthhoz az emigráció ismeretes viszálykodásai közepette, nemhiába írta neki Kossuth a kondoleáló levélben: „Égy ilyen [ti. amilyen Mednyánszky né volt] feleség, egy ilyen vigasztaló és szerető angyal elvesztése a száműzetésben, olyan csapás, mely földi vándorútja hátralevő részét megkeserítendő, noha szilárd jellemét meg nem törheti... Isten áldja meg meg nem érdemelt megpróbáltatásai közepette, és adja Isten, hogy egészségét és erejét maradéktalanul megőrizze, mert a hazának szüksége leend rá, amikor a szabadulás órája üt.”

A negyvenhét éves megözvegyült honvéd ezredesre még egyszer volt szüksége Kossuthnak, a kiegyezés előtti tizenegyedik órában, amikor a porosz-osztrák háború idején ismét azt hitték, hogy „ütött a szabadulás órája”. Erről szól a paksaméta harmadik

dokumentuma, Mednyánszky Sándor négyoldalas, Londonban 1866. szeptember 24-én kelt, angol nyelvű autográf levele. A hangvételből kitűnik, hogy közeli barátához íródott, akivel szeretne még egyszer találkozni, mielőtt végleg elhagyja Angliát, ahová felesége halála után alig köthette valami. Mint „az öreg” egyik leghűségesebb embere, Kossuthhoz költözött Torinóba.

A levél a Felső-Sziléziában felállított Klapka-légió tevékenységéről számol be, melynek egyik agilis szervezője Mednyánszky Sándor volt. Talán ez a legérdekesebb levél a gyűjteményben, mert a Komáromból emelt fővel elvonuló kapituláns arról számol be alig palástolt büszkeséggel, hogy ismét hazája földjén állt fegyverrel a kezében (a Klapka-légió augusztus 3-án, egy hónappal a königgratzi döntő porosz győzelem után henyomult Trencsén megyébe), de az epizód arra is alkalmat adott neki, hogy elgondolkozzék az osztrák–magyar kiegyezés létjogosultságán. Mint emigránsmagatartásforma realitásérzékre vall: bebizonyosodott, hogy fegyverrel nem lehet tovább jutni, a járható út a kiegyezés, annak ellenére, hogy az osztrák–magyar unió egy egészséges és egy szétesőfélben lévő szervezet egyesülése lesz. A levelet teljes egészében közöljük, fordításban:

Nemrégiben tértem vissza sikertelen hadjáratomról a kontinensen. Az események túl gyorsan peregték a porosz hivatalnokoknak, nekünk bezzeg ólomlábakon másztak, s mire használható sereget toboroztunk, már az utolsó lövés is eldőrdült. Amit Klapkával tettünk a fegyverszünet alatt, azzal csupán fegyvereink becsületét mentettük meg, mintsem hogy hazánk függetlenségét helyreállítsuk. Felteszem, látta a magyarországi benyomulásunkról írt beszámolómat, mely a *Times*-ban jelent meg augusztus 17-én.

A 2000 főt számláló Magyar Légióna is Felső-Sziléziában állomásozik megfelelően elszállásolva. Noha a Légióna feloszlásának megkezdése e hó elejére volt tervezve, elutasításom előestéjén főhadiszállásunkra, Rakauba sürgöny érkezett a porosz hadügyminisztertől, mely további intézkedésig elnapolta a sereg leszerelését. Ennek oka, hogy az osztrák–olasz béketárgyalások lassan haladnak. Egyébként sem valószínűtlen, hogy a Légióna fegyverben marad még egy évig vagy talán tovább is, hogy minden lehetőségre készen álljon bármilyen háborús bonyodalom esetén a kontinensen. Ha történetesen Bismarck gróf, aki nagyon beteg – az ő gyakorlatias géniuszának tudható be a háború sikere –, időközben elhunyna, ez Poroszország politikai viszonyának jellegét Németországhoz, illetve talán egész Európához megváltoztatná. – Bárminő fordulat következék is be az események menetében, a mostani csalódásom nem növelte bizalmamat vagy hitemet Poroszország iránt; s azzal a búskomor eltökéltséggel csatolom le kardomat, hogy jelenlegi gazdájának többé aligha lesz szüksége rá hazája érdekében. Mert ezúttal, hosszú száműzetésem alatt először, kezdem azt hinni, hogy Ausztria és Magyarország között a kibékülés lehetséges, mivel az előbbi *in extremis* helyzetbe került, és vesztés maradna Magyarország erőteljes támogatása nélkül. Aligha kell mondanom, hogy nem vagyok a kompromisszumok és félmegoldások híve, és hogy mindig a legnagyobb szerencsétlenségnek tartanám, ha hazám életerős testét közjogilag Ausztria oszlásnak indult teteméhez kellene kapcsolni. Bismarcknak is ez a véleménye.

De elég a politikából.

„*Mundana quid sunt omnia?
Quam fuimus, umbra, somnia!*”*

* Kb.: „Polgárai e világnak, mik vagyunk? / Amik voltunk: árnyéklvagok, álomképek!”

Wheatley úréknál hallottam, hogy Malvernben időzik, s mivel úgy gondoltam, hogy hollétem érdekelheti Önt, ezért küldöm baráti soraimat. Csak rövid ideig tartózkodom Angliában. Egy hónap múlva megyek téli szállásomra, Nápolyba.

Szívesen hallanék Önökről. Gondolom, Londonban telelnék, s tavasszal átmennek Párizsba megtekinteni a kiállítást,* ami a leggyonyorkódtehetőhnek ígérkezik, amit a világ valaha is látott.

Szívélyes üdvözlettel Mrs. és Miss Hentynek, abban bízva, soraim jó egészségben találják Önöket,
őszinte barátsággal

A. Mednyánszky

P. S. Most jut csak eszembe, hogy mivel a jövő héten egy ismerősömet kell meglátogatnom Birmingham mellett, egy kis kitérővel Malvern felé jöhetnék vissza, s abban a szerencsében részesülhetnék, hogy látnám Önöket a kontinensre való utazásom előtt. Ebben az esetben dr. Wilsonéknál szállnék meg. Még egyszer sok üdvözlettel és *au revoir*, ha erre mód van.

A levélben említett *Rakau* feltehetően *Trencsénrákó* (szlovák: *Raková*) tót falu német neve. A helység néhány kilométerre délre esik a Jablonka-hágótól, a Sziléziába vezető út mentén, közel a Mednyánszky család birtokaihoz. Itt állt tehát magyar földön a Klapka-légió. És itt döbbsent rá Mednyánszky Sándor, hogy az emigránspolitika utolsó fejezetét írják. Leccsatolta tehát kardját, és a kiegyezés után egy évvel végleg hazaköltözött. 1870-ben a szigetvári kerületben országgyűlési képviselővé választották. A következő évben újranevált, s haláláig az 1848-as párt tagja maradt. Belsőviszonya Kossuthal érdekes módon hazatérte után sem szűnt meg. (A családi kapcsolatot apró figyelmesek igazolják. Például „*A lipői turól, noha én indítottam útra, Uhlarik János Trencsén megyei képviselő küldötte, ki hallván, hogy ön szereti ezen tól csemegét, szíves készséggel szerezte azt meg a legjobb készítőitől*” – írja 1871. február 6-án Kossuthnak [OL Kossuth-gyűjt. I. 5310.]

Angol barátjának sorsdöntő órában írt tehát: elhatározta, hogy nem lesz tovább „ködlovag”. Bár rezignált és borongós hangulatú a levél. Hogy a Birminghamtól dél-nyugatra fekvő divatos fürdőhelyen, Malvernben (ásványvize ma is márka!) létrejött-e a körültekintő tapintattal felajánlott találkozás, nem tudjuk.

De ki is volt az angol barát, William Henty, akihez a levél íródott? Kiletének mozzanata vezet vissza az oxfordi grófságban nyugalomba vonult tanáremberhez, Peter Summers úrhoz, aki úgy tájékoztattott, hogy a családi dokumentumok szerint szépapjának, William Hentynek öt fivére volt. Az 1830-as években mind a hatan kivándoroltak Ausztráliába, és egyikük, Edward Henty (1809–1878), Victoria állam megalapítója (nevét az „angol SZINNYEI”, a *DICTIONARY OF NATIONAL BIOGRAPHY* szócikkben tárgyalja), Mednyánszky barátja, William viszont Tasmaniában volt gyarmatügyi titkár, onnan tért vissza Angliába 1863-ban, s Brightonban telepedett le. Summers úgy vélte, szépapja ekkoriban ismerkedett meg Mednyánszky ezredessel, de még valószínűbb, hogy a Birkbeck családdal már korábban is kapcsolathat állt, egyébként miért került volna a Birkbeck lány halála alkalmával Mednyánszkyknak kondoleáló Kossuth-levél angol fordításban a családi irattárba?

* Az 1867. évi párizsi világkiállítást

Nekem az az érzésem, hogy az 1866. szeptemberi találkozó Malvernben nem jött létre. Mednyánszky azonban két év múlva, 1868. októberében ismét Angliában járt, talán ügyeit végleg rendezni,* s ekkor meglátogatta William Hentyt is Brightonban. Bizonyíték erre a Brighton, 1868. október 21-i dátummal ellátott fényképe, mely Borsos József műtermében (*Országút 42. Volt botánikus kertben*) készült. A képről ápolt szakállú, pödört bajusztú, merész tekintetű középkorú férfi néz farkasszem az utókorral. Pár nappal későbbi dátumú (október 30.) Kossuth kondoleáló levelének a fordítása.

Ekkor beszélhetett Mednyánszky Hentynek az öreg, elmagányosodott Kossuthról, aki levelei és Szekfű szép esszéje szerint egyre nehezebben viselte a félreállítottságot, miután minden terve meghiúsult, „mert nincs többé külhatalom, melyet Magyarország függetlensége érdekelt”. Legjobban Klapkával való összekülönbözése bántotta. De egyébként is, szállingóznak haza az emigránsok a kiegyezés után. Ekkoriban határozza el, hogy a természettudományokkal köti le figyelmét: „Sok gond és még több baj nyomja lelkemet. Foglalkoznom kell, hogy a pillanatnyi önfeladásban enyhét találjak. Vonzalmaim a természet tanulmányozásához vezetnek... emberekkel nem társalkodom” – idézi Szekfű, aki fontosnak tartja, hogy magánéletének eseményeiről hírt adjon: „melyek a történelmi alak nagyságánál fogva számot tarthatnak mindenkor népe érdeklődésére, s melyekben nincs mit titkolni”. De hozzáteszi még valamit: „Titkolni csak egy szempontból lehetne az itt következőket, egy öreg ember szomorúságait: a nemzet érdekében, mely valószínű szeggyellhetné, hogy ilyen helyzetben hagyta azt, kinek nagyságát folyton ünnepelte...”

Mednyánszkyról is tudjuk, hogy hazatérése után haláláig szerkesztette a *Természet* című folyóiratot, és Kossuthal sűrűn levelezett, cikkeket kért tőle.** Brightonban beszélhetett William Hentynek arról, hogy Kossuthot főként a csillagászat érdekli. Talán együtt esztették ki, mint két csinytevésre hajlamos gyermek, a „cserkészettét”, hogy csillagvizsgálásra alkalmas teleszkóppal lepjék meg Kossuthot.

Úgyzólván semmit sem tudunk William Hentyről, aki több mint harminc évig élt Ausztráliában mint állami hivatalnok, s most egy világhíradalom magas rangú tisztviselőjének kijáró megérdemelt jólétben töltötte napjait a tengerparti üdülővárosban. Ő is öregember lehetett, s Kossuth neve még a hatvanas évek Angliájában is mágikus hatást gyakorolt az angolokra. Tény az, hogy a csillagászathoz oly elkerülhetetlenül fontos teleszkópot felajánló levél nemsokára elment Torinóba, mert november 29-én Kossuth azonnal válaszolt is, hosszú, négyoldalas levélben, a jól ismert fekete keretes levélpapíron és borítékban, a borítékon a mai napig sértetlenül megmaradt s szintén jól ismert, kost ábrázoló címeres, fekete viaszpecséttel.

* Egyik Kossuthhoz írt levele szerint még egyszer készült Angliába: „Júni [1871] Májusban keztelen leszek magam ügyem elintézésé végett Londonba és Edinburgba utazni.” (O1, Kossuth-gyűjt. i. h.) Ennek az útnak, ha valóban sikerült, a részleteiről nincsen tudomásunk.

** Egy Kossuth-szöveg megjelenéséről van biztos tudomásunk. Ez névtelenül és a szerkesztő kommentárjával jelent meg a *Természetben* (1870/3:35–38), NEMZETI SOR, KVI FOLDON FÉLŐ HAZÁNKÉPÉNEK EGYIK PESTI KARAVÁJHOZ ÍRT LEVÉLENYEL címmel. (A cikket lényomásolatban és Mednyánszky Sándor 1869 és 1871 között Kossuthhoz intézett öt levelének a lényomásolatával már cikkem megírása után Deák Ágnes szegedi történelvszuttatta el hozzám Londonba, amiért itt is köszönetet mondok.) Hogy az anoním cikk szerzősége már a kortársak előtt sem volt titok, az a szerkesztő (Mednyánszky Sándor) bevezetéséből világos: „...nem titkolhatjuk el avonunket afülött, hogy a kir. magy. természettudományi társulat újabb időheni szerény működése oly hecsült személység által is jügelenre méltó és méltánstundónak találattik, mint küül e sorok erednek.” Mednyánszky ugyanis Kossuthnak két hozzá intézett magánlevelét kivonatolja, melyben Kossuth „a tudomány magaslátuának... huanat” bírálja a hazai tudományosságban.

William Henty úrnak
Brighton

22 via di Angennes
Torino, 1868. nov. 29.

Kedves Úram!

Az Ön f. hó 26-i kedves levelét, melyet éppen most kaptam kézhez, a kellemes, de egyben fájdalmas meglepetés elegyes érzelmével olvastam.

Kellemes volt a meglepetés, mert úgy véltem, hogy talán néhány közelebbi barátom kivételével egész Angliában réges-rég elfeledtek rólam. Az Ön figyelmessége azonban örvendetes bizonyítéka annak, hogy még mindig kedves emlékezetükben tartanak azon nemes honban, amely hosszú esztendőkre nem csupán menedéket és oltalmat adott hontalan fejeknek, de tapintatosan bőkezű együttérzéssel oly mértékben enyhíté balsorsomat, melyhez hasonlót csupán nagy ritkán tapasztalhat száműzött.

És kénytelen vagyok beismerni, hogy az Ön által felajánlott bizonyíték a vigasz fény-sugaraként hatolt magányos életem borújába.

Szívem hálatelt és legszebb érzéseivel köszönöm Önnek.

Mindazonáltal azt is meg kell vallanom, hogy az Ön baráti levelének vétele annyiban fájdalmas meglepetést is okozott, amennyiben az Ön kedves ajándéka privát kedvteléseimre vonatkozik, s ez csupán valakinek (úgy vélem, tudom, kiről van szó) az illetéktelen indiszkréciójából eredezhetett, ami miatt orcámat a szégyen pírja fedi, s amiről kijelenthetem, hogy visszaélés a bizalmammal.

Valóban, hogyan is juthatott volna az Ön tudomására némi indiszkréció nélkül, hogy én, hasonlóan Sir Humphrey Davyhez, *AZ UTAZÁS VIGASZA ÉS EGY FILOZÓFUS VÉGNAPJAI** című munka szerzőjéhez – a sanyarú balsors csapásai közepette, melyek politikai pályámon és magánéletemben egyaránt osztályrészül jutottak, a természet-filozófia tanulmányozásában egyaránt elsőszeretettel fordítom tekintetemet a végtelen égbolt irányába, hogy mulandóságom túli hitet és reményt mérítsek az örökkévalóság csalhatatlanul működő törvényeinek fűrészéséből?

Hogyan is gyaníthatta volna Ön ezen indiszkrét beavatkozás nélkül, hogy szemlélődéseim közben alkalom adódott a szükséges eszközök beszerzésére való képtelenségem miatt sajnálkoznom?

Különösképpen az a gondolat sújt le, hogy ha Ön nem volna olyannyira kedves, mint erről levele árulkodik, gyanakvással tekinthetne egy harmadik személynek privát passziómba való beavatkozására, s ezt a körmönfont koldulás eszközének tekinthetné, véelve, hogy ez nekem nem teljesen ismeretlen terület.

Biztosíthatom Önt, hogy erről szó sincs. Igazán alig találok szavakat, melyek kellőképpen kifejeznék felháborodásomat, érzéseimmel és elveimmel olyannyira ellentétben áll az ügy.

Végül, midőn a legnagyobb mértékben értékelem az Ön kegyes ajánlatának nagylelkű indítékát, és biztosíthatom forró hálaérzésemről, ugyanakkor a leghatározottabban visszautasítom az Ön értékes ajándékának elfogadását.

Helyes vagy nem, ez az elvi álláspontom, mely nem tűr ellentmondást.

Ha valaha is kötelességemet kellett teljesítenem mint hazafi vagy férj és családapa, és nem állottak rendelkezésemre a szükséges anyagi erőforrások, nemcsak hogy hozzás nélkül megragadtam a bárki által felém nyújtott segítő kezét, de még azt sem szégyelltem, ha kérnem kellett.

* Sir Humphrey Davy (1778–1829) említett könyve posztumusz jelent meg 1830-ban.

Ami viszont személyemet illeti, soha senkitől a világon a legparányibb ajándékot sem fogadtam el. És soha nem is fogok. Mert elveim közé tartozik, hogy ne fogadjak el olyan szívességet, amit nem vagyok képes viszonzni.

Ez az elv vezérelte viselkedésemet egész életemben. Minden körülmények között ragaszkodtam hozzá magánkapcsolataimban éppúgy, mint nemzetek (heleértve a magamét is) és uralkodók vagy királyok esetében.

Ezt az elvet fel nem adhatom. Ez függetlenségem sarokköve, az egyetlen jó szomorú életemben.

Habár elutasítom az Ön ajándékának elfogadását, biztosíthatom, hogy kedves figyelmességének emlékéi őszinte hálaérzettel örökre megőrzöm emlékezetemben.

Mindezek biztosítása mellett engedje meg, hogy tiszteletem jeléül úgy írjam alá nevemet, mint az Ön leghűségesebb és legőszintébb

Kossuthja

Hát igen, ez a levél egy megbántott Jupiter mennydörgése az Olümposzról, kifogástalan retorikájú, gondosan cizellált, viktoriánus angolsággal megírt. Noha némi örömet fejez ki fölött, hogy Angliában még nem feledkeztek meg róla, de leginkább egy legbensőbb énjében megbántott öregember pironkodik amiatt, hogy Mednyánszky „kibeszélte” magánéletének legrejtettebb titkát, azt, hogy *hobbyja* van, ami nem méltó államférfihoz, hanem csak öregemberhez. Mert államférfi ne az eget titkait lükkesse, még akkor sem, ha nemcsak a „*vert hadak*”, de a „*vakmerő remények*” is elhagyták.

Igy a szép, rezesen csillogó teleszkóp megmaradt a Henty család birtokában, s emberöltőkkel később éppen Summers úr adományozta annak az iskolának, ahol a harmincas években tanított. Később mégis lett Kossuthnak teleszkópja, mellyel a kifürkészhetetlen eget kémlelte.*

Az angol gyártmányú, rézből készült műszer megmaradt tehát legendának a Henty családban, azzal a dedikált fényképpel, melyet az ajándékozást elhárító Kossuth levelehez mellékel.

Summers úr, amikor összecsomagolta az íróasztalán kitéregetett leveleket és fényképeket, mivel úgy érezte, mindent elmondott velük kapcsolatban, amit tudott vagy akart, tűnődve szívta pipáját. Látszott azonban, valami mondanivalója még maradt. „Nekem úgy tűnik, hogy az ön hazájának múlt századbeli emigránsai korrekt úriemberek (*proper gentlemen*) voltak, nemdehár?” – mondta egy idő után, s elhallgatott. Mivel nem tudtam megítélni, hogy tényleg vár-e választ, inkább én is hallgattam.

Ez Kossuth angol teleszkópjának hiteles története.

* Kossuth teleszkópja jól látható egyik öregkori fényképén a háttérben. Ez egészen biztosan nem a Henty-léle, visszautasított látcső, mint erre Mednyánszky egyik leveléből fény derül: „*Megszállom, nehezemre esett, hogy szegény társaságnak kikapta a Lupa-paszt. Igaz, nem sokat használt, de szerényen meg is hízta magát akár mily zugban és ő is mint gazdája bizony orvultak, ha Kormányzó Úr őt használta mint érintkezési médiumot a torsi égitestekkel. De ha a telescope csakugyan alkalmatlan, Isten neki, elvethetem magammal az első alkalommal amint Turinba eljutok. Addig pedig már csak tessék őt valahogy megítérni.*” (Ol. Kossuth-gyűjt. I. 5316.) Hogy ez a teleszkóp azonos-e a fényképen láthatóval, ma már kideríthetetlen. Az viszont kétségtelen, hogy Mednyánszky elökéltsege, mellyel használható teleszkópot kívánt Kossuth „hobby”-jához biztosítani, az angliai teleszkóp ügyének kudarca után sem lankadt. Tánoríthatatlanul tűrte az „öreg” szeszélyeit, aki gyakran panaszkodott neki rossz idegállapotáról: „*Mély szomorúsággal tölti el lelkemet utolsó levelének azon része, melyben növekvő időségi bajjával tesz említést*” – írja Kossuthnak 1871. március 26-án a lentebb idézett levélben. Találgatásnak tűnik annak felvetése, hogy éppen ezt az „*alkalmatlan*” eszközt kívánta-e kicserélni a Henty által 1868-ban felajánlott, csillagvizsgálásra alkalmas teleszkópra, melyet azonban Kossuth nem fogadott el.

Deák Ágnes

KÉT ISMERETLEN KOSSUTH-DOKUMENTUM

1853–1854, Anglia

Kossuth több hónapos amerikai útja után 1852 júliusában tért vissza Angliába. Az ezt követő első hónapokat a csendes visszavonultság jellemezte, de ez az életforma – amint azt Haraszti Éva *KOSSUTH AS AN ENGLISH JOURNALIST* című kötetében (Budapest, 1991. 51. o.) megjegyezte – nem állt összhangban Kossuth alaptermészetével. De anyagi helyzetével sem, hiszen a további években biztos megélhetési forrásként csak nyilvános előadásainak jövedelmére számíthatott. 1852 és 1857 között évente általában két előadókörutat tett, melyek tisztességes bevételt biztosítottak számára. A népes hallgatóságot vonzó nyilvános szereplések mindenekelőtt arra teremtettek alkalmat, hogy az angol közvéleményben igyekeztek ébren tartani a magyar ügy iránt érzett rokonszenvet. Így azután az 1850-es évek derekán politikai tevékenysége – a viszonylag rövid újságírói működés mellett – ezekre az előadói körutakra épült. Mindkét, ez alkalommal közlésre kerülő szöveg ennek egy-egy állomásához kapcsolódik.

1853. május 6-án a londoni Tavern Hall népes munkásgyűlésnek adott otthont. Kossuth itt elhangzott beszédének angol nyelvű fogalmazványát ma a British Library gyűjteménye őrzi.¹ John Hilson *KOSSUTH IN EXILE: A SKETCH* című visszaemlékezése nyomán az ünnepségről részletes beszámoló áll rendelkezésünkre: „*A Shakespeare nevével fémjelzett rendezvényt az az óhaj hívta életre, hogy megemlékezzenek arról a tényről, milyen mértékben járultak hozzá a nagy angol bárd drámái ahhoz, hogy a magyar hebertönzött 1836–37-ben Budán megismerkedjen az angol nyelvvel. Az ajándék a Knight-féle Shakespeare-kiadás díszes kiviteli kötetét foglalta magában, a Kossuth család címerével és finoman kidolgozott ékítményekkel ellátva, átadására a London Tavernben valaha is tartott egyik legnépesebb gyűlés keretében került sor. Lord Dudley Stuart elnökölt, és Douglas Jerrold, „Anglia legsziporkázóbb elméje” mondotta a köszöntőt – nehezen találunk szavakat annak jellemzésére, hogyan felelt meg ennek a testére szabott feladatnak. Jerrold kitűnő hangulatban volt, élvezettel merült sugárzó mondataiba, melyekben humor és bölcsesség versengett egymással, s ez ékesszólását nagy meggyőző erővel ruházta fel. M. Kossuth impozáns szónoklattal köszönte meg a nagyszerű ajándékot, és juttatta kifejezésre a benne felébredő boldog érzelmeket... Az esemény, az azt övező lelkesedés nyilvános cáfolta azokat a durva vádakat, melyeket ellenfelei emeltek údáz dühvel ellene. Beszédét ragyogóvá tették a szónoki művészet finomságai, áthatotta a lángoló hazaszeretet melegsége és az országának jogai iránti szilárd elkötelezettség; mint az idegenben való lét megaláztatásai közepette is megnyilatkozó mestersz, mégis tiszta és makulátlan szellem jelét üdvozolták azt országszerető. Helyesen jegyezte meg egy kritikus: „ez a szenvedélyes szónoki művészet azt a benyomást kelti bennünk, hogy már csaknem elfelejtettük az igazi oratori erőnyeket...” Az eseményről tudósító korabeli lapok beszámolnak arról, hogy az ajándék átadásakor megjelent az angol radikálisok vezére, Richard Cobden és a magyar emigráció befolyásos angliai támogatói közül többen is.²*

Charles Knight *THE PICTORIAL EDITION OF THE WORKS OF SHAKESPEARE* címmel 1838–1841 között megjelent hétkötetes Shakespeare-kiadását egy Shakespeare ge-

rendbetegetes szülőházát utánzó könyvtartó kíséretében nyújtották át. A könyvtartó elejére ezüstablácskára a következő szöveget vésették: „*Angol férfiak és nők adakozásából 9215 pennyért vásárolva, nagyrabecsülésük jeleként Kossuth Lajos számára, aki a legnemesebb ügy érdekében gyakorlott mesteri angol nyelvtudását Shakespeare oldalaiából merítette.*” Kossuth később is nagy becsben tartotta az ajándékot, amint erről a nála tiszteletüket tevő látogatók beszámolnak. 1877-ben például a Kossuthot országgyűlési képviselőnek felkérő híres ceglédi százas küldöttség torinói látogatásáról készült összefoglaló külön is megemlíti azt Kossuth dolgozószobájának leírásakor: „... a Shakespeare házában mintájára készült könyvtartó fából, 12 000 egy kis szigetbeli többnyire halászbokból álló lakosok ajándékozták neki, bele lévén téve Shakespeare-nek egy dicsőíradása, azon alkalomból, hogy Kossuth saját mondása szerinti Shakespeare-ből tanulta fogságában az angol nyelvet...”⁴

Az ajándékozók köre nem halászbokból, hanem löképp londoni munkásokból tevődött össze, a látogatók azonban valószínűleg pontatlanul idézték Kossuth szavait, hiszen a Kossuthot 1878-ban lelkereső Király Pál már sokkal pontosabb információkkal szolgált a *Vasárnapi Ujság* 1878-as évfolyamának hasábjain.⁵

A *The Examiner* című lap már 1851. november 22-én közzétette Douglas Jerrold felhívását: „A Kossuthot velünk megismertető rövid történeti műben az foglaltuk, hogy ő egy osztrák börtönben Shakespeare szavainak útmutatását követve tanult meg angolul. Egy angol nérét felpezsdíti az a gondolat, hogy a halhatatlan szász tegezőből származnak azok a nyilként fúródó szavak, röptükben magukkal ragadóak – szavak, melyek jegyverek, ahogy azt majd Auszrián tapasztalja. Nem lenne-e méltóságteljes tisztelgés annak a férfinak a lángelméje előtt, aki felkavarta nemzetünk szívét, ha Shakespeare műveinek egy példányával ajándékoznánk meg?” – mindenki csak egy pennyt fizessen, így is összegyűlik az összeg. A tervről beszámoló *The Eclectic Magazine* közli azt a történetet is, hogy Kossuth hogyan tanult meg börtönében angolul, egy szótár segítségével Shakespeare-t olvasva. Ez az epizód tehát már Kossuth első angliai tartózkodása idején is széles körben ismert volt, megtalálhatjuk az első Angliában és az Egyesült Államokban megjelent Kossuth-életrajzokban.⁶ Maga Kossuth is többször idézte Shakespeare-t első beszédeiben. Hogy hogyan hangzott Kossuth szájából a történet, mutatja egyik Amerikában elhangzott beszéde. Mint mondom, fogságában tizenkét hónapig semmi olvasnivalót sem kapott, ezek után jutott el hozzá Shakespeare. „Megtaptam a könyveket, leültem, anélkül, hogy egyetlen szót is ismertem volna, s elkezdtem olvasni a VIHAR-t, ez volt az első Shakespeare-darab, két hétig dolgoztam rajta, mire túljutottam az első oldalon. Azt az elhatározást tettem, hogy nem haladok addig tovább, míg tökéletesen meg nem értem mindazt, amit addig olvastam; így folytattam, és fokozatosan ismertté vált előttem az ömök nyelve.”⁷ Az angol közvélemény tehát már 1851-ben jól ismerte a történetet, s az – ugyan később – beépült a magyarországi Kossuth-képbe is. A magyar nyelvű irodalomban legterjedelmesebb leírását Kossuth szavait idézve a már említett Király Pál-cikk tárja elénk: „Egyebek közl megmutatá Shakespeare-nek gyönyörű kiállítású munkáit, s egyszerűs mind említe, hogy hogyan tanult ő meg angolul... »Fél év múltán azonban sok rimunkodásra megengedték, hogy könyveket hozathatok magamnak: de az engedély mellé oda tette az osztrák, hogy „nur nichts verfangliches!“ No, a matematika csak nem lesz „verfanglich“, gondoltam, s kértem egy matematikáit, de kaptam egyszerűs mind egy angol szótárt meg egy Shakespeare-t is. Hat hónapig dolgoztam az első 16 soron: mert a világért sem mentem volna át egyik szótól a másikra addig, míg az előbbinek minden ízét s minden ízének az okát ki nem sürkészttem. Hanem fél év múlva tudtam is aztán angolul. – Az, hogy éppen Shakespeare-en tanult meg angolul, okozta azt – tette hozzá Király –, hogy midőn elmenekülése után Angliában egyszer nagy sürgetésté szónokolnia kellett a nép előtt, beszédének kifejezésein és szónoki

fordulatain az angolok maguk elhámultak, sőt azzal gratuláltak neki, hogy az angol nyelvet gazdagította. S amint ő nyelvtanulásának fentebbi módját eléudva erősíte, hogy ő legföllebb csak a már feledésbe ment shakespeare-i remek kifejezéseket idéző emlékökbe az angoloknak; akkor jöttek angol munkások arra a gondolatra, hogy meglepjék Kossuthot Shakespeare házában Shakespeare szellemét tartalmazó mintázatával, melyre minden munkástól csak egy pennyt fogadtak el, s mégis meglepő hamarsággal készen lett a 3000 forinthyi vételár.”

A Kossuthral foglalkozó történeti irodalom persze már feltárta, hogy ez a történet a valóságot némelyest kiszínező legenda,⁷ mely Kossuth Angliába érkeztekor nyilvánvalóan mindenekelőtt arra szolgált, hogy az angol közvélemény jóindulatát és érdeklődését ezzel is felkeltse saját személyén keresztül a magyar ügy iránt. Az 1837–40 közötti hőrtónéveket részletesen feltáró Kosáry Domokos rámutat arra, hogy Kossuth már fogsága első hónapjától, május közepétől kezdve kapott könyveket, elsőként valóban Shakespeare-műveket is, pontosan azonban nem tudjuk, melyeket, hiszen az általa kapott könyvekről készített hatósági kimutatásban csak ennyi áll: BAUDRY'S COLLECTION OF ANCIENT ET MODERN BRITISH AUTHORS. Viszota Gyula feltételezése szerint ezek között szerepeltek a Shakespeare-drámák is.⁸ Arról is tudásunk van, hogy Kossuth távortól sem ekkor ismerkedett meg első ízben az angol nyelvvel. Kosáry megfogalmazása szerint „azelőtt is foglalkozott már valamit az angollal, még pesti jurátus korában kezdett hozzá. De most tud rá először komoly figyelmet fordítani, amikor szüksége is van arra, hogy figyelmét koncentrálja”. (242. o.) Szabad György is felhívja arra a figyelmet, hogy Kossuth már korábban is nagy érdeklődéssel fordult az angliai és amerikai politikai viszonyok felé. Palóczy László barátja 1835-ben egyik levelében tréfásan „Times Redactor”-nak címezte (41. o.). Hozzátehetjük mindehhez azt az elgondolkodtató tényt is, hogy az Országos Levéltárban őrzött Kossuth-gyűjtemény magában foglalja a *The Evening Post* és az *Albion* című, az impresszum tanúbizonysága szerint Stuttgartban megjelenő angol nyelvű kiadvány egy-egy 1835-ös példányát, s maga Kossuth is a következőket írja 1837 decemberében hőrtónéből anyjának: „...ha francia könyvet kapok, egy szótárt kérek mellé, mert nem tudom, nem felejtettem-e sokat. 3. év óta többet olvastam angolul.”⁹

Fogságából írt levelei azonban arról is tanúskodnak, hogy valóban nagy hatást gyakorolt rá Shakespeare művészete, hiszen soraiban újra és újra felbukkan „az egyetlen Shakespeare” alakja. Közismert tény, hogy időközben lefordította a MACBETH első felvonásának néhány jelenetét, majd a BUDAPESTI ÁRVÍZKÖNYV-ből értesülve, hogy Heckenast Gusztáv már korábban megjelentette Döbrentei Gábor teljes drámafordítását, felhagyott a munkával. A fordítás első jelenete már 1902-ben nyomtatásban is megjelent a *Vasárnapi Újság*ban, majd 1934-ben a kéziratot újra „felfedező” Hegyaljai Kiss Géza publikálta a teljes szöveget. Kossuth az 1840-es években a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikkeiben is előszeretettel idézte Shakespeare egy-egy gondolatát. Mindez meggyőzően alátámasztja azt, hogy hőrtónéveinek meghatározó élménye volt a Shakespeare-drámákkal való találkozás.¹⁰

S ha a nyelvtanulásról szóló történet nem volt is minden vonatkozásban hiteles, azt, hogy Kossuth angol nyelvezetére valóban rányomta bélyegét az angol drámaíró művészete, jól mutatják a korabeli angol és amerikai visszaemlékezések, újságcikkek. Tudjuk, Kossuth milyen tudatosan készült első angol nyelvű szónoklataira, rávilágítanak erre Kutahihól, illetve Gibraltárból Pulszky Ferenchez intézett levelei. Az Amerikába történő távozást engedélyező török döntés kézhezvétele után még Törökországból a következőket írja: „De ha jössz [Gibraltárba], hozd meg, ha nem jössz, írd meg,

várokoznak-e veám valami ünnepélyes fogadtatások, vagy valami »public dinner« kímjai. (Oh! Angol nyelv!!) Southamptonban a kikötéskor alkalmasint szolanom kellend, azon kívül nem bánom. sőt óhajtom, hogy még egy ünnepélyes alkalman legyen szívemet kiönteni, de ez aztán legyen – ha akar lenni – olyan, hogy nyomjon politikailag is, ha rokonszenvre találok. Agitáció kezdete. De amint óhajtom ezt vagy azt, megint nem szeretném, hogy ide-oda tángassanak meghívásokkal, mert dolgom is van, és nem is tudok angolul improvizálni – semmitől sem félek annyira, mint a hamari lelélestől. Ezt tehát, édes Barátom, arrangierozd így, s ha van, amiért szeretnék (hamarábbi találkozásunk örömén kívül) már Gibraltárban látni, az, hogy mondanivalómat kijavítanád, s ismerve a körülményeket megmondanád, mit nem tanácsos mondani, s mit igen. Ez pedig fontos lehet; mert angol dictiót nem csak készíteni, de betanulni is kell, s erre idő kell. Vén a gyermek, rossz a feje.” Aggodalmait megismétli Gibraltárban papírra vetett soraiban: „Tudod, mennyire terhemre vannak individualiter a fetirozások – beteg is vagyok, és elfeledtem szólani, kivált angolul. De mennyire fogok az angol improvizációkkal boldogulni, nem tudom, félek, leélem magamat...”¹¹ Kossuth angol nyelvű szónoklatainak erényeit méltató írások bőségesen állnak rendelkezésünkre. A beszédeinek átdolgozott kiadását sajtó alá rendező Francis W. Newman például így jellemezte stílusát: „Beszédei erőtelj és méltóságtól duzzadó tropikus erdő, a vegetáció hőisége, az önméltós szivulaga.”¹² Gyakran nevezték beszédeit orientális színezetűnek, amelyek épp ezért ragadhatták meg olyannyira az angol és amerikai közvélemény képzeletét. Egyhangú volt az elismerés: idegenszerű kifejtésétől eltekintve Kossuth „az angol szónokokat is megszégyenítő” bámulatos tökéletességgel hánt az angol nyelvvel szónoklataiban.¹³ Amerikában valóságos divatot teremtett, a *The Dial* című, Chicagóban megjelenő kiadvány 1881-ben a következőképp emlékezett erről: „...utánozták öltözetének különös vonásait, bizonyos szavak rá jellemző kiejtése heépiült a köznapi nyelvbe. Emellett megreformálta az öltözet egyik fontos darabját, mivel a »Kossuth-kalap« divatba jött, s különböző változatban máig megőrizte népszerűségét; a nagy szónok pedig szabadságot hozott az amerikai nemzet tagjainak fejébe, ha nem egyenesen szívébe. Ahogy kiejtette a »peoples« szót, olyannyira a »peeps« szóra hasonlított, hogy sűrűn használt szólássá vált valakit »peep«-nek vagy »poor peep«-nek nevezni.” Kossuth angliai méltatói is kitértek arra, hogy nemcsak mesterien használta, hanem gazdagította is a nyelvet, s nem csupán a lenni említett kedélyes értelemben. Nyelvezetét valóban „shakespeare-inék”, őt magát pedig „Shakespeare tanítványának” nevezték.¹⁴

Az 1853 májusában megrendezett gyűlés azonban – amint arra a már idézett korabeli visszaemlékezés is utalt – nemcsak elvont tisztelgés volt Kossuth oratóriai képességei előtt, hanem konkrét politikai motívumok is kitapinthatók mögötte. Az Amerikából Angliába való visszatérését követő hónapok ugyanis Kossuth számára kellemetlen események sorozatát hozták. A magyar politikai emigráción belül már 1851 decemberében megkezdődtek a konfliktusok. Szemere Bertalan, Batthyány Kázmér, gróf Esterházy Pál Kossuth elleni nyílt fellépése felszínre hozta az éles politikai összeütközéseket. A nemzetközi viszonyokban bekövetkező változások sem látszottak kedvezni a magyar ügynek, hiszen Louis Bonaparte III. Napóleon néven császárrá történő koronázása lényeges mértékben szűkítette a magyar politikai emigráció mozgásterét. Mindehhez járult 1853 tavaszán Mazzini sikertelen milánói felkelése, melynek bonyodalmaitól Kossuth sem szabadulhatott. Az Angliára nehezülő osztrák politikai nyomást tovább fokozta a Ferenc József ellen 1853. február 18-án Libényi János által elkövetett merénylet, mellyel lehetséges felhajtóként az osztrák rendőrség igyekezett közvetlenül kapcsolatba hozni Kossuth nevét. Angliában hírek szállingóztak arról, hogy Ausztria kérni fogja a magyar politikai menekültek kiadatását, erre válaszul

ként Palmerston a parlamentben kijelentette: nem érkezett ilyen értelmű kérés a kormányhoz, de ha ez történne, vissza fogják azt utasítani. Ugyanakkor az angol rendőrség megfigyelés alá helyezte Kossuthot, több újságcikk is megjelent, amelyben azzal vádolták, hogy az angol törvényeket megsértve és visszaélve a politikai menekültnek nyújtott menedékjoggal, más államok rendjének erőszakos felforgatására tör. A támadások még élesebbé váltak az úgynevezett Hale-féle rakétaügy kirobbanása után. Hale üzemében szállításra előkészített rakétaágyúkat és hadianyagot találtak, s a gyár egyik emigráns munkása Kossuthot jelölte meg megrendelőként. Ez annál is hihetőbb lehetett az angol közvélemény előtt, mivel már korábban találgatások láttak napvilágot az Amerikában összegyűjtött és fegyvervásárlásra szánt pénzeszegek nagyságáról. Hivatalos eljárás azonban nem indult Kossuth ellen, mivel nem tudták rábizonyítani a vádakat, sőt a parlament radikális csoportja határozottan Kossuth védelmére kelt.¹⁵

Kossuth beszédében a közelmúlt valamennyi eseményére találunk utalásokat, igyekszik álláspontját tisztázni és ártatlanságát bizonygatni. A londoni munkásgyűlés tehát alkalmat nyújtott arra is, hogy a hivatalos szervek körében tapasztalt gyanakvás és vádaskodás ellenében az angol közvéleményhez forduljon és védelmet kérjen maga és emigránstársai számára.

A Shakespeare-ünnepségen elhangzott beszéd mellett az itt közlésre kerülő másik dokumentum Kossuth 1854. július 20-án James Robeyhoz (Stoke-upon-Trent) írott levele, amely az oxfordi Bodleian Library kéziratárában található.¹⁶ Az 1853–56 között folyó krími háború újabb lendületet adott Kossuth tevékenységének. A konfliktus kitörésekor úgy tűnt, elérkezett a pillanat, amikor az Oroszországgal szembeforduló nyugat-európai nagyhatalmak szembekerülnek a várhatóan Oroszország segítségére siető Ausztriával is, ez pedig majd kedvező helyzetet teremt a magyar politikai emigráció felkeltőzései számára. Ausztria azonban a semlegesség mellett döntött, s ezt követően az angol diplomácia fő törekvései Ausztria tekintetében arra összpontosultak, hogy megőrizték ezt a jóindulatú semlegességet. Kossuth nyilvánosság előtt elhangzott politikai állásfoglalásai során éles szavakkal ítélte el az önkényuralmi módszerekkel kormányzó Ausztria felé tett angol diplomáciai gesztusokat. Lengyelország és Magyarország példáját vetítette az angol közvélemény elé, 1854-es shelfieldi beszédében kijelentette: „az előbbi felnőgyelt tagjai és az utóbbi sápadt, vérző képe a felémelt újját mutató *Banquo* szelleméhez hasonló figyelmeztető jelként kell lebegjen szemünk előtt”.¹⁷ Egész sor politikai gyűlésen, köztük Shelfieldben, Nottinghamban és Glasgow-ban fejtette ki álláspontját Lengyelország és Magyarország függetlenségének helyreállítására, valamint a brit titkos diplomácia megbélyegzésére vonatkozóan. Nagyon élesen és egyértelműen lépett fel a hivatalos brit külpolitikával szemben, éppen ezért érthető módon arra törekedett, hogy szavai a titkos diplomácia ellenében az igazi angliai közvélemény megnyilatkozásának egy elemeként s ne egy izgága politikai menekült elszigetelt akciójaként jelenjenek meg. A későbbiekben is gondot fordított arra, hogy már meghívása önmagában is nyilvános határozat alapján történjen, a pontos feltételek rögzítésével. 1857-ben például egy felkérésre a következőt válaszolta: „*En sohasem beszélek másként angol hallgatóságához, mint a nyilvános felszólítás biztosítéka mellett; és elnézését kérem, ha nem adok pozitív választ, sem igenlőt, sem az ellenkezőjét, pusztán előzetes kérdézősküdesre, mert (nem lévén hivatalos előadó) érzelmekkel ellenkezik az a gondolat, hogy kitégyem magamat annak, hogy bizottságok összváltásának «feltételeimet» (ahogy ön azt nevezi).*” A korábbi években is ehhez az elvhez tartotta magát, mutatja ezt az itt közölt levél. Iratai között feltehető egy ezzel szinte egy időben íródott másik levél, melyet ismeretlen személyhez

intézett Edinburghbe. Ebben szintén előzetes nyilvános gyűlés összehívását kéri, csakhát annak határozata alapján tekinti a meghívást hivatalosnak.¹⁸ James Robeynek küldött sorai azonban még többet tartalmaznak, hiszen részletes instrukciókkal látja el jövőbeli vendéglátóit, mintegy forgatókönyvet készít látogatásához. Robey levele(i) sajnos nem maradt(ak) fenn Kossuth iratai között, de enélkül is tudjuk, hogy Hanleyben 1854. augusztus 21-én valóban megrendezték Kossuth részvételével a tervezett ünnepséget, melyen Kossuth a korábbi beszédeiben kifejtett álláspontját erősítette meg. A szöveg angol nyelvű kéziratos fogalmazványa és nyomtatott francia változata megtalálható a Kossuth-iratok között. Kossuth bizonyára tervezte a szöveg magyar nyelvű megjelenését is, valószínűleg IRATAIM A MAGYAR EMIGRÁCIÓBÓL sorozatában, fennmaradt ugyanis kézírásával a beszéd első néhány oldalának magyar nyelvű változata is, mégpedig a következő jegyzettel ellátva: „*Hanley – Stafford megye (Staffordshire) agyagmű iparos kerületének fő helye. Ott vannak Wedgwoodnak, a pyrométer (magashőfokmérő) felfalálójának híres gyárai, melyekben a neve alatt világszerte ismeretes agyagiparművek készülnek Anglia e fontos vidékének iparos lakossága a keleti háború alkalmából már előbb gyűlést tartott Hanleyben; ott a sheffieldi és nottinghami beszédeimben fejegetett érvelést s ajánlott politikát magóévá tette; annak megfelelő határozatokat hozott s kérelmezéseket fogadott el; egyszersmind meghívott, hogy a dolgok újabb fordulata felől adjam elé nekik egy e végre tartandó népgyűlésen nézeteimet. E meghívás folytán tartottam e beszédet, mely franciára is lefordítottam, s külön röpiratban közzétételt.*” Kossuth tervezte mellékletként megjelentetni a gyűlés elnökének hozzá intézett üdvözlőbeszédét is, amelynek díszes pergamenre írott példányát maga az elnök nyújtotta át az ünnepség alkalmával. A pergamen ma is fellelhető a gyűjteményben. Nem véletlenül emelte ki Kossuth jegyzetében Francis Wedgwood nevét. Ő ugyanis augusztus 18-án a gyűlés szervezőbizottsága nevében értesítette Kossuthot a lefoglalt vasúti jegyekről, az útvonalról. Arra is javaslatot tesz, hogy szakítsa meg az utazást Barlastonban, ahol Wedgwood szívesen vendégül látná őt házában. Kossuth fent idézett jegyzete valószínűsíti, hogy a találkozóra valóban sor került.¹⁹

A gyűlésen elhangzottak egybecsengtek korábban már kifejtett nézeteivel, az itt közölt levél igazi érdekessége nem is magában az eseményben, hanem abban a tényben rejlik, hogy Kossuth sorai betekintést nyújthatnak a politikai emigráns finom egyen-súlyozást igénylő propagandagépezetének mindennapjaiba.

A magyar fordításban közlésre kerülő két szöveget a British Library, illetve a Bodleian Library szíves engedélyével közlöm fordításomban. Ezúton is köszönetet mondok e két intézménynek. A Shakespeare-ünnepségen elhangzott beszéd szövege négy ponton megszakad. A kézirat egyik lapjának papíryanagából középen hiányzik néhány sornyi rész, két lapváltás esetében pedig minden bizonnyal hiányoznak pótlólagos oldalak. A *The Illustrated London News* beszámolójában ugyanakor idézi a beszéd néhány részletét, s ennek alapján a szöveg egy ponton kiegészíthető, a pótlást szögletes zárójelben közlöm. A fennmaradó három folytonossági hiányt [...] jelöléssel jelzem.

Kossuth beszéde a londoni Tavern Hallban 1853. május 6-án

Az idő és a körülmények gondos mérlegelése után már Amerikából való visszatérésem előtt elhatároztam, hogy többé nem tartok beszédet a nagy nyilvánosság előtt Angliában. Olyannyira elveszítettem stílusom könnyedségét és a gyakorlottságot a szónoklástan művészetében, hogy aligha kerülhetem el azt, hogy ne álljak most zavart, ta-

pasztalantlan kezdőként, amikor tört angolsággal ismét csak megsértem azt a nyelvet, melyen Shakespeare írt, s mellyel Douglas Jerrold épp az imént bővílte el fülemet. Félek, a nyelv melódijája megtörik nehézkes nyelvem rostjain, mintha a hárla húrjait egy vaskéz fémes ujjai érintenék meg. Mégis az a megtiszteltetés, amelyben ez alkalommal részesültem, ez az ajándék, az ajándékozóik személye, az unnepség időpontja, az ajándékozás módja olyan tiszteletteljes elismerésre és hálára kötelez, hogy önök valóban gyerekes, színlelt újjongással vádolhatnak, ha elmulasztanám kifejezésre juttatni azokat a mély érzelmeket, amelyeket a kedvességük, vigasztalásuk és figyelmességük becses jeleként átnyújtott ajándék bennem felkeltett, s nem mondanék néhány meleg és őszinte köszönő szót.

Mylord! Ezen az estén további értékes jelét vehettem át annak a barátságának és együttérzésnek, amellyel egy más éghajlattal, más eredettel, nyelvvél, vallással, szokásokkal és politikai szervezettel rendelkező nép tisztelte meg országomat. Amikor újjászületik Magyarország, és véget érnek a nemzeti szerencsétlenség megpróbáltatásai, a nemzet esarnokába helyezik és csodálják majd ezeket a jeleket; történiék velem hármi is, haljak-e vagy éljek – Istenre bízom magam –, a fenn a magasban lakozó közös Atyát tisztelő nemzetiségeket az emberiség nagy családjába egyesítő testvéri kötelekek emlékeként tartják majd számon azokat! Az idős magyarok gyermekeik gyermekeivel ezek elé járulnak, hogy megtanítsák unokáikat az embertársaik iránt érzett igaz, testvéri érzésekre; s elmondják, miként érdemeltuk ki a világ rokonszenvét, hogyan harcoltunk hátrán, és hogyan szenvedtünk vonakodás nélkül a szabadságért és a hazáért. Arra is figyelmeztetik majd őket, hogy legyenek méltók erre a rokonszenvre, éljenek bölösen az általunk számukra biztosított szabadsággal, és védelmezzék eltökélten.

Uraim! Engedjék meg, hogy kijelentsem: ez sokkal illőbb lesz értékes ajándékukhoz, mint hogy az ártatlan öröm önző egoizmusával csak magam és gyermekeim felvidítésára használjam, szerény kandallómra helyezve. Úgy hiszem, uraim, megengedik nekem, hogy ezt a nemes ajándékot, az itt elhangzott nemes szavakkal együtt még tiszteletreméltóbb célok érdekében használjam. Mélyebb jelentést is hordoz az Önök értékes ajándéka. Nemzetemé az, nem pusztán személyes tulajdonom. Ekként fogom tisztelni és nagy becsben tartani.

Shakespeare művei! – a külső megjelenése maga is értékes kincsé teszi, nemes példánya az angol tipográfiai művészetnek; s emellett még, feltételezem, Mr. Charles Knight kiadása, azé az úré, aki mindenkinél többet tett annak érdekében, hogy népszerűsítse Shakespeare-t, s akít az olesó irodalom kiadása érdekében kifejtett áldásos szolgálataiért oly nagyra becsül az angol nép. Shakespeare művei, azé a hatalmas géniuszé, aki sugaraít az emberek tanítására, az érzelmek megneimesítésére és a szíveket felvillanyozó ötümszerzésre vetette; ezek a ragyogó sugarak győzelmesen áthatolnak a mi túlságosan is anyagias korunk sötétségén, s fényük csak egyre ragyogóbbá válik, ahogy az egyik kor a másik után leveti sötétségét; ott fénylettek a múlt századaiban és ott fénylenek a jövőben is e nagyság halandó maradványainak sírja felett. És annak a Shakespeare-nek ezeket a munkáit ajándékozták nekem, aki börtönömben – melyet azért kellett elszenvednem, mert szabad sajtót követeltem hazám számára –, mondom, nekem, aki akadozó nyelvemmel hazám erényeit, hiányait és reményeit képviselem, s ő ebben utat mutatott számomra a népes angolszász faj szívéhez, mely a leghatalmasabb ezen a földön, és az egyedüli szabad nép! Miért tulajdonítunk ilyen általános jeleget ennek az ajándéknak, Mylord, amikor az akkor is kincs lenne, ha egyetlen nagy-lelkű barát gesztusát jelentené csupán?

Ennek az ajándéknak az értéke nem pusztán ennyi. Van itt még valami, mégpedig a legfontosabb dolog, ami távoli hazámban, a Duna partján sok szomorú szívet fog boldogsággal eltölteni, ez pedig nem más, Mylord, mint az a tény, hogy Shakespeare ezen kötetei húszezer angol munkásember ajándéka!

Mert, Mylord, nem félek kijelenteni, az a közvélemény hangját szólaltatja meg!

Pennyk és pennyk, melyeket a tulajdon legnemesebb jogcíme, a becsületes kemény munka nemesített – ez Anglia népének érzelmeit tárja elénk, Mylord! Pennyk és pennyk, ebben a formában Anglia népének az elnyomottakkal való együttérzése nyilvánul meg. Az pedig nemigen törődik a külföldi despoták haragos tekintetével, pedig azoknak sokan szeretnek hízelegni és tetszeni.

Persze tudom, Mylord, hogy azt a húszezer munkást, aki most megtisztelt engem, nem lehet Anglia népével azonosítani, de ők Anglia népéből léptek elő, csontok ők annak csontjából, vér annak véréből, gondolatainkban és érzelmeinkben a nép gondolatait és érzelmeit testesítik meg, másként nem is tehetnek. A nép romlatlan, spontán megnyilvánulásaiban pedig az emberiség isteni eredetének legtisztább bizonyítéka nyilatkozik meg; a nép egyszerű természetes véleménye gyakran helyesebb politikát nyit meg előttünk, s a legműveltebb politikus számára is sokkal meghízhatóbb vezetőként szolgálhat, mint az eltorzult diplomácia kicsavart szofisztikája – ahogy Shakespeare is sokkal több igazságot, szépséget és tanulságokkal teljes filozófiát meríthetett a természet világos forrásából, mint kora skolasztikus vitáiból.

Valóban, Mylord, ha érzem ennek a húszezer együttérző hangnak a súlyát; Ott látom az elnöki székhelyben, akinek nevét az elnyomottak már régóta köszönettel szívükben azonosítják a bőkezű liberális, igazságos és emberbarát magatartással: látva a valódi műveltség férfait, akiket Anglia szeret és tisztel, s akik jól megérdemelt hírnevüket adták ehhez a köznép által támogatott kezdeményezéshez, s magukra vállalták, hogy tolmácsolják mindazt, amit a nép gondol és érez; látva körülöttem a következetes hazafiúságukért honfitársaik szilárd bizalmát élvező férfiakat, az igazi szabadság és haladás elismert bajnokai közül olyanokat is, akiket a nép e nagy birodalom dicsőséges sorsa fölötti örökös feladatával bízott meg, s kik súlyt adtak jelenlétükkel ennek az eseménynek: nem hiszem, hogy túlzásokra ragadtatom magam akkor, ha feltételezem, [...]

Nincs közvélemény! Miért akkor a kontinens despotáinak túlságosan is nyilvánvaló félelme, amivel állandó mozgásban tartják hóhérukat, haditörvényszékeiket és kémik hadlát: éppen ez a félelem mutatja meg egyértelműen, hogy igenis az egész világon létezik közvélemény, amely megbélyegzi őket.

Nagyon is jól tudják, hogy támogassa őket akár milliónyi bajonett, nincs olyan erő a földön, amely hosszú időre fenn tudná magát tartani a világ közvéleményének megvetése ellenében; nagyon is jól tudják: nincs ok olyan ügy végső győzelmébe vetett hitről lemondani, melyet a világ közvéleménye támogat! Ismervé ha nem is mindegyik, de az európai hatalmak által követett politikai irányvonalat, valószínűleg egyetlen despota sem érez amiatt félelmet, és azt sem várhatjuk, hogy Anglia majd harcba száll a világszabadságért; nem ettől tartanak, de jól tudják, hogy míg a világ közvéleménye együttérzésével erőt ad az elnyomottaknak, azok milliói soha nem veszíthetik el reményüket, hiszen a világ közvéleménye a bátorítás soha el nem apadó forrása számukra, maga az anyaföld – ezt testesíti meg az Anteusról szóló monda is –, mely minden bukás után új erőt és elkötelezettséget lehel a nép óriásába! Kijelentem ezt most, és a történelem igazolni fog: mindaddig, míg bírjuk a közvélemény rokonszenvét, el-

nyomott nemzetünk soha nem válnak reményvesztettekké, s legkevésbé sem akarnak reményeiktől megválni. előbb vagy utóbb elnyerik szabadságukat. Nem kétségbeesve, hanem a kedvező pillanatot várva állnak készen, s hogy az elérkezik, oly bizonyos, mint az, hogy magunkon érezhetjük a mindent látó vigyázó szemet. Ahogy a gyermek nem tudja megállítani a guruló farönköt, s a föld rengését sem tudjuk egy vékony póznához való rögzítéssel csillapítani, és lehetetlen a habzó árt kimerni egy szita segítségével, vagy egy hurrikán erejét megtörni papírvitorlával – ugyanígy nem lehet feltartóztatni az események gyorsan gördülő menetét sem, az alkalom el fog érkezni, és az elnyomott nemzetek maguk mögött érezve a láradhatatlan eltökéltségüket támogató közvélemény erejét, szabaddá, egészen biztosan szabaddá fognak válni. Ámen.

Ezért folyamodnak a reszkető despoták odahaza nap mint nap a hóhér és a terror eszközeihez, miközben külföldön minden elképzelhető fortélyal és cselszövészel próbálják elhallgattatni vagy megzavarni a világ közvéleményét!

Mondják-e az előbbire egy szomorú példát?

Emlékeznek arra, hogy Libényi gyilkosságot kísérelt meg Ferenc József ellen, akit nevezhettek Ausztria császárának, de aki egészen bizonyosan nem Magyarország királya.

Én határozottan nem vagyok az az ember, aki gyilkosokat akar menteni vagy igazolni kívánja tetteiket, hár Önök is mindannyian megtanulták egyetemeiken Brutust hősként és hazaliként tisztelni. Csak azon csodálkozásomnak adok hangot, hogy mindazok, akik jogosan elítélték Libényi büntetését, nem találtak hasonló szavakat más gyilkosságok megbélyegzésére. De ezt inkább az ő lelkiismeretükre hagyom. Azonban miután Libényi keze lesújtott, Kempen tábornok üzenetet küldött a haditörvényszékhez, mely szerint a magyar politikai behörtönzöttek óriási táborából négy embert azonnal szállítsanak át Pestre, hogy kivégezhessék őket. A haditörvényszék – jól figyeljenek a szóra, uraim – még egy osztrák haditörvényszék is azt a választ adta, hogy sajnálatos módon nem tudják a kívánt áldozatokat Excellenciája rendelkezésére bocsátani, mivel az adott pillanatban nincs elítélt rab, s mindazokkal, akiket halálra lehetett ítélni, már buzgón végeztek. Nos, Kempen válasza a következő volt: Ha senki nem áll az Önök rendelkezésére, akkor majd én kijelölök négyet, akik akár bűnösök, akár nem, meghalnak. Így is tett. A haditörvényszék kifogást emelt, mivel a megjelölt személyek tárgyalása már lefolyt, és semmiféle főbenjáró bünt nem tudtak rájuk bizonyítani, csak gyanították egyikőjükről, de bizonyítani nem tudták, hogy azonos *Noszlopyval*, öt tízévi börtönbüntetésre ítélték, másikójukat pedig szintén vélelmezés alapján *Jubállal*, nővérem gyermekeinek egykori nevelőjével azonosították, és négyévi börtönbüntetésre szabták ki rá, a másik két személyre is börtön várt. Kempen válasza: elítéltettek-e vagy sem, nem számít, meghalnak. Ezek után egy új különleges törvényszéket földozgattak össze nagy sietségben, elítélték és kivégezték őket.

Minderre azért volt szükség, hogy elrettentsek a politikai gyilkosokat? Nem! A politikai gyilkosok, ha már egyszer eltökélték magukat az emberi erkölcsöt megsértő tetteikre, nem félnek a haláltól. Kezdve az ókori *Mexosszal* [sic!] *Charlotte Cordayig* és azután *Libényig* minden példa azt bizonyítja, hogy a halál gondolata nem rettent el őket. Miért volt szükség annak a gonosz, a törvényesség látszatába hurkolt gyilkoságnak a megisméllésére, amelynek a halhatatlan emlékü *Balthány Lajos* esett áldozatul hasonló körülmények között? Miért? Hogy megfélemlítsék a közvéleményt odahaza, és hogy megzavarják azt külföldön, mivel oly nagyon félnek tőle.

Szerencsére azonban elvakult aggodalmukban néha nagyon is furcsa lépésekre ragadtatják magukat. Több hónap óta már visszavonult életet éltem, a közvélemény együttérzése országom ügyének köszönhetően velem volt. Ebben biztos voltam, Anglia népének egyenes, tisztességes és becsületes szíve nem változtatja erkölcsi vonzalmait szélkakas módjára. Az emhereknek azonban természetesen van más dolguk is, mint mindig a szegény letaposott Magyarországról beszélni, ha erre nem nyílik külön alkalom, s az én nevem hónapokig alig-alig bukkant fel. Ők pedig azt gondolták, elérkezett az idő, a közvélemény támogatása már nem áll a háta mögött, támadjuk meg. Nos, azt akarták, hogy a közvélemény újra kinyilvánítsa álláspontját. Most megkapják; s még többet is kaphatnak belőle, ha kívánják, anélkül hogy nekem bármit is kellene tennem. A régi jó Anglia igazságérzete megteszi majd a magáét.

De mi adja ennek a közvéleménynek a kulcsát? Mi a legbensőbb magva annak a megiszteltetésnek, amelyben ma részesültem?

Shakespeare neve emlékezetemben 1837-et idézi fel. Törvény szerinti jogom védelméért börtönbe zártak, míg nem nemzetem általános felháborodásának hangja kiszabadított fogságomból. Hónapokig egy dohos kamrában ültem egyedül, nem láthattam az eget és a földet, meg voltam fosztva attól a kimeríthetetlen vigasztaló forrástól is, melyet a nagylelkű természet nyújt a szerencsétleneknek és szenvedőknek. Könyv sem állt rendelkezésemre, hogy olvassak, sem toll az íráshoz, csak az Isten, nyugodi lelkiismeretem és az elmélkedés volt velem. Nagyon félelmetes azonban ez a magányos lét, amikor a képzelődő szemet semmi sem regulázhatja meg. A képzelet kiterjeszti rettenetes szárnyait, és az elmét varázserejű szárnyalásával olyan baljóslatú vidékekre repíti, melyekről a filozófia még csak nem is álmodik. [Elmém minden erejét összegyűjtöttem, és megálljt parancsoltam a veszélyes szárnyalásnak. Sikerült is, de elkezdtem félni önmagamtól. Ezután kértem fogva tartóimat, adjanak valami olvasnivalót. Lehet, válaszolták, de csak semmi politika. Nos, adjanak nekem Shakespeare-t egy angol nyelvtan és szótár kíséretében, ezt biztosan nem fogják politikai jellegűnek tekinteni.] Természetesen nem, szólt a felelet, s megkaptam. Ott ültem képzelődve felette. Hónapokig pecséttel lezárt könyv maradt számomra, éppúgy, ahogy Champollion tekintett a hierogliphákra, s ahogy még megfejthetetlenek számunkra Layard asszír emlékei. De végül világosság gyűlt bennem, és én olthatatlan szomjúsággal ittam pereméig csordult csészékkel az örömteli tanulás és a tanulságos öröm tiszta forrásából. Így sajátítottam el azt a kis angoltudást, amivel rendelkezem, s egyúttal még valami mást is. Tanultam belőle – politikát. Hogyan? Politikát Shakespeare-hől? Igen, uraim. Mi más a politika, mint az emberek társadalmi körülményeire alkalmazott filozófia? S mi a filozófia, ha nem a természet és az emberi szív ismerete? S ki hatolt inkább ezen titkoknak rejtett mélységeibe, mint Shakespeare? Ő a nyersanyagot adta számomra, a szemlélődő elmélkedés pedig tovább esiszolta azt. Különös fordulatokkal teli évek múltak el felettem, az állandó megterhelő munka a hazafi, a publicista, a törvényhozó, a miniszter és végül a hazáját két birodalom jogtalan támadásával szemben védelmező kormányzó számára, mondhatom, nem hagyott időt, majd később a törökországi száműzött létben alkalmat sem arra, hogy felfrissítsem az ismeretséget hallgatagságában is ékesszóló mesteremmel. Csakugyan azt gondoltam, hogy már régen elfelejtettem azt a kicsit is, amit az Önök nyelvből az ő segítségével megtanultam; egészen addig a napig, amikor néhány külföldi lap²⁰ szét nem kurtolta a világban, hogy micsoda dicsőséges feladat vár Lord Dudley Stuartra, aki majd Angliába érkezésem után városról városra kísér, mint egy egzotikus vadállatot, s ékesszóló-

lását arra lesz kénytelen pazarolni, hogy bemutasson engem Anglia népének, én pedig majd csak – a távoli nyugatról érkező bennszülött indián módjára – kifejezően hajlongok valamiféle morgó kiáltás kíséretében, nem lévén képes egyetlenegy angol szót sem kiejteni; azon a napon, mondom, southamptoni kikötésem után kedves és nagy-lelkű barátom, Mr. Andrews még félig tengeribetegén lekísért a városházára, s felkért, hogy magam mondjak köszönetet a megtisztelő fogadtatásért. Valósággal reszkettem a feladat láttán, de tanárom lángelméje széttépte az emlékezetemet borító fátyolt, és az angol emberek megértéssel fogadták tudatlanságom nehézkességét. Azóta nyolc hónapon keresztül itt és Amerikában New Yorktól a nyugaton fekvő St. Louisig, majd a déli New Orleansig és Mobile városáig, ezután visszatérve a lakóinak műveltségéről és az általános jólétről híres Massachusetts államig, több mint hatszáz alkalommal kellett beszédet tartanom. Szónokoltam városi magisztrátus tagok, városok és korporációk küldöttsége, az Egyesült Államok képviselőháza és szenátusa előtt, beszéltem emberek ezreinek itt és ott, válaszolnom kellett korunk legkiválóbb szónokainak, akiknek tökéletes mesteri tudása mellett az én oratori képsségeim jelentéktelenné zsugorodtak. Meg kellett szólalnom egyetemek termeiben, ahol – hogy az egyik amerikai szónok szavait idézzem – az élet ügyeit formálják, nagyvárosokban, melyek lakóinak százezrei gyűltek össze, hogy nyilvánosan tiszteletüket tegyék előttem, megjelentem népes emberfolyamok találkozóponyjain, szabad emberek milliói hallgatták dadogó hangomat. És milliónyi szabad embernek nyújtottak örömet dadogó szavaim; míg nem – az izgalmak elülte után, melyeket magam óvatosan igyekeztem nem felkavarni újra – húszezer angol munkás már-már költői kedvességgel ily nagyhecsű formában biztositott engem barátságáról és támogatásáról.

Minek köszönhető mindez, Mylord, pusztán csak szegényes angoltudásomnak? Bók az csupán idegenül csengő kiejtésemnek, mely élesen sérti az angol ember fulét? Mi adja a magyarázatot, hiszen azon milliók közül, akik meghallgatták szavaim, az utolsó is sokkal jobb angol nyelvtudással rendelkezik, mint amit én valaha is remélhetek a magam számára?

Vagy szónoki ügyességemmel magyarázható ez? Nem álszerénység az, ha kijelentem: soha nem pályáztam szónoki hírnévre. Jobban szerettem cselekedni, mint beszélni, s ezt érvényesíttem is. De még ha valamiféle különös lélekvándorlás útján belém költözött volna is Démoszthenész lángelméje vagy Cicero tehetsége, szónoki hírnevem megkopott volna akkor is a nyolc hónap leforgása alatt tartott hatszáz beszéd után. Kilenczizedüket valóban csak szánalomra méltó szónoklatnak lehetne nevezni. A szónokokra nem leselkedik veszélyesebb ellenség, hírnevük nagyobb ellenele, mint az, ha túl gyakran és túl sokat beszélnek.

Mi ad magyarázatot hát az engem ért megtisztelő gesztusokra s az általam felkavart közvéleményre? Az, hogy olyan hűrt pendítettem meg, mely minden becsületes ember szívében zengő visszhangra talál, hiszen tárgyam a „szabadság” volt, az a szó, mely önmagában is megdobogtatja az ember szívét, és az öröm vagy együttérzés könnyeit csalja szemébe; országom erényeiről és meg nem érdemelt szerencsétlenségéről szoltam, vérvő képét tartottam a világ elé – ez nem hagyhatja hidegen az emberi szívét, elkerülhetetlenül felforrallja vérét az önkényuralkodók ellen, gyűlöletet ébreszt az igazságtalansággal és a despotizmussal szemben, olyan tárgy ez, mely szomorúságával még az utca köveit is megindíthatja.

A szabadság szeretete, az országom és minden elnyomott szenvedő felé forduló együttérzés rejtőzik a közvélemény ezen megnyilvánulásai mögött, e közvélemény

közvetítője az a húszezer nemes gondolkodású munkásember és Önök mindannyian, akik jelenlétükkel megtisztelték ezt az összejövetelt.

Ezért mondtam, hogy ajándékuknak mélyebb értelmet tulajdonítok, nemzetemé az, s akként fogom tisztelni és nagy becsben tartani.

Én magam a kertész vagyok, az általam összegyűjtött gyümölcsök nemzeteméi, s amit ma külön örömmel fogadok, az, hogy Magyarország népe hátorítást merít majd az angol közvélemény rokonszenvének ezen újabb jeléből.

A legjobban úgy köszönhetem meg az Önök ajándékát, ha szeretett népem nevében ígéretet teszek arra, hogy kivárjuk a mi időnket, kitartunk a szenvedések, a meghurcoltatás, elnyomatás időszakában, nem esünk kétségbe, a nehézségek nem téríthetik el akaratomkat nemzetünk jogainak helyreállításától, függetlenségének és szabadságának visszaszerzésétől. A despoták tombolhatnak elvakult vad haragjukban, megütédelhetik a magyar hazafiak sorait, de a büntetés ideje elérkezik majd. Igen, Mylord [...] a haldokló áldozatok Istenhez intézett utolsó imájával keveredve – de semmiféle földi erő nem akadályozhatja meg az elnyomók fejére kiáltott átkot, mert Isten létezik a mennyben, és igazság uralkodik majd a földön is; öntözheti hazafiaknak a despoták parancsára kiontott vére a haza földjét, és kutyák nyaldoshatják mindazt, ami halandó volt e vérben, de nincs oly erő e földön, mely megakadályozhatná, hogy annak halhatatlan atomjai felemelkedjenek a Mindenhatóhoz, ahogy Ábel vérével is történt. A mártírok teste férgék étkévé válhat a hideg sírban, de halhatatlan lelkük az Örökkévalóság trónusához járul, hogy ott közös imában kérjenek igazságot letaposott hazájuk számára – ott fognak állni, számuk légiónyi, látom őket lelki szemeimmel. Napról napra újabb áldozatokkal tölthetik meg a börtönöket, hogy végül a tolvajokat és gonosztevőket szabadon kelljen bocsátani avégett, hogy helyet adhassanak a meghurcolt hazafiaknak, száműzöttek serege széledhet szét a nagyvilágba, némelyeket közülük megtörhet nyomorúságuk, másokat ellepheti a rejtőzködő kének hada; s az otthon maradt névtelenek milliói pedig halhatatlan lelkükkel és abban melengedett szent törekvéseikkel vonszolhatják hallgatagon láncukat, könny sem csillog szemükben – annak forrása már elapadt, szájuk sem kiált átkot, túl szenvedélyes az ahhoz, hogy szavakja öltöztessék. Mindez megtörténhet, és még sok minden más is; de nincs oly földi erő, amely meghékítené az embert elnyomott helyzetével, nincs erő, mely arra készítené, hogy elégedettséggel fogadja egyéni, társadalmi és nemzeti jogainak semmibe vételét, megnyugvással lássa, hogy nemzetét az elviselhetetlenül súlyos adóterhek pusztá tiszetjévé alacsonyítják, az csak saját elnyomásának, az erőszaknak, az önkényes hatalomnak az érdekeit szolgálja anélkül, hogy mindezért cserébe magáénak mondhatná akár a vallási szabadság vagy a polgári jogok, a politikai szabadság, a nemzeti lét, akár a személybiztonság, a vagyonbiztonság vagy legalább bizonyos anyagi jólét értékeit, csak azt látja, hogy mindezt egy idegen despotikus uralom letiporta. Nincs oly erő a földön, mely arra vehetné rá az embereket, hogy szeressék a despotát és gyűlöljék nemzeti hazájukat. Nincs erő, mely elérhetné, hogy Magyarország és Olaszország ne megvetéssel és gyűlölettel tekintsen a kegyetlen és pusztító osztrák dinasztiára. [...]

Ezeknek a tényeknek alapján az igazság és az ahból származó, szemünk előtt lejátszódó szükséges, elkerülhetetlen és – ki merem jelteni – sorsszerű következmények rávilágítanak arra, milyen megvetésre méltó csalás és tettetés a despoták és segédhaduk részéről azt feltételezni, hogy ha nem létezne néhány úgynevezett összeesküvő, Olaszország megszeretné az osztrák önkényuralmat, és Magyarország is meghétkülne kimondhatatlan szenvedéseivel és az őt sújtó csapásokkal.

Összeesküvők! Az emberi lélek számára szent dolgok nevére mondom, az elnyomók azok, ők azok, akik összeesküdtek Isten, az emberiség és a világ hékéje ellen! Ők teszik Európát forrongó vulkánná, s rengetik meg a kontinens társadalmának alapjait.

Nagyon kérem Önöket, olvassák el a magyar függetlenségi nyilatkozatot, meg fogom azt nyomtatásban jelentetni, hogy emlékezetébe idézzem a világnak – feltéve, hogy nem ütközik az az Önök törvényeibe –, nagyon kérem, olvassák el, azok után szeretném látni, ki az, aki a Magasságos színe előtt kijelentené, hogy Ferenc József „kiváló ifjú, népének reménye”, népének reménye! Oh! Mindenható Isten! S majd meglátjuk, hogy kit fog a romlatlan és megronthatatlan közvélemény árulónak és összeesküvőnek nevezni!

Összeesküvők! Neveznék-e Önök összeesküvőnek a férget, mely fájdalmasan vonaglik az őt halálra taposó láb alatt: összeesküvő-e a rovar, mely az őt szétzúzó sarok felé csíp? Vagy a tavasz, mivel arra vetemedik, hogy megolvassa a tél jegét, és a természetbe új, virágzó életet leheljen? A szabadság pedig életet jelent az embernek, lakjék hárrhol, különösen az a magyar szívnek. A szabadság teszi emberré az embert, az ember és a nemzetek szabadság nélkül csak a gazda hasznára nevelt háziállatok, s nem öncéljaikat követő lények. Az ember és a nemzetek azonban arra teremtettek, hogy létezésük célja önmaguk legyen, de azzá csak a szabadság útján válhatnak. Ezért a szabadság az ember öröme gyújtó reménye, melengerett kívánsága, vágya, olthatatlan óhaja és vágyakozása a halhatatlanságra. Csak ha tudatlansággal, öntudatlansággal megöljük az emberi lelket, csak akkor akadályozhatjuk meg, hogy a nemzetek szabadság után törekedjenek. Talán létezhetnek nemzetek efféle hideg érzéketlenségre szorított állapotban, de azok számára a szabadság, mint vakon született gyermek számára a fény, ismeretlen kincs. De mi, magyarok?! Nem vagyunk ilyenek, ismerjük a szabadságot, megízleltuk azt, szívünk vérével megfizettünk érte, s az isteni, az emberi és a nemzeti jog legnyilvánabb letiprásával fosztattunk meg attól. Életünk végéig küzdeni fogunk érte minden becsületes eszközzel, utolsó csepp vérünkig, amint tette azt Csehországban Zizka

Ha ezt egyesek összeesküvésnek hívják, tegyék. Ezt az összeesküvést soha nem tudják majd feltartóztatni – kijelentem a Magasságos színe előtt: az Önök országának védelmét élvezve, mindenkor szigorúan betartom annak törvényeit, de amíg csak élek, nem szünök meg lohogni a szabadságért, hűséges maradok hazámhoz, jövője nem tölt el kétségbeeséssel, hanem továbbra is a pillanatra készen állva várom a nagylelkű Gondviselés kezéből a megfelelő alkalom gyújtószikráját, hogy az országomra nehezedő törvénytelen elnyomás alóli felszabadulás szent lángját kelthessem éleire abból.

A legnyomorultabb lény lennék, ha másképp cselekednék. Amikor nemzetem törvényhozó testülete, mind a felsőház, mind a képviselőház egyhangú szavazással Magyarország kormányzójává választott, és a nép milliói, megyéről megyére, városról városra megerősítették ezt a választást, esküt kellett tennem arra, hogy egész életemet országom jogai, szabadsága és függetlensége védelmének szentelem. Elhangzott esküm Isten és a nép előtt, így a hazafi szívének törekvései a közjó érdekében a legmagasabb helyre emelt ember esküvel megerősített kötelességeivé váltak. Nem követelek magamnak annak megfelelő méltóságot és címet, de megkövetelem az esküszavához hű becsületes ember címét. Az a tény, hogy egy idegen despota lerohanta országomat, nem tette semmissé ezt az esküt, nem is mentett fel a hazafi kötelességei alól, sőt a hazámra nehezedő elnyomás súlyosbodásával inkább még tovább erősödtek ezek a kötelezettségek.

Végezetül azokat a nemrégiben történt eseményeket illetően, amelyekre tisztelt szónokaik már utaltak, úgy vélem, a leghelyesebb magatartás az, ha nem ereszkedem ebbe a tárgyba ezen alkalommal. Hiszem, hogy illő volt részemről bizonyos tényeket a közvélemény tudomására hoznom, de az is illő, hogy az angol emberekre bízom annak eldöntését, hogyan határozzák meg és védelmezik az angol szabadságjogokat. Megalázó körülményeim ellenére annyit talán mégis megjegyezhetek, hogy éppen a tegnap este a képviselőházban történtek – melyek híre milliók szívét örömmel tölti el – adják új és ragyogó bizonyítékát annak, hogy Anglia szabadsága, az elnyomottak reménye és vigasza biztos lábakon áll, mivel az angol emberek védelmére kelnek. Az Önök feladata az, hogy meghatározzák azokat a feltételeket, amelyek mellett Anglia továbbra is a politikai üldözöttek menedéke maradhat. Mi ismerni kívánjuk ezeket a feltételeket, hogy azok tudatában azokhoz szabhassuk fellépésünket, köszönettel elfogadva vagy köszönettel visszautasítva az Anglia intézményei által nyújtott politikai menedékjogot. Anglia intézményeiről beszélek, hiszen nem valamiféle személyemnek szóló kegy vagy a magyarokat megtisztelő külön jog alapján részesültünk oltalomban, folyomodhat ahhoz Ferenc József is, ha egyszer elúzik Bécsből, vagy akár maga a pápa – talán sor kerül erre is, s akkor még többet is kaphatnának ők, amiről mi, a szabadság szegény áldozatai még csak nem is álmodhatunk. Mi csak azt remélhetjük, hogy az angol intézményrendszer és az Angliában érvényesülő szabadságjogok világszerte elismert tekintélye megnyilarkozik ügyünkben is; miközben azonban őszintén tiszteletben kívánjuk tartani törvényeiket, s én magam is ígérhetem, hogy akarattal soha nem fogok véteni ellenük, azt nem kívánhatják tőlünk, hogy lemondjunk szívünk szent céljairól és megtagadjuk hazafiúi kötelességeinket. Ez azonban nem fenyeget bennünket, bizonyosak vagyunk ebben, élvezve az Önök parlamentjének védelmét, és magunkon érezve az angol közvélemény ügyelő tekintetét. Bizonyosak vagyunk ebben, uraim! Engedjék meg, hogy az Önök szavait idézve mondjam, bizonyosak vagyunk abban, hogy sohasem kell elmondanunk magunkról: azoknak az embereknek, akik mások házaiban élnek, meg kell elégedniük azzal, amit kapnak, nem várhatják, hogy családtagként bánjanak velük. Bízunk abban, hogy a közvélemény nemcsak védelméhez vesz bennünket, hanem együttérzésének hatalmas erejével továbbra is erőt ad ahhoz, hogy ne veszítsük el elnyomott nemzetünk jövőjébe vetett hitünket. Azért remélem, hogy eljön az elnyomott nemzetek ideje is, mivel Daniel Webster szavaival élve, a művelt világ közvéleménye a puszta erőszak, elnyomás és önkényes hatalom legyőzhetetlen és engesztelhetetlen ellensége, mely – Milton Angyalaihoz hasonlóan – élő erő minden ízében, s csak megsemmisítve halhat.²¹

Ezzel végzem beszédem. Fogadják őszinte köszönetemet és szívből jövő hálámat.

Kossuth levele James Robeyhoz

Alpha Road Regents Park 21.
London, 1854. július 20.

Uram!

Részemről megtiszteltetés, hogy jelezhetem, megkaptam július 15-i küldeményét, melyhen arról értesít, hogy egy Hanleyben megalakult bizottság határozata alapján meghívnak a Potteries vidékére, részt veendő egy gyűlésen, melyet a most folyó háborúhoz kapcsolódóan átfogóbb értelemben a szabadság, azon belül pedig Lengyelország ügyének támogatására rendeznek.

Kérem, hogy a megütszettelést fogadó alázatos köszönetnyilvánításommal együtt továbbítsa a tisztelt bizottsághoz alábbi válaszomat.

Miután már jó néhány alkalommal kifejtettem nézeteimet Nagy-Britanniának a jelenlegi háborúban tanúsított politikájáról, arra a komoly elhatározásra jutottam, hogy helyzetemhől adódó kötelezettségeimmel nem állna összhangban, ha további gyűléseken vennék részt, de politikai megfontolások is ezt tanácsolják – hacsak nem tűnik ki egyértelműen egy a részvételem nélkül lezajlott korábbi gyűlés határozataiból, hogy nézeteimet a fő elvek tekintetében támogatja az ország közvéleménye.

Teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy ha a mozgalom számottevő erővé akar válni, és befolyásolni kívánja a kormány politikáját, a népből kiinduló spontaneitás képét kell magára öltenie, s nem szabad egyes személyekhez kötődnie; más-különbén ugyanis ürügyet szolgáltatunk a kormánynak arra, hogy súlytalan jelenségnek tekintse, és azt állítsa, hogy a fellépés nem az általam hirdetett eszmék támogatottságának köszönhető, hanem pusztán személyes tényezőkre vezethető vissza.

Ezért a következő a véleményem: Előadtam indokaimat; ismernem kell a közvélemény nyilvánosan kimondott ítéletét; más-különbén a jövőben rám váró lehetséges feladatokra tekintettel nem pazarolhatom erőfeszítéseimet hiábavaló akciókra.

Következőképp ha a fontos Potteries kerület lakói – dicsérendő módon – valóban komolyan cselekvésre határozták el magukat, engedjék meg azt tanácsolnom a tisztelt bizottságnak, hogy oly módon járjon el, amely kedvezően befolyásolja az ügyet, és nemcsak számomra teremti további megjelenési lehetőséget a közvélemény előtt, hanem világosan alulról jövő kezdeményezés formáját adja a mozgalomnak, enélkül annak nem lehet számottevő hatása ebben az országban.

A következő alázatos javaslatot teszem az eljárásra vonatkozóan:

Hívjon össze a tisztelt bizottság egy népes gyűlést, melyen „a Potteries kerület lakossága kinyilvánítja nézeteit Mr. K[ossuth]nak a jelenlegi háborúval kapcsolatban Sheffieldben, Nottinghamban és Glasgow-ban kifejtett nézeteivel kapcsolatban”.

E gyűlésen számos kitűnő szónokuk közül néhányan vázolják fel fő vonalaiban a kérdést, és javasolják, hogy a résztvevők akaratukat határozatlanul hozzák nyilvánosságra (csak a lényegét és nem a pontos megfogalmazást illetően, ahhoz a szöveghez hasonlóan, amelyet engedelmükkel mellékelek).

E határozat meghozatala után a tisztelt bizottság egy másik határozatot hozhatna arról, hogy „a gyűlés teljes egyetértéssel fogadta Mr. K[ossuth]nak ebben a fontos ügyben Sheffieldben, Nottinghamban és Glasgow-ban kifejtett álláspontját, s hogy nézeteit személyesen is kifejttesse, egyúttal helyeslésük jeleként is, meghívja őt a Potteries kerületben tartandó második gyűlésre stb.”.

Megütszettelést kijelentem, hogy nemcsak köszönettel elfogadom majd a meghívást, és ellátogatok Hanleybe, de valódi nyereségnek fogom tekinteni azt az ügyre nézve, mert méltó lesz azoknak a nemzetiségeknek hálájára és szívből jövő nagyrabecsülésére, amelyeket közvetlenül érint Anglia magatartása a jelenlegi vészhelyzetben.

Egy elféle népitélet összehasonlíthatatlanul többet nyomhat a latban, mint száz gyűlés, melyet az én szerény angol szónoki tudásom meghallgatására hívnak össze.

Egy ilyen ítélettel az agitáció azonnal a közvélemény erejének szintjére emelkedne; enélkül viszont jobb, ha nem bocsátkozom olyan tevékenységbe, ami megmarad a pusztá időtöltés keretei között.

Amennyiben alázatos javaslataim egyetértésre találnának a tisztelt bizottság tagjainál, és sikeresen valóra válnának, készen állok az útra a bizottság által meghatározott

hármely napon – ha négy-öt nappal azelőtt értesítenek az időpontról –, és részt veszek azon a második gyűlésen. Célravezető eszközként azt is javasolnám, hogy az elnöklő személy majd a fent említett, az előző gyűlésen elfogadott határozat felolvasásával üdvözljön engem, kiegészítve azt tetszése szerinti megjegyzésekkel, valamint jelentse ki, hogy az összejövetel az én további elmondandóimmal megerősíteni szándékozik az adott kérdésben már kinyilvánított álláspontját; ezek után megtisztelve érezhetem majd magam, hogy a gyűléshez szólhatok; ezt követően egy másik határozatot kell indítványozni, előterjeszteni és elfogadni, amelyben a gyűlés leszögezi, hogy még inkább meggyőződött az előző határozatban rögzített nézetek igazságáról; s arról is szülessen döntés, hogy a külügyminiszteren keresztül egyenesen Őfelségéhez, a királynőhöz intézzen petíciót.

Ha megfelelő időben tudósítanak engem az első, „a közvélemény ítéletét kinyilvánító gyűlésről”, beszámolok arról néhány országos lapban.

Ha az adott kérdésben elhangzott beszédeimnek nyomtatott változata hozzájárulhat a mozgalom sikeréhez, a sheffieldi és nottinghami beszédeimnek tetszés szerinti mennyiségű példányait rendelkezésre tudom bocsátani egypennyis, csaknem névleges árért, illetve néhány százat akár ingyen is, ha igénylik; sor kerül majd glasgow-i beszédeim megjelentetésére is ugyanazon az áron.

Kifejtettem tehát javaslataimat a Bizottság előtt, kérem, értesítsenek döntésükről.

Tisztelettel, kiváló nagyrabecsüléssel és külön szívélyes üdvözléssel az Önök engedelmes és alázas szolgálója.

Kossuth L.

Jegyzetek

1. British Library Kézirattár, Add. 22 170. IN COMPLETE SPEECH AUTOGRAPH DELIVERED ON THE OCCASION OF A COPY OF THE WORKS OF SHAKESPEARE BEING PRESENTED TO HIM BY WORKING MEN'S PENNY SUBSCRIPTIONS. Az eseményt megemlíti: Lukács Lajos: MAGYAR POLITIKAI EMIGRÁCIÓ 1849–1867. Bp., 1984. 127.; Vas Zoltán: KOSSUTH LAJOS ÉLETE. Bp., 1965. I. köt. 679.

2. KOSSUTH IN EXILE: A SKETCH. By John Hilson. Esq. Jedburgh. Reprinted from *Kelso Chronicle of 27th June*. Manchester: A. Ireland & Co. 16.; PRESENTATION OF THE SHAKESPEARE [sic!] TESTIMONIAL, TO KOSSUTH. *Illustrated London News*, 1853. május 14. 373–374.; *The Examiner*, 1853. május 7. 300. – Lord Dudley Stuart befolyásos angol arisztokrata, a lengyel és magyar emigráció lelkes támogatója. Jelen volt Kossuth southamptoni fogadásán 1851-ben, több alkalommal közvetített Palmerston és Kossuth között. Thomas Kabdebo: LORD DUDLEY STUART AND THE HUNGARIAN REFU-

GEES OF 1849. *Bulletin of the Institute of Historical Research* Vol. XLIV, November 1971. 258–267. – Douglas Jerrold angol dráma- és regényíró, a *Punch* című lap állandó munkatársa. A Kossuth tiszteletére elhangzott beszédéről megemlékezik az angol nemzeti életrajzi lexikon is: „Bár egy-két alkalommal határozottan beszélt a nyilvánosság előtt, nevezetesen a Shakespeare-ajándék Kossuthnak történeti átadására szervezett ünnepségen, azonban mindig is utálta a nyilvános szónoklatot, s nemegyszer előfordult, hogy helesült tiszteletére.” THE DICTIONARY OF NATIONAL BIOGRAPHY. Ed. Sir Leslie Stephen–Sir Sidney Lee. Oxford University Press, 1921–1922. Vol. X. 788.

3. *The Illustrated London News*, 1853. május 14. 373. – A CZEGLÉDI SZÁZAS KÜLDÖFTSÉG KOSSUTH LAJOSNÁL. Bp., 1877. 82.

4. Király Pál: LÁTOGATÁS KOSSUTHNÁL. *Vasárnapi Újság*, 1878. 37. sz. 589–590

5. *The Examiner*, 1851. november 22. 746.; ELOQUENCE OF KOSSUTH. *The Eclectic Maga-*

zine, February, 1852. 216–221. Lásd: AUTHENTIC LIFE OF HIS EXCELLENCY LOUIS KOSSUTH. London: Bradbury and Evans, 1951. KOSSUTH AND „THE TIMES”. By the author of THE REVELATIONS OF RUSSIA. London: Charles Gilpin, 1851.

6. Idézi: THE LIFE OF LOUIS KOSSUTH. By P. C. Headley. Auburn, Derby and Miller, 1852. 49.

7. Dénes A. Jánossy: GREAT BRITAIN AND KOSSUTH. *Extrait de Archivum Europae Centro-Orientalis* III. (1937) fasc. 1–3. 53–190.; Kosáry Domokos: KOSSUTH FOGSÁGA. *Magyarágtudomány*, 1943. 2. sz. 217–264. 3–4. sz. 400–430.; Szabad György: KOSSUTH POLITIKAI PÁLYÁJA ISMERT ÉS ISMERETLEN MEGNYILATKOZÁSAI TÜKRÉBEN. Bp., 1977.

8. Kossuth börtönbeli olvasmányainak jegyzéke. MTA Kézirattár K 304/38. Kiadta: Viszota Gyula (szerk.): GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN IRÓI ÉS HÍRLAPI VITÁJA KOSSUTH LAJOSSAL. I. rész. Bp., 1927. 685–689.

9. *Album. A Weekly Chronicle of Literature, Science and the Fine Arts*. no. 3. 1835. január 18.; *The Evening-Post* no. 154. 1835. december 24., no. 155. 1835. december 26. MOL R 90 I. 28. I. 30.; Kossuth levele: MOL R 90 I. 49., első kiadása: RÉGI OKIRATOK ÉS LEVELEK TÁRA. 1906. 2. füzet. 87.

10. V[árnai] S[ándor]: KOSSUTH MINT MŰFORDÍTÓ. *Vasárnapi Újság*, 1902. 37. sz. 592–596.; Hegyaljai Kiss Géza: KOSSUTH LAJOS MACHFORDÍTÁSA. *Budapesti Szemle*, 1934. 234. kötet. 75–90. Lásd még: Bayer József: SHAKESPEARE DRÁMÁI HAZÁNKBAN. 1–2. Bp., 1909; Csabai Tibor: KOSSUTH LAJOS ES AZ IRADALOM. Bp., 1961; Dávidházi Péter: „ISTEN MÁSODSZÜLÖTTJE”. A MAGYAR SHAKESPEARE-KULTUSZ TERMÉSZETRAJZA. Bp., 1989; KOSSUTH LAJOS IRATAI 1837. május–1840. december. S. a. r. Pajkossy Gábor. Bp., 1989. 606.

11. Kossuth levele Pulszky Ferenchez. Kutahia, 1851. augusztus 22. OSZK Kézirattár Fond 67/53., Gibraltár, 1851. október 14. Un. Fond VIII/537.

12. SELECT SPEECHES OF KOSSUTH. Condensed and abridged by Francis W. Newman. London: Trübner & Co. 1853. V.

13. BRITISH PREJUDICES AND FOREIGN POLITICIANS. *Sunday Times*, 1855. április 1. Idézi: Haraszti H. Éva; i. m. 120.

14. KOSSUTH'S EXILE. *The Dial*. Vol. 1. May, 1880 to April, 1881. Chicago: Jansen, McClurg & Co., 1881; *Littell's Living Age*. Vol. XXXII. January, February, March, 1852. 131., 139.

15. Lásd Lukács Lajos és Vas Zoltán idézett művét; Somlyói Tóth Tibor: A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ ANGLIAI BONYODALMAI. In: DIPLOMÁCIA ÉS EMIGRÁCIÓ „KOSSUTHIANA”. Bp., 1985. 141–163.

16. Bodleian Library. Kézirattár Ms Eng lett d. 173. ff. 155^r–156^v.

17. AUTHENTIC REPORT OF KOSSUTH'S SPEECHES ON THE WAR IN THE EAST AND THE ALLIANCE WITH AUSTRIA AT SHEFFIELD. June 5, and at Nottingham, June 12. 1854. 3.

18. KOSSUTH LAJOS ANGOL LEVELE 1857-BŐL. Ford. Vámbéri Ármán. RÉGI OKIRATOK ÉS LEVELEK TÁRA. 1905. 3. füzet. 52–53.; Kossuthlevélfogalmazvány. London, 1854. július 12. MOL R 90 I. 2280.

19. MOL R 90 I. 2293–2298.

20. Kossuth egyik korábban Bostonban elhangzott beszédében, melyben kitér börtönbeli nyelvtanulásának történetére is, megnevezi ezen újságok egyikét: *Augsburg Gazette*. KOSSUTH IN NEW ENGLAND. Boston: John P. Jewett & Co. 1852. 106.

21. John Milton: ELVESZETT PARADICSOM. VI. könyv. A felhasznált fordítás Jánossy István munkája. Magyar Helikon, Bp., 1969. 160.

Köszönetet mondok Czuczányn Lórántnak, hogy felhívta figyelmemet a The Illustrated London Newsban megjelent tudósításra.

Tandori Dezső

AZ ÉSZAK-RAJNA-VESZTFÁLIAI DALOKBÓL, 1993

Az én „Na, mi van”-nótám

Emlékszem, abból éltem én
egyszer, hogy hálni járt belém
valami lélek.

Csak annyi volt a gond: ezért
– reggeliért, éjjeliért –
mennyit is kérjek.

Kenyerét mivel keresi,
nem tudtam, s hogy kell-e neki
itok vagy éték.

Mondtam hát, hogy mit tudom én,
világéletemben szerény
voltam, hogy éljek.

de valamit csak kénytelen
vagyok kérni, mit adj nekem?

Felelte: Kérlek,
tiéd lesz a Bizonytalan,
ahogy én se bírom magam,
bolygó kísértet.

Ebben megegyeztünk, legott.
S hogy egy szép napon itt hagyott,
azóta félek:

életre ítelt, mégpedig
ítéletnapig, mind, amíg
én nem kísértek.

Don Quijote dala

Kvázi –
csontvázi.
Fázom.
Csontvázom.

Kék-fekete sapkám dala

Valamikor
egybeesett
ég és pokol.
Szép lehetett.
Rég lehetett.

Hogy beesett
arcom! – mivel
egybeesett
valamivel...
De hát mivel?

Járóka dal

Ott járok a
Szépérónál.
Mert ki tudja,
ő hol jár.

Madársoké

Én 55 éves koromra
egy félböcs, öreg zsoké lettem,
ki kentaurrá nem bomolva,
saját akadálylova egyben.

S mert félböcsőben rengedezve,
fészer-fészerben mit akarnék:
egy-egy versenyre benevezve
foglalkoztatom Rozinantét.

Felkantározom rock színekkel.
Ráförmedek: „What's up?” Mi van, te?!
No, de hát neki ennyi sem kell,
rég ismer engem Rozinante.

Skóciai Ayr városában,
Burns költő urunk honi táján
szedi lábát, szedem a lábam...
Szépen végigmegyünk a pályán.

Fönn a fák cikcakk koronái,
hullt bikkmakcjaik lenn a fűben:

minden oly valósan királyi,
minden olyan valószerűtlen.

Körülnézünk – hol a mezőny, hé?
Hol vagytok, szélmalomhuszárok?
Rozinántém mindet legyőznél!
Se mezőny nincs, se bokor, árok.

Hajrá, az akadálytalanba!
Itt már a pálya sincs kimérve.
Fuss, Rozinante, rajta, rajta!
– Futunk, egy örök körbe érve.

Várnak ránk a lenyergelőben,
Főmedvém megpaskolja hátunk,
Szpéró is a tarkónkra röppen.
Ezért érdemes volt kiállnunk.

Aztán... ki tudja, mi van aztán.
Ez tán... az tán... nincs, aki tudja.
Skóti Clyde Isten folyója partján
harsan a békák kutykuruttya:

jósol valami nagy eredményt,
melyből nekünk már soha részünk –
heverészünk fügyökereknél,
nyihorászunk csak, hazaértünk.

A szakadt royalista

Mit mondjak, szakadt royalista,
kinek már nem jutott királyság,
de hát itt nincs oly oda-vissza,
ahogy égen-poklon ajánlják!
...Így se rossz ez. Lehetne rosszabb.
Vagy hát már miket is beszélek!
Néha még el is szórakoztat:
hogymint társaságban éldegélek.
Igen, köz-társaságba vágyom,
azért mondom mindezt, mihaszna!
Hadd dicsérhessem én Királyom,
legyen vélem valami haszna.
Fejcsóváltgatva megmulassák,
amit előadhatok én itt.
Szpéró királynőm megsirassák,
meg Samut, meg a Pipi Nénit.

Társném kicsit büszke lehessen,
mit tudom én, mire, ha még kell
Veréb-angyalszárny ne eressen,
ha nagyon a vesztém vezérel.

Kiszámolódsi

Jónál ne akarj jobbat,
tónél ne akarj többet,
hónál ne akarj hoztat,
kónél ne akarj köztet.

Rögtönzés

Utolsó nap este
nehéz elaludni.
Rögtön de jó lenne
otthon hazajutni.
Semmi idegenbe
soha el nem futni.

Egy nap

Egy napod az egy napod,
átkozhatod, áldhatod,
rosszra, jóra hozhatod,
éjfélkor eldohhatod.

Búcsúdal

Ilyen vagy, olyan vagy –
mégsincs az, hogy nem vagy.
Ami hozza, viszi:
csak a dolgát teszi.

Mi értelme volna
tovább itt időzni?
Ezt-azt jóra-rosszra
külözni, lefőzni?

Túl sok, ami lenne,
még több, ami nincsen.
Ez volt az értelme:
gyerünk haza innen!

Költő- és madárelődökre

Szellemüket lovagoltam,
vállukra röppentem.
Ha némultam, ha botoltam,
ők csak szóltak – henn, benn.

Orbán Ottó

VISZONYUNK A POSZT-PREMODERNHEZ

Ha Tandori Wagner,
a végtelen óceán énekbeszéde és hullámlocsogása,
és Pettinél, mint Muszorgszkijnál,
táncolni, dalolni se szégyell a Halál,
én kétségkívül Brahms,
a céhagyományok összeszorított fogú mestere vagyok,
megátalkodott klasszicista
(vagy ami még rosszabb, késő romantikus futóbolond,
aki minden észérv ellenére kitart amellett,
hogy az ember: a teljes egész!).

Viselem is, mint marhabélyeget,
Herzfeld izzó szellemességgel rám sutott észrevételét:
„Két téma közt meglátszanak a varratok.”
Azaz: jó, jó, csak nem az igazi

Száz év telik el, mire Herzfeldről kiderül,
hogy mekkora seggfej.
Brahmsban nincs se cérna, se tű,
csak zene, ráadásul
ihletett és nagyvonalú.

Tegyük föl, eltelik újabb száz év,
s még mindig megvan és makacsul kering az úrben a Föld,
még mindig nyelvel az emberiség, s van hangversenyterem...

Mondjuk, hogy csak a naptár lett száz évvel idősebb...

Miért ne lehetne ott egy kastély óratoronnyal,
és egy sarokkal odébb egy lapos tetejű bástya,
hol éjfélkor, mint Hamlet atyjának bolyongó szelleme,
megszólalhatnának a verseink?

Hova lenne akkor az észbontó különbség,
 hogy melyikünk melyik iskolába járt, s kihez,
 milyen iskolát alapított,
 és hogy gombolta végig a költészet-zakót?

Fakó mikrofonhangunkon is átszüremlene
 az a nagybőgők basszusánál és mélyebb brummogás,
 és ellenszólama, a fülsértően éles,
 már alig hallható sivítás,
 ahogy a huszadik század vége,
 a teljes szétrohadás kora
 bukdácsol, kavarog, füttyül minden szavunkban,
 de még a szó- és sorközökhen is,
 mint sírkövek között a szél.

VITRIOLLAL KEVERI

*„Martialis él – halálhírét költötték
 az epigrammákközlőnek.”*

(Újsághír)

*„Mexikóba van a Bicska bár,
 tíz liter után talicska jár,
 ott a szesz mitől lenne hig?
 kis vitriollal keverik.”*

(Slágerszöveg a negyvenes évekből)

Szinti sas értekező, Calamus Cicero Gordius,
 egy csirke eszével futsz egyenest a kerék alá.
 A költészet naponta elüt, s te csak istenited őt.
 Ha fűtött valaha földlakót reménytelen vágy, téged igen.
 Még hogy mérlegeled, ki a jobb, s ki a bal lator!
 A kapanyél még csak-csak elsül, hogyha az Úr is úgy akarja,
 de a törölmetszett botfűl, mint a tiéd,
 még szóvirágba is csak nagy nehezen borul.
 Ha volna vízfordó szamarad legalább!
 Őt eltárgálhatnád a füleddel –
 a vadromantikus lény egy darabig csak tűrné,
 majd váratlanul mellbe rúgna, de úgy, hogy a nadrágodba szarnál,
 és irányzatos elméd sűrű sötétjében hunyorogva
 fölszikkázni látnál nem is egy Hajnalcsillagot.

Szabó Magda

ADALÉK AZ OTTLIKIÁSZHOZ: LUDÁNY

Egyszer majd összegyűjti és egybeszerkeszti valaki azokat a nagy epikai elemeket, amelyek Ottlik életéről már nyilvánosság elé kerültek, s egy tragikumra-komikumra egyaránt érzékeny fülű modern Homérosz létrehozza az *Otllikiászt*, amelyen mindaddig nevetni lehet, amíg az ember azt nem érzi, hogy a fellobbanó indulattól fulladnia kell. Ottlik születésétől fogva hősköltemény-figura volt, életrajzát zömökben kaján istenek írták, személyének csodája, hogy ellenszélben is meg tudta csúfolni a Végzet vastörvényét, s már akkor sikerült legendakört alakítania maga körül, mikor a marxizmus kezdetől látáshibás optikájában még a legreálisabb tényeket és adatokat is szemérmellenül cáfolták.

Szabályos módszerrel persze nem lehet, soha nem is lehetett őt megközelíteni, tudta ezt az egykori gödöllői lakáshivatali tisztviselőtől kezdve felmúltunk minden funkcionáriusa. A gödöllői epizódnak nem voltam tanúja, arról csak hallottam, sokáig és sokszor volt téma Ottlik kitérése akkori lakóhelye színterén valami lakásügyben, melynek kapcsán egy ingerült válasza mérséklését kívánó tisztviselőt azzal a váddal kényszerített némaságra, hogy mindazok után, amit elraboltak tőle, most már láthatólag az idegességére is igényt tart az állam, holott neki az a kenyérkereső munkaeszköze, az idegesség. A lakásügyet két pillanat alatt elintézték, csak kint legyen a hivatalból. Mondom, ezt csak hallottam, de Ludány neve körünkben először történt kiejtésékor ott voltam, a ténynek írásbeli rögzítése is van, mihelyt haláлом után publikussá válik Szobotka lírai hagyatéka – napjaink verses naplószerű megőrzését az írói pályáját ugyancsak költőként kezdett Szobotka végezte, aki gyerekkorában és később, fiatal éveit Karácsony Sándor fémjelezte korszakában számtalan verset írt, sőt még akkor is költeménybe parancsolta a prózájából kilúgozott személyes indulatokat, mikor már engem megismert. Ottlik és Szobotka egyébként versek révén ismerkedtek meg, Cs. Szabó közvetítésével, hármuk között esett először szó arról, esetleg antológiát lehetne szerkeszteni az angol barokk költészet lefordítandó termékeiből, Szobotka hozzá is fogott, több vers elkészült a remélt antológiából, aztán abbamaradt, utóbb derült ki, az anyag már más költő szerződés lekötötte munkája. Nem akármilyen olvasmány Szobotka majd egyszer előkerülő verses naplója, benne nemcsak közös múltunk, de a kor a mi életünk körét érintő szinte minden figurája szerepel.

A véletlen úgy hozta, hogy azonos mentalitású, egyförmán víz alá nyomott, elvileg halálra ítélt, jog nélküli polgárrá alázott baráti írónemzedék pár tagja földrajzi tekintetben is közel élt egymáshoz, nemcsak eszmevilágában. Ottlik, aki gyakran cserélt lakást, leghosszabb ideig egy utcában lakott velünk, ha a Krisztina-templom felől tájoltuk be az Attila utcát, ő az alagúttól számítva balra, mi jobbra éltünk, szemben a Déli vasúttal. Lakásunk ablakából Lengyel Balázsék otthonára lehetett látni, tőlük viszont a Városmajor utcai Basch Lőránt-féle ház volt egy kódobásnyira, ott Mészölyék éltek. '56-ban mindenestre valamennyien ott álltunk együtt a lövedékek zajában a Kékgolyó utca sarkán, és egyikünk se tudta, ránk személy szerint mit hoz a jövő, hogy az országra

akkor és később, ha a helyzet tisztul, végképp nem sejtettük. De a vihart egyformán érzékeltük, egyformán értékeltük is, nagyjából egyformán éltük át, az órák nem voltak unalmasak, Agnesék otthonába belőttek, náluk hiányzott a fal, Szobotka merő véletlenből menekült meg a haláltól, a forradalom kitérőse délutánján – akkor az Főtvös Egyetemen dolgozott – a Bem-szoborhoz vonult a diákjaival, a mellette lépkedő dékáni golyó találta, meg is halt szegény. Nekem a fejem bőréig leégett a hajam, mikor a géplegyvertűz elérte az ablakpárkányunkat, a konyhában főztem, gyertya mellett, ijedtemben a lángba hajoltam. Amikor akkor és ott a Kékgolyó utca sarkán csak a forradalom kegyelmi állapotát értékeltük, a nagyszerűségét, bármilyen tüzes volt is a lehetete, a remélt szabadság lélegzett velem, a végre valódi felszabadulás. Ami aztán november 4-én következett, mindünk sorsát immár harmadszorra döntötte el.

Az a nemzedék, amelynek a tagjai voltunk, először a II. világháború végén határozott úgy, hogy megpróbálja az országhól végre valódi demokráciát formálni igyekvő célkitűzéseket a maga művészi eszközeivel is segíteni. Második döntésünk az én visszavett, helyettem a párt célkitűzésének megfelelőbb írónak adott Baumgartner-díjamat napjára esett, a gesztus, amellyel Révai miniszter foganatosítani kezdte a szovjet földről importált művészeti kátétézisét, olyan volt, mint a gong: kezdődik az előadás; kinek-kinek el kellett határoznia, hogyan dolgozza fel magára nézve azt, ami történt. A baráti kör válasza egyértelmű volt, ha nincs szabadság, mert az úgy persze messze túlmutatott az én személyemen, akkor ne legyen irodalom se. Elhallgattunk a nyilvánosság számára, fiókjainkban ott lappangott ki-ki publikálástól visszatartott lírai vagy prózai alkotása, a párt meg átvette a művészeti élet irányítását, soha ennyi épülő híd, traktort, foghíjas veteránt, lelkes országépítőt, önkéntes határórt, jóságos szovjet katonát nem termelt még irodalmi időszak. Harmadjára '56-ban, a forradalom leverése után került sor ismét csak közös állásfoglalásra, amikor érzékelnünk kezdtük, a vértanúk nem haltak meg hiába, ritkul vagy legalábbis ritkulni kezd a terror alatt szinte tapint-hatalanul sűrű levegő, a baráti kör úgy érezte, ha tisztességes paraméterek között mozoghat, elindul újra, ahogy elindult valamikor '45-ben. 1959-ben szinte azonos időpontban jelent meg Ottlik *Iskola a határon*ja és az én első regényem, a *Fraskó*

1945 és 1948 között kezdetben tele voltunk jogos reménnyel, '48 után elkezdtünk gyanakodni. Hogy nem ok nélkül, az nyilvánvaló, egyre érzékelhetőbben rányomta a bélyegét hétköznapjainkra és bevont ünnepeinkre a terror. 1956-ig se lehetett aggodalom nélkül járni éjszaka az utcákon, bár ebben az időszakban inkább a hajnalok voltak kockázatosak, a váratlan látogatók virradat előtt szerettek érkezni, '56 után hosszú időbe került, míg valahogy megszilárdult a rend, és legalább illúziója volt a biztonságosabb járásnak-kelésnek. Ha este találkozunk, nemegyszer előfordult, hogy együtt maradtunk éjszakára, vagy legalábbis megvártuk a fényt. A gyakorlat valahogy úgy alakította, hogy mi Szobotkával legtöbbször Ottlikéknél bukkantunk fel, nekünk egyetlen szobából állt az otthonunk. Ottlikék lakása legáttekinthetlenebb periódusuk idején is mindig úgy hatott, mintha nagyobb volna önmagánál, ez Ottlikné. Gyöngyi számos csodájának egyike volt. Gyöngyi igazán megérdemelné, hogy az írófeleségek panteonjában különleges fülkéje legyen. Feledhetetlen alakját minden kávéillat visszasondítja az emlékezetembe, ő főzte a világ legillatosabb feketéjét öt szem babból, és ő tudta egyedül elkészíteni a csodálatos pöttyfűrt, azt a süteményt, amelyet csak a dzsent-rivilág lányai ismertek, s melynek családi változatait ósanyáink haldoklásuk idején lá-

nyaik fülébe sűgva árulták el. Gyöngyi pár deka lisztből és valami titokzatos egyébből ezeregyéjszakai finomságot teremtett. Gyöngyi kávéja, pötifurja, a szobában lengő enyhe vaníliaillat, amely a keserű mandula leheletével keveredett, egyszerre idézte akkori számunkra a halált és a keservében is kívánt életet, mint ahogy minden rántott hús előkészítésének sercegése Ágnes szép fiatal arcát sodorja vissza felém az időben, náluk vagyunk, aki írónak számít a fiatalok közül, mind ott van Balázsék konyhájában, Ágnes szőke sörénye lobog, senki se tudja, hogyan tudott Balázs húst szerezni, de van. Ágnes peccenyét süt, kikapdossuk a kezéből.

Együttléteinkhez a titkos felolvasások és a játékok úgy hozzátartoztak, mint a levegő. Ahogy mondtam, mi Ottlikékhez jártunk a legtöbbit, ahogy átléptük a küszöbüket, ki-ki felvette a magunk adományozta titkos nevét. Ottlik ugyan állandóan tagadta, hogy bárkit is megmentett volna a II. világháborúban, de emberszabadítási akciói sorozata annyira köztudomású volt, hogy csak legyintettünk. Nevet is olyat kapott, ami számtalan megmentett, elrejtett barátjára utalt, ő volt Pimpernelly Nelly, a Vörös Pimpernel közeli rokona. Gyöngyi, aki olyan volt, mint egy szecessziós festmény figurája, klímái szépség, a dzsentriasszony prototípusa lett a játékban Csinom Palkó, Szobotka, a tartózkodó modora és visszafogott magatartása miatt Lordnak csúfolt hajdani angol szakos egyetemi hallgató Göre Gábor, én meg Szent Lajos (a világhírű regény hídja miatt, amely az én életemben Debrecen kötötte össze Budapesttel).

Játékaink változatosak voltak, az együttlétek forgatókönyve mindig azonos, kávézunk, olykor bor is volt, pötifur mindig. Ludány estéjén valami nyugtalanság rezgett a biedermeier bútorok között, ahogy Szobotka naplója megőrizte, az után a játékos este után következett, amelyen én bemutattam a *Sztálin bajusza* című költeményemet, és ismertettem a munkaversenyben győztes szocialista kisnyúl kitudatásának napját a Parlamentben. Előzőleg csupa harmonikus és végig nevetéssel kísért magánkulturális műsoraink és politikai beszámolóink voltak. Gyöngyi nemcsak pötifurt tudott csinálni, de az Isten őrizte azt a kül- vagy helpolitikai szituációt vagy személyiséget, akit a mi hivatalos rádiókommentátorunk, Csinom ismertetett.

November volt, apám-anyám hónapja, korai tél. Aznap Csinom Palkó lett volna a soros, hogy szórakoztasson, de Gyöngyi azzal nyitott ajtót, elnézést kér, aznap nincs a helyzet magaslatán, vagy ne játszunk, vagy valaki vegye át tőle a külügyi kommentárt. Nem néztünk egymásra Szobotkával, de mindketten tudtuk, történhetett valami náluk vagy köztük. Ha akarják, megmondják, de hallgattak. Csinom nyúzott volt, Ottlik szinte harapott. Voltunk olyan jóban, hogy Szobotka meg is kérdezte, nem volna-e helyes, ha elhalasztanánk a mai találkozást, ne menjünk haza?

– Nem mentek sehová – mondta Ottlik. A szeme olyan volt, mint a lázas betegé.

– Ma forradalmi törvényszéket alakítunk, és halálra ítéljük Ludányt.

A konstrukciós perek, a tömeges gyilkosságok, maga a forradalom tenger áldozatával még olyan közel voltak, hogy megborzadtunk az ötletétől, ritkán élt át egy generáció ennyi kivégzést, mint amennyinek mi tanúi voltunk. Azonnal tiltakoztam, Szobotka ingerülten legyintett.

– Na – nógatott Ottlik –, Göre lesz a bíró, Csinom képviseli a vádat, Szent Lajos elítél és kivégeztet.

– Köszönöm – mondtam – Milyen udvarias. Miért kellene magát kivégezni? – (Haláláig nem tegeződtünk, több haráunkkal is jóval később változtattunk a magázáson.)

– Meri tehetségtelen vagyok, életemben egy jó sort le nem írtam, nem is fogok. Amellett a neuraszténiám elviselhetetlen. Én tulajdonképpen gyilkos vagyok.

– Most ismét kételkedünk magunkban – mondta Csinom Palkó szárazon. – Ne menjek haza, majd elmúlik. Játsszunk hajtogatást, akkor legalább nevetünk.

A hajtogatás olyan játék volt, amely verset eredményezett, valaki papíron elindított egy sort, akinek a behajtott cédlulát továbbadta, a sornak csak az utolsó szavát ismerhette, azt kellett folytatnia, arra keresett rímet, az egybeolvasott értelmellenség aztán sajátos eredményt hozott, Ottlik nem vállalta.

– Én nem hajtogatok, én nem akarok gondolkodni, csináljatok törvényszéket, ítéljétek el, úgyse érek én semmit, és akkor végre csend lesz és béke.

A mikrovilággal van baj, gondoltam – valami történt a házások közt. Nem néztem Szobotkára, nyilván ugyanígy észrevette. De bármi volt, értelmetlen, hogy Cipi ilyen élesen reagáljon rá, mint a törvényszéki játék, azt csak tudja, hogy Gyöngyi szereti, hogy mennyire szereti, azt nyilván csak Bim méri fel, Gyöngyi barátnője, aki, míg Csinom élt, hűségesen végigkísérte minden úton. De persze tudta az egész baráti kör, hogy döntően soha semmi miatt nem fog változni kettejük egymáshoz való viszonya, legfeljebb Csinom klímái arcán lesz egy árnyalattal sűrűbb az árnyék. Végre leültünk, Ottlik csendesedett, mikor megint megszólalt, már majdnem a megszokott volt a hangja.

– Nekem két lényem van – mondta –, elég volna egy. Onnagami iker vagyok, de minék nekem iker. Legjobb volna, ha mégis felállna az a törvényszék.

– Nem hagyja abba? – kérdezte Göre Csinomtól.

Csinom osztotta a pötifúrhoz a tányért. Fegyelmezett volt, látszott rajta, erejébe kerül.

– Ki kell várni. Tegnap megint jelentkezett Ludány, ilyenkor egy darabig azt üldözi.

A név számomra azért volt abszurd, mert nekem volt Debrecenben ilyen nevű ismerősöm, azazhogy nem nekem, a *Régimódi történet* Gizellájának. Én csak hallottam arról, hogy kalábert az pókeri Gizella mindig valami Ludánnyal játszott, mikor végre sikerült férjhez mennie az én anyám első férjéhez. Hogy kerül az Ottlik életébe ez a sosem említett valaki? Vagy kitalálta? Csak nem alkotott Pimpernelly Nelly egy új mitológiai figurát?

– Legalább Ludányt végezzétek ki – kérte Pimpernelly, de ezt már Gyöngyinek mondta, félreérthetetlenül neki –, akkor Csinom férjhez mehet újra, és talán azt kapja, amit megérdemel.

Csinom felállt, és kiment a konyhába. Göre is felállt, ritkán láttam Szobotkát ilyen indulatosnak.

– Hagyd abba, légy szíves! Legalább velünk ne akard elhitetni, hogyha bármi van, örömből szervezed az életedbe a nehézségeket, és fél lábbon táncolsz amiatt, ha nem tudod megkímélni Gyöngyit mit tudom én mitől. Neked nem Ludánnyal vagy kívül van bajod, hanem azzal, ami itt folyik. Nem játszunk kivégzősdőt, elmegyünk haza.

Csinom akkor lépett vissza a szobába, kezében a pötifúr, a vanília illata most nem illett a hangulathoz.

– Nem mennek sehova – mondta Csinom. – Hagyják Cipit szublimálni, ez az egyetlen módszer arra, hogy Ludányt távozásra bírjuk. Bár felőlem maradhat, én megszoktam, ismerem Ludányt.

Szép szeme mélyén ott volt a ki nem mondott mondatok sora, mit szokott, szokhatott meg. Szegény Birkás Bandi akkor még bőven élt, ő mondta egyszer még a Központi Aktíváriumban, rettenetes és gyönyörű ifjúságunk egyik színterén, hogy nem lehet senkinek se könnyű egy fürdőszobába járni a Himalájával.

A híres kávé párologott, Csinom betöltötte, ez kicsit lazított a feszültségen, jobb kedvünk lett. Ottlik egyszer csak elnevette magát, ritkán nevetett, valami kettős volt a nevetésében, a száján egy csecsemő és egy aggastyán mosolya, egyazon izommozdulattal, egyazon időben. Megint visszatért Ludányra.

– Azt nem értitek, hogy én Ludány vagyok, de nem használhatom mentségül azt, hogy most ez a szörnyeteg élet is Ludány.

Csinom ránézett, szinte hallható volt a gondolata: Nekem csinálhatsz, amit akarsz, együtt leszünk holtomig. Minek ezt örökké visszaigazoltatni?

– Ha minden Ludány – mondta hidegen Göre –, akkor te mint Ludány csak a tünete vagy, és mint ilyen, ártatlan, mert politikailag nem vagy Ludány, és magánilag a Ludányság Csinomra tartozik.

– Felőlem a mennyezetem sétálhat, vagy ordítozhat, engem nem zavar – fordult felé Gyöngyi –, csak Cipi dült miatta, pedig nincs oka. Szent Lajos, ti írók vagytok, miért nem segítetek neki, szublimáljátok azt a nyomorult Ludányt, akkor csend lesz. Majd Göre meg Szent Lajos összeszedi magát, és megírja az ikredet, és attól Ludány elgyengül, te meg erős leszel. Csináljátok már!

– Bánom is én – mondta Ottlik – Mihe akarjátok szublimálni, ódába?

Göre döntött, nem én.

– Hát ha Ludány Ludány, akkor nem ódába való, hanem limerickbe. Azt te tudod a legjobban. Öld meg te Ludányt egy limerickkel.

– Sose javasoljatok neki semmit – mondta Csinom –, akkor csak azért se csinálja. Próbáljátok neki megtiltani.

– Én örültt vagyok, nem hülye – mondta Ottlik –, ne sértess.

A limericket végül is ketten csináltuk meg Szobotkával. Az enyém nem sikerült, a limerickhez szárazabb humor kell, mint az enyém, a Szobotkáét fogadtuk el, akkor már mindenki tudott nevetni, pedig a limerick voltaképpen gonosz kis vers, ha nagyon jól sikerül, van valami haj a komizságában. Az alkotást én mutattam be.

– Vers Ottlik Ludányról – mondtam szavaló hangon –, írta Göre és Szent Lajos, utóbbi csak megpróbálta, de belebukott. Beküldve a *Népszabadság* első számú gyilkosának Cím: Irodalmi rovat.

– Hear, hear! – mondta Ottlik. Én felolvastam:

*„Az én nevem voltaképp Ludány,
és Jolyton itt örjögök Budán.
Már régen meghaltam,
de táncolok holtan,
és van három csikkszemű kutyám.”*

– Mije van? – kiáltotta a felharsanó nevetésben Csinom. – Csikkszemű kutyája? Szobotka szelíden mosolygott.

– Variáció egy, variáció kettő, ismerteti Szent Lajos.

*„Az én nevem nem Ludány, Ottlik,
A ruhámon itt llik meg ott llik.
Aki romakon dudál,
és sűrűn szublimál,
s úgy kollik, hogy sose botlik.”*

– Ez a Göre zseni – mondta Csinom. Ludány válaszolt neki:

– Azért nem viszi semmire. Pedig én Ludány vagyok, csak nem akarjátok elfogadni, ha szublimáljátok, akkor is Ludány. És a csikkszemű kutyát is kérem, mind a két variációt.

– Adjátok neki, mind a két variációt – javasolta Csinom. – Gyere, Szent Lajos, nézzük meg a pogácsát.

A konyhában nem kérdeztem én semmit. Ha Ludány, legyen az, megírta az *Iskolát*, tehetsége viharában napok és holdak kavarnak, és zeng az ég. Hát nem mindegy? A konyhát betöltötte a friss pogácsa lehelete, Gyöngyi óvatosan rakta porcelántálcára, némán kapkodta ki a tepsiből. Hirtelen rájöttem, hogy talán mégsem egészen mindegy. Én csak a harátja vagyok Ludánynak, nem a felesége.

Kurdi Imre

KILENC VERSSORRÓL

Egy Rilke-vers két magyar fordításban

„A műfordító feladata mégiscsak az, hogy költészetet hozzon létre. Persze se jobbat, se rosszabbat, se mászt, mint az eredeti. Képtelenség ez, amit mindennap gyakorlunk. Hát még ha hozzáiszimítjuk azt a lehetetlen, csakis magyar követelményt, amit az úgynevezett formahűség jelent!” – írja Nemes Nagy Ágnes FORDÍTANI című esszéjében.

E mértékadó fordítói ars poetica valóban mértékül fog szolgálni számunkra a következőkben: saját mértékével mérjük Nemes Nagy Ágnest, aki Rilke-fordítóként e dolgozat egyik főszereplője.

Vizsgálódásunk tárgya egy rövid, mindössze háromsoros Rilke-vers, illetve két magyar fordítása; megtalálhatók az Európa Kiadó 1983-as Rilke-kötetében. Maga a vers 1903-as keletkezésű, és 1905-ben jelent meg először. A STUNDEN-BUCH harmadik, a szegénységről és a halálról szóló könyvének híres, hatodik darabjáról van szó:

„O Herr, gib jedem seinen eignen Tod
Das Sterben, das aus jenem Leben geht,
darin er Liebe hatte, Sinn und Not.“

A két magyar fordítás így hangzik:

„Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt, mi létében érik,
amelyben vágyt, ínség s értelem.“
(Nemes Nagy Ágnes)

„Saját halálát add, ó, én Uram,
mindenkinek, melykin, gand, szerelem
közt önsorsából nő ki lassudan.”

(Csorba Győző)

Mielőtt hozzákezdenénk a voltaképpeni fordításkritikához, idekiváncozik még két rövid megjegyzés.

Először: Van a Rilke-versnek két régebbi magyar fordítása is, egy a húszas, egy a negyvenes évekből. Ezekkel azonban nem foglalkozunk, mert nem állják ki a Nemes Nagy-, illetve Csorba-fordítással való összevetés próbáját.

Másodsor: A műfordítás-elemzés – tapasztalataim szerint – különösen termékeny módja a líráról való beszédnek. Az eredeti és a fordított változat szüntelen összevetése ugyanis arra kényszeríti az elemzőt, hogy patikamérlegesen mérjen minden szót – sőt minden hangot és minden írásjelet –, mégpedig mindkét szövegben.

Tapasztalataim szerint célszerű továbbá a fordításkritikát az eredeti szöveg alapos szemügyrevételével kezdeni, hiszen először is ott kell megtalálni azokat a sarkalatos pontokat, melyekhez egy „jó” fordításnak – ha ugyan van ilyen – a lehetőségekhez képest ragaszkodnia kell. Ismétlem: a lehetőségekhez képest, hiszen vannak dolgok, melyeket egyszerűen értelmetlen volna a fordítón számon kérni. Például: Első olvasásra feltűnik a Rilke-vers hangtestének rendkívül tudatos és aprólékos megmunkáltsága, a magas és mély magánhangzók, különösen a mindössze háromszor előforduló *a* lélelmetesen pontos elhelyezése. Úgy gondolom, hogy a fordítók *ezt* számon kérni ignoráns és értelmetlen maximalizmus volna.

Másrészt: Az említett sarkalatos pontok felfedezésében – vagyis az eredeti szövegben való elmélyülésben – maguk a fordítások is segítenek, ugyanis eltéréseik vagy éppen egyezéseik révén az eredetinek olyan vonásait tehetik láthatóvá, melyek különben elkerülnék figyelmünket.

Melyek tehát a Rilke-vers sarkalatos pontjai; melyek azok a jellegzetességek, melyeknek „átmentésére” a fordítónak törekednie kellene? Törekednie – miért is? Hogy költészetet hozzon létre. Tehát: A ritmus, a rím, a mondat szerkesztés és a logikai szerkezet.

Vegyük sorra őket!

Ritmus: A vers mindössze három, egyaránt ötös jambusi sorból áll. Jambusai fájdalmas ritmikai zavarok nélkül – ami egy Rilke-versben nem eleve magától értetődő –, nyugodtan pulzáló rendben követik egymást. Ha a ritmusnak *önmagában véve* nem tulajdonítunk is tartalmi jelentőséget, he kell látnunk, hogy a jambusok nyugodt folyama alapozza meg a szöveg „tartását”, kérő, ám egyszersmind szenttelenül távolságtartó beszédmódját.

Rím: A középső sor rímtelen, az első és harmadik sort tiszta hímrím kapcsolja össze (a *Tod* végén a *d* zöngétlenül ejtendő). Mindkét rím szó egy szótagú, súlyos szemantikájú főnév (*Tod* – *Not*), s bár mindkettő tárgyesetben áll, a tárgyeset formája megegyezik az alanyesetével. Az ilyen rím értelmi összefüggésnél többet hordoz: *szükségszerű* értelmi összefüggést. Ha parafrázálni akarnánk: *Ein eigener Tod geht nur aus jenem Leben...*

Mondatszerkesztés: A vers két mondatból áll. A két mondat úgy oszlik meg a három sor között, hogy az első az első, a második pedig a második és harmadik sort tölti ki.

Az első mondat egyszerű felszólító mondat, mely mégsem felkiáltójellel, hanem

ponttal zárul az első sor végén. A mondat- és a sorvég egybeesik; a felszólítást/követelést kéréssel szelidíti a felkiáltójel hiánya.

A második mondat hiányos szerkezetű. Főmondata egyetlen főnév (*Sterben*), melyhez nem járul ige. E fura főmondathoz két vonatkozó névmási mellékmondat kapcsolódik, egy első és egy második fokú. A két mellékmondat arányosan oszlik meg a második és harmadik sor között: a második sor vége így viszonylag nyitott. Viszonylagos nyitottságát vessző jelzi, mely a sort egyszersmind viszonylag zárttá is teszi.

A második mellékmondat felsorolással zárul. A felsorolást az teszi különössé, hogy három eleme (*Liebe, Sinn, Not*) közül az utolsó kettő úgynevezett „kizárt” pozícióban áll, vagyis megelőzi őket az ige. Ez a „kizárás” lehetővé teszi, hogy a két „kizárt” főnevet – logikailag – külön mondatként értelmezzük. A verszárlat mikrostruktúrája ebben az esetben megfelelne az egész vers struktúrájának – tudniillik mint annak kicsinyített mása –, s a két „kizárt” főnév funkciója a felsorolás első elemének értelmezése volna (ahogy a második mondat két mellékmondata értelmezi az első mondatot). Durva egyszerűsítésben: *Liebe = Sinn und Not*.

Logikai szerkezet: A vers egyes szám második személyű megszólítással indul. Az első mondatban kérés *intézzetlik* a megszólított második személyhez (*Herr*) – *intézzetlik*, mert a megszólító első személy mintegy elrejtőzik a megszólítás mögött; jelen van ugyan, de nem látható. A verset nyitó megszólítás biblikus reminiscenciákat ébreszt (ZSOLTÁROK), melyeket az archaikusan írt *gib* ige még jobban felerősít. A megszólító tehát mégsem rejtőzik el: az első személy nem más, mint a ZSOLTÁROK vagy a MIATYÁNK egyetemes lírai szubjektuma („*Unser täglich Brot gib uns heute.*” Máté 6, 11; Luther-fordítás. Kiemelés K. I.).

Az első sor tartalmi súlypontja a sor végén álló *Tod* főnéven nyugszik (egy szótagú főnév rímhelyzetben). Vele zárul az első mondat, és szinonimájával (*Sterben*) kezdődik a második. Mivel a *Sterben* egymagában alkotja a második főmondatot, a második mondat funkciója nem lehet más, mint az elsőben foglalt kérés értelmezése.

Valóban: Az első mellékmondat eljut a haláltól az életig, csak hogy a két fogalom nem alkot ellentétpárt, hanem úgy kapcsolódik össze, hogy a halál az élethől ered (*geht*). Másként fogalmazva: a halál minőségét – bármilyen furcsán hangzik is, hogy a halálnak minősége van – az élet minősége határozza meg.

A második mellékmondat már nem a *Sterben*, hanem a *Leben* jelentését szűkíti be, illetve dúsítja fel. Saját (*eigen*) halál ugyanis csak abból (aus *jenem*) az élethől ered, mely rendelkezik a *Liebe, Sinn* és *Not* attribútumokkal. Így vezeti át Rilke a saját halálért mondott imát a saját életért való könyörgésbe. A saját halállal együtt tehát saját életet is kér mindenkinek (*jeden*), mert saját halála csakis annak lehet, akinek saját élete volt.

Ami eddig elmondtunk, talán máris kétséget ébresztett az olvasóban, vajon tényleg magyarra fordítható-e ez a vers úgy, hogy a fordítás ne legyen se rosszabb, se más, mint az eredeti. Persze: ha nem, akkor elsősorban objektív, azaz nyelvi okokból nem. Az agglutináló magyar nyelvben a fordító tehetségétől és mesterségbeli tudásától függetlenül, vagyis *objektíve* lehetetlen a Rilke-vers *valamennyi* struktúráját *egyetlen* fordításba átmenteni. De hát tudjuk: a fordítás mindig kutatás – a legjobb (nemegyszer sajnos a még épp elviselhető) kompromisszum után.

Vegyük tehát szemügyre a fordításokat abból a szempontból, vajon sikerült-e megvalósítaniuk a Rilke-vers fent vázolt sajátosságait.

Ritmus: Csorba három hibátlan ötös jambusi sorban fordítja a verset. Az eredmény

mégis igazolni látszik sejtésünket, hogy *ommagában* az eredeti szöveg ritmikai struktúrájának akár legprecízebb újraalkotása sem elegendő a hiteles hangütéshez.

Nemes Nagy második sora ezzel szemben meglehetősen problematikus. Látni való azonban, hogy a ritmikai zavar a tartalmi precíziót szolgálja: miért állította volna különben a fordító – közben ritmikai engedelményt téve – az *azl* mutató névmást hangsúlyos pozícióba. Hogy Nemes Nagy a második sorban ráadásul ötös helyett hatodfeles jambust használ, nem hat túlságosan zavaróan; annál is kevésbé, mert – mint már szó esett róla – a második sor vége Rilkenél is viszonylag nyitott.

Rím: A Rilke-vers rímének kvalitásait a magyar fordításban megvalósítani a már említett objektív lehetetlenségek egyike. Mégis úgy tűnik, Nemes Nagy találta meg a jobbik – ha nem is optimális – megoldást, amikor két főnevet hozott rímhelyzetbe; bár a megoldás értékét némiképp csökkenté, hogy az egyik ragozott alakban áll (*Istenem – értelem*). A két rímazonnak semmi köze ugyan a rilkei rím szemantikájához vagy elementáris törvényszerűséget szuggeráló egyszerűségéhez, mégis elfogadhatóvá teszi őket, hogy az európai, zsidó-keresztény kultúrkörben általánosan elterjedt, evidens szemantikai kongruenciát idéznek.

Csorba ríme ezzel szemben sokkal esetlegesebbnek, mintegy véletlen találatságnak hat, s Rilke rímelésbeli tudatosságát tekintve nem tűnik túlságosan jó megoldásnak.

Mondatszerkesztés: Sem Nemes Nagy, sem pedig Csorba nem tartja magát Rilke mondatszerkesztéséhez: az eredeti mondatszerkezet és -elosztás megvalósítását ismét csak objektív, tehát nyelvi akadályok teszik lehetetlenné a magyarban. A két egymással szoros összefüggésben álló mondat helyett mindkét fordítás csupán egyet tartalmaz, ami azt jelenti, hogy a fordítók fellazítják az eredeti rendkívül szigorú grammatikai-logikai szerkezetét, melyből a Rilke-vers tartalmi komplexitása és kijelentéseinek a végérvényesség, visszavonhatatlanság, megfellebbezhetetlenség érzetét keltő ereje – ha nem is kizárólag, de jórészt – táplálkozik.

Az első sor zártságát mindkét fordító feltörte: a mondat átesap a sorvégen, és elmosza az eredetiben a második mondatot indító szinonimát (*Sterben*), melynek azonban Nemes Nagynál legalább nyoma marad az *azl* mutató névmásban. A fordítások első sorának nyitottságát a sort záró vessző sem képes igazán hatásosan leplezni, hiszen a mondat így hangzik: „*Saját halálát add (meg) [...] / mindenkinek...*” Vagyis mindjárt itt, a vers elején búcsút mondunk egy adag rilkei nyugalomnak és szenttelenségnek. Csorba ráadásul a második sort is kimondottan erős enjambement-nal zárja (*szerelem / kozl*), ami még távolabb visz az eredeti vers tartásától.

Csorba fordításában ezenfelül kettő helyett csupán egy mellékmondatot találunk. Ez a szintaktikai redukció persze a tartalmi oldalon sem marad következmény nélkül, hiszen a vers jelentése így beszűkül a saját halálért mondott imára: a fordítás mintegy már adottként tételezi a saját életet. De imádkozunk-e vajon olyasvalamiért, ami már birtokunk?

Nemes Nagy fordítása a maga két mellékmondatával ebben a tekintetben is lényegesen közelebb jár az eredetihez.

Logikai szerkezet: Mindkét fordítás az első sor elejére helyezi az eredetiben a sort záró *eignen Tod* (*saját halálát*) szintagmát. A megszólítás, a második személyhez való odafordulás Rilkenél oly hangsúlyos gesztusa így jócskán veszít erejéből. A biblikus reminiscencia mégis jóval erősebben hallható marad Nemes Nagy megoldásában: az ördög, mint műfordítások esetében oly gyakran, ezúttal is a részletekben lakik, nevezetesen a *meg* igeekörében, mely hozzásegíti a magyar olvasót ahhoz, hogy azonosítsa

a *Miatyánkra* való utalást („*A mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma.*” Máté 6, 11; Károli-fordítás. Kiemelés K. I.). A sor tartalmi súlypontjának előrevetése ugyanakkor mindkét fordításban azzal a veszéllyel jár, hogy elvész az eredeti pontosan kiszámított tartalmi egyensúlya.

További problémát okoz Csorba fordításában az *én Uram* archaikus birtokos forma, mely a megszólítást nem *csupán* archaikussá, hanem egyúttal oly mértékben érzelmetelítetté is teszi, hogy az a közvetlenség illúzióját keltve megszünteti a Rilkenél áthidalhatatlan távolságot megszólító és megszólított, első és második személy között. A fordítás így már ezen a ponton átcsúszik egy a Rilke-verstől merőben idegen, hamisan bensőséges hangütésbe.

Szó esett már arról, milyen redukción hajt végre Csorba a vers szintaktikai struktúrájában. Meg kell még említenünk, hogy a fordító felcseréli egymással a második és harmadik sor szemantikai elemeit is. Úgy tűnik azonban, hogy ezen a ponton mindkét fordító váratlan nehézségekkel találta szembe magát: Rilke végtelenül egyszerű *Tod/Sterben – Leben* – elnézést a pontatlanságerért: – ellentétpárját Nemes Nagy egy inkább filozófiai nevezhető szintre transzponálja (*halál – lét*), míg Csorba a *halál – önsors* megoldás mellett dönt. Ez utóbbi nemcsak azért látszik problematikusnak, mert *élet és önsors* között meglehetősen nagy a szemantikai távolság, hanem azért is, mert a magyar romantika szótárából kölcsönzött *önsors* – legismertebb felmenője talán a *ten-fiad* Kölcsey HYMNUS-ából – patetikus-archaikus konnotációja ismét vakvágányra viszi a fordítást.

Nem kis nehézséget okoz a fordítóknak a *geht* ige, mely az adott összefüggésben semmi esetre sem adható vissza a legkézenfekvőbb magyar *megy-gyel*. Más igét keresnek tehát (Nemes Nagy: *érik*, Csorba: *nő*), s úgy tűnik, mindkettejük megoldását a Rilke-vers kontextusa motiválja. (A STUNDEN-BUCH harmadik könyvének hetedik, tehát közvetlenül a szóban forgó vers után következő darabja így kezdődik: „*Denn wir sind nur die Schale und das Blatt. / Der große Tod, den jeder in sich hat, / das ist die Frucht, um die sich alles dreht.*” – Kiemelés K. I.) Felűnő, hogy mindkét fordító olyan igét választ, mely a szerves természetben zajló folyamatokat jelöl. Ugyanakkor az *érik* inkább minőségi, míg a *nő* inkább mennyiségi mozzanatot hangsúlyozza a gyarapodásnak. Mind a külső kontextus, mind a szövegösszefüggés Nemes Nagy megoldását mutatja tehát sikerültebbnek.

Végezetül szólnunk kell arról, miként oldják meg a fordítók az utolsó mellékmondatot záró felsorolást (*Liebe, Sinn, Not*). Úgy látszik, ezen a ponton egyik magyar változat sem állja az összevetést az eredetivel. Nemes Nagy megtalálja ugyan Rilke szavainak szemantikailag többé-kevésbé korrekt magyar megfelelőit, de megváltoztatja sorrendjüket (*vágy, inség, értelem*). Ráadásul a legcsekélyebb szemantikai eltérés is (*Liebe – vágy?*) értelmetlenné teszi a Nemes Nagy által egyébként bravúrosan megvalósított „kizárást”, mely az értelmezési lehetőségek megkettőzését volna hivatva biztosítani.

Csorba (*kin, gond, szerelem*) még jobban eltávolodik az eredetitől: nemcsak a „kizárás” szünteti meg, nemcsak az elemek sorrendjét cseréli fel, hanem – miközben a *Nutra* két megoldást hoz (*kin, gond*) – Rilke *Sinn*jéről is megelégedezik. Csak hogy a verset záró felsorolás nem engedi meg sem az elemek sorrendjének felcserélését, sem valamely elem elhagyását – még akkor sem, ha a *Not* hangsúlyos rímhelyzetéről és a „kizárástól” eltekintünk. Rilke ugyanis átértelmezi itt a *Not* főnév konnotációját, azaz a negatívát pozitívval cseréli fel. Adódik ez egyrészt a vers már vázolt értelmi összefügg-

géseiből, abból, hogy saját élet – a vers legfőbb értékét képező saját halál előfeltétele – csak ínségben leélt élet lehet; másrészt a szűkebb szövegösszefüggésből, abból, hogy a *Nal* két egyértelműen pozitív konnotációjú főnevet (*Liebe, Sinn*) követ.

Mi a tanulság? Kevés, majdnem semmi. A régi és mindig újra aktuális tapasztalat, hogy a fordító helyzete eleve kilátástalan – kilátástalan, de azért nem reménytelen. S hogy Nemes Nagy Ágnes is pontosan tudta ezt, azt bizonyítsa egy mondat a bevezetőben már idézett FORDÍTANI-esszéiből: „A tökéletes műfordítás önellentmondás.”

Bajcsi Cecília

BAUKISZ ÉNEKE

Nézd, a fehér szeplőtelen füvekre
 hogy írják rá az istenek
 verdeső és homokredők övezte
 szerelmünk,
 melyet halál be nem végezhetett,
 halhatatlan növény-posztiszkriptumát.
 Philémón, állunk minden koron át.

...Nem volt olyan ecetes az a bor,
 nem úgy, én legalább nem vettem észre.
 Milyen szívesen adtunk volna abból
 a zöldes fényű újborból, amit
     úgy szerettünk megünnepelni kecske-
 sajttal és kaporral, tormalevélen,
     ízes olívaolajba fűresztve.
 Csak káposztánk volt, mégis meghatódtak,
     tán attól, ha most jól meggondolom,
     többször nézhették az Olümposzon,
     amint a káposzták és ciprusok
 között nevelgeted virágainkat,
     nem voltak minálunk akantuszok,
     ha zöldek is, hát azok mind borókák,
     s mint szatén fénylettek köztük a rózsák,
 s félrekenyven őrizgetted az első
 bimbót, hogy behozhasd nekem, akárcsak
 évszázadokkal ezelőtt, először.
 Philémón, én úgy szégyelltem magam
 foltozta, hitvány kis szótteseinket,
 tán még lyuk is volt rajtuk, hiszen én már

nem látok olyan jól öreg szememmel.
Hermész csak mosolygott, kedves szeme
teli volt megindultsággal, mikor
ősz hajam körül meglíbbent nyakláncom,
karneol, kék achát és gyöngy füzére,
középujt meg egy méz színű borostyán,
s lehérfje: szitakötő nyála tolyt rá,
úgy képzelem. Hogy kikötött a gálya,
akkor ajándékoztad te nekem.
S én pirulva jártam az asszonyok közt,
hiszen gyakorta megszóltak miatta:
„Nicsak, itt jön a szép Baukiszunk!
Természekre áldomást nem iszunk?”
Ha együgyűek voltunk is, azért
tudhattuk, hogy gyűrtük he a rossz,
bár az az áttetsző imperatívusz
sokszor óvott meg minket a hajóktól,
s jóra éhünkét erdei gyümölcse
csillapítottuk. S abból is áldoztunk
hóven, s viaszból, tömjénből is olykor.
És jók voltak hozzánk az istenek.
Nincs mit szégyellnem tielőttetek...

A hárs havában ért minket a mágnes-
halál, mely összerántotta halk kánklesz
létünkben az édes pengésű sorsot
és túlhan rajta ezt az életet.
Előbb a fríg partok homokja porzott
he, apró fürtű sárga lejeemet,
és riadtan álltunk a néma illat-
beszédben – s bár váratlan sose tört meg,
megtörtten tartottam ágaimat,
megnyúlt kérgeim nézték tölgyfatörzsed,
s forrón toltul föl bennem az a perc,
mikor először láttalak a vízből
kijönni, és hogy most már nem lehetsz,
törékeny széttárt karú fehér madarat.
S az emléktől akkor a lassú föld alatt
megindult gyökérnedved lüktetése,
s válaszul hársfaszívem nekilódult
s darabonként gyökérfalunkba véste
szerelmünk néma új jelrendszerét,
s mint szétréphetetlen köldökzsinórt, úgy
jártuk át a másvilág gyökerét;
mint a földhe pecsételt túlvilág,
tartjuk az összekötött koronát,
Philémón, s állunk minden koron át.

Petőcz András

A TENGER DICSÉRETE

anyámnak

A könnyed hang!

A parton megállsz,
csak úgy, könnyedén,
és közben, gondolatban,
hagyod a toll-futást,

a mozdulat könnyed
ívét, a jókedvű,
nyugodt szaladást
a papír végtelen

hullámozó felületén,
simaságán-fehérségén,
hagyod, mikéntha
szaladnál tengeren,

lábad hullámokon
tapod, hullámesúcsokon,
-völgyeken, tarajos
hullámhegyeken ível

végig a toll, tollad.
félálmodón, ringatva
szinte, és mégis:
majdnem-éberem.

Megállsz a parton.
Előtted végtelen víz,
végtelen vízfelület,
és lesed, figyeled

a hullámok életét,
feltámadását-elbukását,
lélegzését és futását,
csúcsokról zuhanását,

és lönn!, a légben
sirályok, albatroszok
és egyéb madarak
víjjogását-sívítását,

repülését és siklását
nézed: könnyedségüket,
papírjaikon-szaladásukat,
és irigyled őket;

tollad szaladását
figyeled papírodon,
a nevetést, ahogy
futnak, szaladnak

elő a semmiből
szavaid, a víz,
a tenger mélységeiből
talán, a hullámozás

ritmikus ismétlődéseiből,
az új és új elbukásból,
a hullámcsúcs-zuhanásból
és a vágyból.

a vágyból, hogy
egyszer végre tudnád
kimondani, leírni,
magadból kitépni,

kiszakítani, hogy
mi ez? A végtelen víz – – –
A tenger mozdul,
a tenger mozdulatlan.

A könnyed hang!

A tengert nem lehet
kimondani, sem súlyosan,
sem könnyedén, hiába
ez a játékos toll-futás.

Nézd a madarakat!
Ők tudják, mi végre,
mi célból röpködnek
itt, ki az, ki hívta

őket, és ki az, ki
szépségük múltán
elmúlásukról is
gyöngéden gondoskodik.

Margaret Atwood

ZABSZERDA

Fencsik Flóra fordítása

Marcia csecsemőkről álmodik. Azt álmodja, hogy megint gyereke született, zöld kötött takaróba bagyulált édes, fényességes, tejszagú pici habát ölel magához. A gyereknek neve is van, valami furu neve, nem érti pontosan. Marciát elönti a szeretet, a vágyódás, de azután ezt gondolja: mostantól gondját kell viselnem. Ettől fölriad.

A hálószobába fölhallatszanak a hírek. A bemondó túlfűtött hangjából ítélve valami fontos dolog történt. Valami szerencsétlenség; attól szoktak így felpörögni. Marciának nincs kedve megtudni, mi az, ilyen korán reggel semmiképp. Főleg nem kávézás előtt. Az ablakra néz; fehérek fény hatol át rajta, talán havazik. Akárhogy is: megint ki kell bújni az ágyból.

Az idő egyre gyorsul. A hét napjai úgy tűnnek tova, egyik a másik után, akár azok a hajdani bugyik. Azok a pasztellszínű bugyik, amelyeket kislánykorában hordott, s az egyikre „Hétfő”, a másikra „Kedd”, a harmadikra „Szerda” volt ráhímezve, és így tovább. Marcia számára azóta a napoknak színük is van: a hétfő kék, a kedd vajszínű, a szerda lila. A bugyikkal tartotta számon a hetet, naponta tisztával, esténként a szennyesbe kellett dobni őket. Anyja arra okította, viseljen mindig tiszta fehérneműt, hátha elüti egy busz, s akkor idegenek szeme láttára viszik a hullaházba. Anyja szemében nem az volt a legnagyobb szörnyűség, hogy a lánya meghalhat, hanem hogy az emberek meglátják: nem tiszta az alsóneműje.

Igaz, ezt így soha nem mondta ki. De valami hasonlót mondhatott, más anyák is mondtak ilyeneket a lányuknak. Marciának kapóra jött ez a történet. Ezzel szokta illusztrálni az angol–kanadai prűdériát és gátlásosságot, a közvélemény mítikus hatalma iránti rögeszmés tiszteletet. Valahányszor külföldiekkel vagy nemrég ideteleplűttekkel beszél, elmeséli nekik.

Marcia kikászálódik az ágyból, belelép rózsaszín irhapapucsába. Tavaly karácsonyra kapta a huszonnégy éves lányától, aki félti anyja öregedő lábát. (Fiának ezúttal se jutott eszébe semmi; csokoládét hozott neki.) Magára ráncigálja köntösét, amely úgy látszik, összement, egyre jobban feszül rajta. Azután beletúr a fiókba, ahol a bugyikat tartja. Se hímzett csipkeholmi nincs benne, se régifajta nejlon fehérnemű. A romantika helyébe ebben is a kényelem lépett. Marcia hálát ad az égnek, hogy nem a fűződivat korában él.

Útra készre öltözik, csak az irhapapucsot hagyja még magán a hideg konyhakó miatt; lemegy a lépcsőn, át a hallon. Kissé csoszog a papucsban, nagy neki, lötyög rajta. Valaha könnyed volt a lépte, lebbenő. Most árnyékot vet.

Eric a konyhaasztalnál ül, már kora reggel mérges. Haja, e valaha vörös haj, amely most napszitta homokhoz hasonlatos, az égnek áll, akár a kakastaréj; méltatlankodva túr bele. Megint lekváros a keze, a lekváros pirítóstól.

– Seggnyaló három – dohog Eric. Marcia tudja, ez nem neki szól; az asztalra a reggeli újság van kiterítve. Már öt hónapja lemondták az előfizetést – mármint Eric le-

mondta – mert dührohamot kapott a lap politikai vonalától meg attól, hogy nem hajlandók újrafeldolgozott, környezetbarát papírt használni. Pedig Marcia is ennél a lapnál dolgozik, ehhe ír. Eric nem tud ellenállni a kísértésnek: gyakran kioszon reggelente a sarki újságárushoz, és megveszi, amíg Marcia még alszik. Most, hogy a kávéját elittották Ericet, az adrenalin élteti.

Marcia elzárja a rádiót, és megcsókolja a férje szűrős tarkóját: – Mit ír? A szabadkereskedelmi egyezményt dicsőítü?

Kintről idegesítő nesz hallatszik, mint amikor körömmel karcognak egy palatáblát. A macska karmolássza a konyhaajtó üvegét. Így kér bebocsáttatást. Nem tanult meg nyávogni

– Egyszer megölöm ezt a dögöt – morog Eric. Marcia tudja jól, hogy férje sose tenne ilyet, sokkal lágyabb szívű annál. Eric azonban vadnak képzei magát

– Szegény picinyem – markolja föl Marcia az elhízott macskát. Fogyókúrán tartják, de a macska titokban kunyerál a szomszédoktól. Marcia megérti.

– Az előbb engedtem ki a nyavalyást. Ki-be, ki-be. Képtelen dönteni – szítja Eric.

– Össze van zavarodva szegény – védi Marcia. A macska ficánkolva kiszabadul a karjából. Marcia kávé adagol a kis eszpresszógépbé. Ha igazán szolidáris lenne Erickel, ő is leszokna a kávéról, és nem kínozná azzal, hogy a szeme láttára issza. De hát kávé nélkül sose ébredne föl.

– Lassan ott tart, ahol az ország – szítja a macskát Eric. – Tegnap beleszart a fürdőkádba.

– Még mindig jobb, mintha a szőnyegre – védi Marcia, és kicsomagol egy adag nedves macskaeledelt. Az állat a lábához dörgölődzik.

– Azt is lecsinálta volna, ha az eszébe jut – mondja Eric. – Undorító ez a dicsőítmusz George Bushhoz. – Ismét a vezércikkről beszél.

– Mit művel már megint? – kérdi Marcia, és Cheerios narancslevet tölt magának. Eric nem hajlandó inni belőle, mert amerikai áru. Amióta megkötötték a szabadkereskedelmi egyezményt az Államokkal, semmit se hajlandó vásárolni, ami a déli határon túlról jön. Ezen a télen töméredek gyökérzöldséget, gumós zöldséget ettek, répát, krumplit, fehérrépat. Eric szerint a pionírok is ezen éltek, és különben is: a fagyasztott narancslé vitaminértéke túl van becsülve. Marcia, ha házon kívül ebédel, avokádóval tömi a fejét, és szívből reméli, hogy Eric nem érzi meg a lehetétén

– A Panama-invázióról van szó – mondja Eric, így különböztetve meg a legújabbat a temérdek többi inváziótól. – Tudod, hányadik ez ebben a században? Odalenn? A negyvenkettedik.

– Nem semmi – mondja csillapító hangján Marcia.

– Ezek nem invázióknak tekintik. Hanem mezőgazdaságnak. Mintha rovarok ellen permeteznének.

– Fáztál odakinn? Hideg a mancsocskád? – veszi föl a macskát újra Marcia, amikor az épp kiemeli fejét az eledelből. A macska röflén egyet, mintha malac volna. Marcia-nak hiányoznak a gyerekek. Holnap már itthon lesznek, szünidőre, a szennyesükkal együtt. A gyerekek Marcia gyerekei, nem Ericétől vannak, bár ezt már maguk a gyerekek se érzékelik. Valódi apjukból elvont fogalom lett, valahol Floridában él. Minden karácsonykor narancsot küld nekik, Marcia ennél többet nem is tud róla.

– Drogügy – mondja Eric. – Le akarják tartóztatni Noriegát, attól egykettőre meggyógyul tízezer nyomorult kábítós.

– Noriega helytelenül járt el – mondja Marcia

– Nem ez a lényeg.

Marcia folsóhajt: – Gondolom, ez azt jelenti, hogy ma megint tüntetni megy az amerikai konzulátus elé

– En meg néhány más válogatott örült meg öt-hat kiérdemesült trockista. Mindig ugyanazok.

– Öltözz melegen – kéri Marcia. – Jeges szél fúj.

– Fölveszem a fülvédőmet. – A fülvédő Eric egyetlen engedménye a fagypon alatti hőmérsékletnek. – A trockisták az idegeimre mennek.

– A hekusoknak meg te megy az idegeire.

– Ja igen, őket kifelejtettem: és két hekus, szatyros háziasszonyoknak álcázva. Vagy azok a harmok a Ka-Sziszitől. Olyan feltűnőek, hogy öltözhetnének akár bohócnak is.

Eric a Canadian Security Intelligence Service-t, a C. S. I. S.-t, vagyis a titkosrendőrséget becézi Ka-Sziszinek. A Ka-Szisz hallgatja le a telefonját, legalábbis szerinte. Azzal szokta cukkolni a Ka-Szisz-ügynököket, hogy fölhívogatta a haverjait, és olyan szavakat mond a telefonba, mint „szabotázs” meg „robbantás”, hadd működjének azok a magnószalagok. Ezzel, úgymond, csak szívésséget tesz a Ka-Sziszinek; legalább fontoskodhatnak kedvükre. Marcia viszont azt mondja, hogy ezért nem tud ő félrelépni: azok belehallgatnának a beszélgetéseikbe, és azután megszarolnák.

Eric azonban nem tart a felesége félrelépésétől: – Van ízlésed. Tudod, hogy nincs férfi ebben a városban, akivel érdemes lenne.

Marcia persze tudja jól, hogy az érdem hiánya még soha senkit nem tartott vissza egy kalandtól. Annak, hogy ő nem szokott félrelépni, legalábbis az utóbbi időben nem, egyetlen oka van: a lustasága. Egy szerelmi kapcsolat túl sok energiát követel, ráadásul a teste se elég szép már az első föltárulkozáshoz. Nem kezdhet új viszonyba, ha a combját nem hozza rendbe, és nem vásárol megfelelő fehérneműt. Azonkívül nem kockáztatja meg, hogy elveszítse Ericet. Eric néhanap még inndig meg tudja lepni őt, több tekintetben. Nagy vonalakban tudja, hogy mivel fog előállni, de a részleteket nem látja előre. Márpedig a meglepetés komoly érték.

– A szerelem vak – válaszolja Marcia. – No, megyek a szabad szó templomába. – Örül, hogy a férje tüntetni készül. Ez mégiscsak annak a jele, hogy nem öreg még. Újra megcsókolja Eric gyűrött, lekvártól ragacos feje bühját. – Viszlát este. Mit vacsorázunk?

Eric gondolkodik egy pillanatig: – Répát.

– Az jó lesz. Régóta nem ettünk répát.

Marcia fölveszi a kardigánját meg a vastag fekete télikabátját – nem hundát, Eric ellenzi a szőrmét mostanság, pedig Marcia szerini a szőrme a természeti népek életéhez is hozzátartozott, ráadásul lehomiló bioanyag. Eric az irhapapucst is csak azért tűri meg, mert a színe miatt műbőrnek nézi, Marcia csizmát húz, sálát köt, bélelt kesztyűt vesz föl, meg a fehér gyapjúsapkáját. Imigyen körülpárnázva mély lélegzetet vesz, és kilép az ajtón a télbe. A macska kisurran a lába közt, majd azon nyomban megbánja. Marcia visszaengedi.

Száz éve nem volt ilyen hideg a december. Éjszaka mínusz harminc alá zuhan; az autógumik reggelre megmerevednek, a kórházakban fagyási sehek tömegét kezelik. Eric szerinti a melegházhatalás az oka. Marciának ez sehogy se stimmel, eddig azt hitte, a melegházhatalás fölmelegít, nem lehűt. – Szélsőséges időjárás – szögezi le Eric.

Kinn az ajtó előtt a lépcső le van fagyva; már napok óta. Marcia már megpendítette,

hogy a postás el fog csúszni rajta, és bepereli őket, de Eric nem hajlandó sózni; valami újfajta terméket hajszol, de a Canadian Tire-nél ez sose kapható. Marcia a korlátba kapaszkodik, úgy araszol lefelé; attól tart, csonttrikulása van, s ha elesik, összetörhet, akár egy leejtett tányér vagy egy tojás. Eric efféle lehetőségre sose gondol. Őrá csak a globális katasztrófák tartoznak.

A járdáról lapáttal eltisztogatták a jeget, legalábbis ösvényfélét vágtak bele; egy ember elfér rajta. Marcia ezen lépdél a földalatti állomása felé. A Bloor Streeten már kevésbé bizonytalan a talaj, viszont erősebb a szél. Nehézkesen szaporítja lépteit, zihálva érkezik a Bathurst-állomásra.

Az ajtón belül három hajléktalan. Mindhárman fiatal férfiak, ketten bennszülött indiánok, a harmadik nem az. Az, amelyik nem indián, pénzt kér Marciától. Azt mondja, enni szeretne. Marcia ezt szerény öhajnak találja, bőven ismer olyanokat, akik ennél jóval többet szeretnének. A férfi sápadt és borostás, nem néz a szemébe. Számára Marcia egy olyan elromlott nyilvános telefon, amelyet az ember megráz, és negyeddollárosok potyognak ki belőle.

A két indián kifejezéstelen arccal figyel. Láthatólag elégük van. Eleggük van ebből a városból, eleggük az öngyilkosságból mint megoldásból, eleggük a huszadik századból. Marcia legalábbis föltételezi. Nem veszi zokon tőlük; ez a huszadik század csakugyan nem ütött he.

Az újságoskioszknál vesz egy tábla csokoládét meg egy *True Woman* magazint. Az előbbi kanadai gyártmány, az utóbbi, mi tagadás, igazi jenkiországbeli sajtótermék. De Marcia úgy találja, hogy joga van mindkettőre, épp elég sivár kosztot és erényes eszmét fogyaszt; félórásckát ő is bűnözhet, rombolhatja a vércukorszintjét, és olvashat üdítő sajtószemetet. A többi gypjába hagyulált emberrel együtt benyomakszik a szerelvénybe, elég fürgén, úgyhogy ülőhelyet is talál, átlapozza az ünnepi rovatot, az e havi logyókúra-receptet, lenyalogatja a csokoládét az ujjáról. Majd belemélyed egy cikkbe, amelynek a címe nagy fennen hirdeti, hogy „Mi jár a férfiak eszében”. Természetesen a szexről van szó. Marcia szolgálhatna adalékokkal arra nézvést, mi minden jár még a férfiak eszében.

Átszáll, majd kiszáll a Unionnál, fölbaktat a lépcsőn az utca szintjére. Van lift is, de a karcsú nőket mutató fotók hatására mégis inkább gyalogol. Eric szerint Marciának nagyon jó a combja, de hát Eric meglehetősen elszigetelt életet él.

Itt a váróközpontban föld alatti labirintusok, föld alatti bevásárlóközpontok találhatóak, alagutak vezetnek egyik épülethől a másikba. Az ember akár az egész telet leélheti úgy a föld alatt, hogy ki se dugja az orrát a szabadba. Marcia azonban erkölcsi kötelességének érzi, hogy elviselje a telet, ne kerülje ki. Különbösen is nehezen boldogul az itteni térképekkel („Őn itt áll”), amelyek a tájékozódni nem tudó embereket akarják útbaigazítani. Szívesebben jár a föld fölött, ahol utcatáblák vannak.

A napokban alaposan eltévedt odalenn; ennek egyetlen haszna volt, talált egy Dilibolt nevű üzletet, ahol rózsaszínű flamingótojásokat árultak, meg viccgűjteményt a középkorúak nemi életéről, meg üvegcsében tablettákat, cukorból, Gyógyógolyó felirattal. Árultak továbbá darabkákat a berlini falból, külön kis dobozban valamennyit, hitelességi bizonyítvány mellékelve. Tizenkét dollár kilencvenöt centbe kerültek. Vett egyet, hogy majd Eric harisnyájába dugja karácsonyra; még a gyerekek kiskorából megőrizték azt a szokásukat, hogy hülyeségeket ajándékoznak egymásnak. Marcia nem biztos benne, hogy Eric mulatságosnak találja majd; könnyen lehet, hogy tesz

valami megjegyzést a történelem trivializálásáról. De a gyerekeknek tetszeni fog. Igazság szerint Marcia a szíve mélyén önmagának szánja a faldarabot. Emlékül; nem a városról – sose járt Berlinben –, hanem egy korszakról. Ez karácsonyi ajándék abból az évből, amikor ledőlt a berlini fal, meséli majd egyszer, reméli, az unokáinak. És megpróbálja majd fölidézni, melyik év is volt az.

Egyre gyakrabban dugdos el ilyen korszakot jelző holmikát, innen egy fotót, onnan egy levelet; bánja már, hogy annak idején nem őrizte meg gyerekei csecsemőkori ruhácskáit, játékait. A múlt hónapban, amikor Eric fölhasogatta egy régi ingét tőrőruhának, amely még az első közös évükből származott, Marcia levagdosta róla a gombokat, és eldugta őket. Nyilván ez lesz a sorsa a berlini faltöredéknek is. Karácsony reggelén megrapogatják, örvendeznek neki, utána pedig az ő dobozkájában köt ki a többi lelet között.

Itt még erősebben fúj a szél, kavarog a magas, üvegfalú irodaházak közt. Összegörnyedve, befogott füllel megy egy saroknyit a süvítő szélben, azután taxiba ül.

Az újságot, amelynél dolgozik, sivár, szögletes, üvegfalú, ablaktalan épületben szerkesztik; valamikor a hetvenes években épült, amikor a levegőtlenység divatja tomholt. Külsőre semmitmondó épület. Marcia mégis baljós helynek látja, talán mert tudja, mi zajlik benne.

Az újság neve kissé nagyzó: *The World*. Afféle nemzeti intézmény, amely manapság – mint annyi más nemzeti intézmény – épp szétesőben. Eric szerint úgy kell neki; a maga módján ez a lap is éppúgy bomlasztotta a nemzetet, akárcsak a szabadkereskedelmi egyezmény; akkor hát miért legyen kivétel? Marcia mégiscsak sajnálja. A *The World* valaha jelképezett valamit, ő legalábbis így érzi. Tisztességes volt, mindenképp tisztességesebb, mint ma. Bízni lehetett benne, elvei voltak, korrektségre törekedett. Most a legjobb indulattal is csak annyi mondható róla, hogy szép hagyományai vannak, és hogy jobb napokat látott.

Bizonyos tekintetben jobbakat, más tekintetben rosszabbakat. Most például, hogy a szerkesztőséget „karcsúsították”, és hozzászabták az üzleti világ igényeihez, a lap több pénzt hoz. Nemrég új vállalatvezetés alá került, ehhez új szerkesztőt is találtak, bizonyos Ian Emmiryrt. Ian Emmiryrt hirtelen nevezték ki, a rangidősök feje fölött átnyúlva, amíg a mit sem sejtő előző szerkesztő szabadságon volt. Úgy zajlott le, mint egy katonai purcs egynémely melegebb éghajlatú, szegényebb országban. Már-már olyan volt, mintha valami rejtett összefonódás vagy vesztegetés folytán egy sofört neveznének ki tábornoknak, és ennek megfelelő rosszállás is fogadta.

A már régóta ott dolgozó újságírók Rettenetes Iannak nevezik Ian Emmiryrt, persze nem az újonnan jött munkatársak jelenlétében: Rettenetes Iannak ugyanis spicilijeik vannak. Egyre kevesebb a régi munkatárs, egyre több az új. Ian a hajbőkolási készségük alapján válogatja ki őket. Lassú átalakulás zajlik, lassú tisztogatás. Még az utolsó oldalon megjelent folytatásos képregényt is megszüntették, a „Rex Morgan doktor”-t; a fapofájú orvos meg a valószínűtlenül vidor és nőietlen nővér története már nem található a lapban. Marciának hiányzik. Oly megnyugtató volt ezzel kezdeni a napot, soha semmi nem változott benne. Ellensúlyozta a híreket.

Marcia kóvályog a szerkesztőségi nagyteremben, szabad számítógépet keres. Nincsenek már írógépek, megszűnt a kattogás, megszűnt a laza mászkálás, a jó dumák, amelyeket Marcia emlékezete összekapcsol a lapcsinálás régi zajaival, azokból az idők-ből, amikor az újságot még szinte kikalapálták, kifaragták. Most minden komputeri-

zálva van; Rettenetes Ian gondoskodott róla. Csudára ért a rendszerszervezéshez. Az újságírók, az újak, a számítógépek előtt görnyednek, így főzik ki a híreket; darabbéres ruhagyári munkásoknak látszanak.

Marciának itt nincs saját íróasztala, mert nem belső munkatárs, csak szerződéses rovat szerkesztő. Így hát, ahogy Ian mondta (jól ápolt keze Marcia vállán, szemé apró cinkszög), Marcia akár odahaza is dolgozhatna, ő, Ian, szívesen a rendelkezésére bocsát egy gépet. Szép nyugodt elszigeteltségben írogathatná a cikkeit, és a modemen át juttathatná be ide. Ha ehhez nincs kedve, leadhatná itt a kéziratát, és valaki más majd beviszi a rendszerbe. Lázadó lelket sejt Marciaiban, jobban szeretné, ha nem járna be ide. Ám Marcia mosolyogva bizonygatja: Eric nem engedne be számítógépet a házba, ő már csak ilyen gépromboló alkat, mit lehet tenni! Azt meg, mondja szerénykedve, senkitől se várhatja el, hogy az ő kusza kéziratával bajlódják, kézzel írt javításait silahízálja. Nem, nem, majd begépelí ő maga a cikkeit a rendszerbe, mondja Iannak. Juszt se mondja úgy, hogy „beviszi”. Iannak feltűnik az ellenállása. Talán a fogát is vicсорítja. Nehéz ezt megállapítani; olyan a fogsora, mintha mindig vicсорítana.

Marciának persze, ha akarná, lehetne otthon komputere. Másfelől küldhetne olvasható kéziratot is. De ő be akar járni ide. Látni akarja, mi történik. A dumára vágyik.

Cikkei „Életmódok” felcími alatt jelennek meg a lapban; bár előbb-utóbb valami új rovatcímet kell majd kitalálni. „Életmódok”: ez a nyolcvanas évek; most már a kilencvenes évek vannak soron; máris folynak a próbálkozások az évtized megkülönböztetésére. Teli a lapok összegzésekkel, a rádió és a televízió nagy komolyan zengedezi, mit jelentettek a hetvenes évek, és mit hoznak a kilencvenesek. Némelyek már a hetvenes évek újraéledéséről beszélnek, ezt Marcia nem nagyon érti. A hetvenes évek egybefolytak a hatvanasokkal, amíg nyolcvanas évek nem lettek belőlük. Hetvenes évek nem is léteztek igazából. De lehet, hogy csak ő nem vette észre őket, mert ez volt az az időszak, amikor a gyerekek kicsik voltak.

Rovata, amelyet nemcsak nők olvasnak, vitatott kérdésekkel foglalkozik. Társadalmi kérdésekkel, időszerű dilemmákkal: otthoni idősgondozás, szoptatás nyilvános helyen, munkahelyi beteges éhségérzet. Interjúkat készít, az egyes felől közelít az általánoshoz; régimódinak, romantikusnak tartja magát, mivel hisz benne, hogy az élet egyénnel történik, bármily nagy a hangsúly mostanság a statisztikákon és a trendeken. Az utóbbi időben a dolgok komolyabbra fordultak Marcia rovatában: több szó esik olyasmikről, mint alultáplált gyerekek az óvodában, feleségverések, zsúfolt börtönök, gyermekhántalmazások. Hogyan viselkedjünk, ha a barátunkról kiderül, hogy AIDS-es. Metróbejáratnál kéregető hajléktalanok.

Iannak nem tetszenek Marcia új szempontjai, nem kedveli Marcia rossz híreit. Uzetemherek nem ilyesmiről akarnak olvasni, nem kíváncsiak azokra, akik nem tudnak beilleszkedni a rendszerbe. Ian legalábbis így mondja. Marcia már a fülébe jutott. Ian „hisztérikusnak” nevezte Marcia stílusát. Szerinte érzeleg. Lehet, hogy igaza is van. Marcia napjai alighanem meg vannak számlálva az újságnál.

Epp új file-t nyit a gépen, amikor maga Ian áll meg mellette. Új öltönyben, szürkében.

– Kaptunk leveleket a cikkére – közli. – Arra, amelyikben azt írta, adjanak ingyen injekcióstűket a drogosoknak.

– O. Gyűlölködő leveleket?

– Főleg – feleli Ian. Örül ennek. – Sokak szerint nem arra való az adófizetők pénze, hogy drogra költsék.

– Nem drogra – magyarázza ingerülten Marcia –, hanem közegészségre. – Még ő maga is gyerekfeleselésnek hallja a szavát. Ian lelkében újabb fekete pont kerül Marcia kartonjára. Nyasgem, gondolja Marcia, és elmosolyodik. Egy szép napon fennhangon talál kimondani valami efféjét, akkor aztán megnézheti magát.

Mi lesz, ha kirúgják? Talán akad a számára valami más. De az is lehet, hogy nem akad, mert hogy öregszik. Lehetne belőle újra szabadúszó, vagy, ami még rosszabb, „néger”, aki a más neve alatt ír. Főleg politikusok vágnak rá, hogy életútjuk köbe vésvé maradjon fenn az utókor okulására; legalábbis ők azok, akik hajlandók fizetni ezért. Csinált ő már efféjét fiatalabb korában és rosszabb helyzetben, mielőtt megkapta ezt a rovatot. De ma már nem lenne gyomra hozzá. Épp elégszer szerette volna leharapni a nyelvét; nincs már elég vastag bőre a hazudozáshoz.

Szerencsére a házukra fölvert jelzalogkölcson nagy részét már törlesztették, a gyerekek pedig néhány év múlva elvégzik az egyetemet. Persze Eric is keres valamicske pénzt. Vértolulások, dörgedelmes könyveket ír, népszerű történelmet, olyasmikről, mint a szórmekeereskedelem vagy az 1812-es háború, és úgyszólván mindenkiről leszedi bennük a keresztvizet. Egykori kollégái, az egyetemi történészek átmennek az utca túloldalára, ha meglátják, részben mert eszükbe jutnak a hajdani tanszéki gyűlések és értekezletek, amelyeken ugyancsak mindenkiről leszedte a keresztvizet, mielőtt lemondott állásáról – részben pedig azért, mert nem sokra tartják. Eric nem az ő visszafogott szókincsukkel él. A könyvei jól fogynak, sokkal jobban az ő könyveiknél, s ezt is méltánytalannak találják.

De a pénz még az Eric könyveiért járó szerzői honoráriumokkal együtt se lesz elég. Azonkívül Eric már nem a régi. Mostanában oda lukadt ki, hogy a könyvei mit sem változtattak a történelem menetén. Fogy a lendülete. Még a vádjai, a csínyjei is a súlyosbodó kétségheesésből táplálkoznak. Kétségbeesése nem egyetlen dolognak szól, inkább általános, akár az egyre romló városi levegő. Nem sokat beszél erről, de Marcia tudja. Ő is ez ellen küzd nap mint nap, ő is ezt a levegőt szívja.

Eric néha szóba hozza: el kellene költözni, más országba, valahova, ahol az emberek önérzetesebbek, ahol melegebb az éghajlat. De hova? És miből?

Marciának össze kell szednie magát. Engednie kell az éles hangból. Hátrálnia kell – valamelyest. Meg kell alkudnia.

Már majdnem végzett a begépeléssel, amikor barátja, Gus robotg el mellette. Gus oda-köszön, hogy fölhívja magára Marcia figyelmét; poháremelő kézmozdulatot tesz, majd hüvelykujjával jelt ad: egy órákor! Ez meghívás ebédre, Marcia rábólint. Kis színjátékuk arra a csak félig vicces feltételezésre épül, hogy a falnak is füle van, s hogy veszélyes, ha együtt látják őket.

Szokásos helyük egy kis spanyol vendéglő jóval a Bloor Streeten túl, elég messze a szerkesztőségtől, hogy ne fussanak össze senkivel a kollégák közül. Külön-külön érkeznek oda, elsőnek Marcia; Gus mókás belépőt ad elő: fölhajtott kabátgallérral megáll az ajtóban, majd gyorsan odalopózik hozzá: – Azt hiszem, nem követtek.

– Iannak megvannak a maga módszerei – megy bele a játékba Marcia. – Lehet, hogy ő is csak álcázott hekus. Azon se csodálkoznék, ha a CIA ügynöke volna. Vagy beszerverte az itteni személyzetet. Azelőtt pincér volt. – Ez nem igaz, de hozzátartozik kettejük folytatásos műsorához, Ian feltételezett előző foglalkozásairól. (Mosodai alkalmazott. Numizmatikus. Versenyagár-tenyésztő.)

– Á! – repes Gus. – Szóval innen az a kenetes mézesmázossága! Az enyém is innen

ered. Pelyhes állú ifjú koromban hat hónapig pincérkedtem, nem is akárhol, a Sohóban. Sose kötekedj pincérrel, angyalom, beleköp az ételedbe a konyhában.

Marcia sangriát rendel, és elégedetten helyezkedik el szélesedő fenekén. Itt úgy ehett importált ételt, hogy nem kell árulónak éreznie magát. Azt tervezi, vérnarancsot is rendel, ha van. És fokhagymalevest. Ha Eric utóbb keresztkérdéseket tesz föl neki, tiszta lesz a lelkiismerete.

Gus a legújabb haverja, hírforrása. A legújabb és a legutolsó: a többit vagy elhocsátották, vagy maguktól léptek ki. Gus maga nem tartozik a Régi Gárdához. Néhány hónapja importálták őt Angliából, hogy a Szórakozás-rovatot szerkessze; ez is Rettenetes Ian egyik kísérlete a hanyatló újság hitelének visszaszerzésére. Azt Ian is tudja, hogy valami nincs rendjén, csupán az összefüggéseket nem ismeri föl: nem látja be, hogy még az üzletembereknek is vannak egyéb kívánalmaik, sőt normáik. Ők is rájöttek: a *The World*-ből már nem lehet megtudni, mit történik, csak azt, mi történik Ian fejében.

Gusszal azonban melléfogott. Gusnak saját elgondolásai vannak.

Gus magas, hordó alakú, haja sötét és göndör. Harmincöt lehet, talán annyi se. Szögletes, fehér, egyenletes fogai vannak, mind egyforma nagy, akárcsak Mr. Punchnak. Ettől eléggé felelmetes a vigyora. Angol és zsidó egyszerre. Marcia inkább angolnak látja, de még annyit se tud róla, hogy a teljes keresztneve Augustus-e vagy Gustav vagy valami egészen más. Nagy valószínűséggel homokos is; ezt literátus angol urak esetében nehéz megállapítani. Marcia néha mindnyájukat homokosnak hiszi, máskor nem. Udvarolható hajlamuk nem igazítja el az embert, mert a Gus társadalmi osztályához tartozó férfiak mindennek udvarolnak, ami mozog. Ezt Marcia már régebben észrevette. Reagálásra vágnak, arra, hogy a kedvességükkel hassanak a másikra; s ez a hatás visszasugárzik rájuk.

Gus könnyedén, erőfeszítés nélkül udvarolgat Marciának, mint aki a zongorázást gyakorolja; legalábbis Marcia így látja. Esze ágában sincs, hogy komolyan vegye a fiút és hobócot csináljon magából. Különben is túl fiatal gyerek. Csak a *True Woman*-ben és más efféle női magazinokban olvasni olyan fiatalemberekről, akik náluknál idősebb nők iránt éreznek érzéki vágyat anélkül, hogy testrészeiket bántóan összevetnék a fiatalabbakéival. Marcia számára előbbre való az emberi méltósága, legalább amíg módja van választani.

Gus udvarlása ma abban nyilvánul meg, hogy felfokozott érdeklődést tanúsít Eric iránt; még sose találkozott vele. Mindent tudni szeretne Ericről. Hallott róla, hogy a lapnál Vörös Eric a gúnyneve, s ártatlan képpel arról érdeklődik Marciától, hogy ez a viking ősökkel függ-e össze. Marcia indulatosan kifejti, hogy ez a gúnynev jellemző a *The World* munkatársainak gondolkodásmódjára: aki nem úgy gondolkodik, mint ők, az kommunista. Eric nem kommunista; bizonyos értelemben inkább tory, de nem úgy, ahogy az angliai toryk azok. De nem is úgy, mint a kanadai toryk: Eric szerint a jelenlegi kanadai torykormány zömmel feltörekvő használatú-kereskedőkből áll. Ericet dühíti, hogy a miniszterelnöknek kétszáz új öltönye van; nem azért, mert kétszáz van belőlük, hanem mert Hongkongban varratja őket. Szerinte az adófizetők pénzét hazai szabókra kellene költeni.

Gus fél szemöldöke fölhalad, Marcia észreveszi, hogy beszélgetésük túlságosan bonyolult lett. Félig tréfásan azt mondja, Gus nem értheti meg Ericet, amíg nem tanulmányozza az 1812-es háborút. Gusnak láthatólag fogalma sincs az 1812-es háborúról. Úgy vágja ki magát, hogy azt mondja: azelőtt azt hitte, „érdekes kanadai” nem létezik.

a két fogalom kizárja egymást, de Eric nyilvánvalóan kivétel. Marcia pedig rádöbben: Gus különök után kutakodik, és abban a tévedésben él, hogy Eric ebbe a kategóriába tartozik. Marcia hosszankodik – s mosolyogva még egy italt rendel, hogy ez ne lássék rajta. Eric nem is külön. És sok mindenben igaza van. Ettől persze még éppoly nehéz elviselni őt; de Marcia nem engedi, hogy fölényeskedve emlegessék.

Gus most teljes figyelmével Marcia felé fordul. Miképp viseli el a monogámiát, tudakolja. Marciának és Ericnek az a híre, hogy monogámok, mint ahogyan másoknak az, hogy sokat isznak. Gus elképzelése szerint a monogám ember antropológiai csodabogár vagy valamiféle hős. – Hogyan csinálod? – kérdi.

Nem, véli Marcia, ez a fiú mégse buzi. – Nem voltam én mindig monogám – szeretné mondani. Nem valami egyenes úton jutott el egyik házasságából a másikba. Ha nem melléfogásokon, kalandokon, keserúségeken át; az Eric-ügy is elképesztő zűrökkel és viharokkal kezdődött. De ha ezeket megvallja Gusnak, az még kíváncsibb lesz, vagy, ami még rosszabb, hitetlenkedik, és kérleli, meséljen el mindent. Aztán, ha Marcia mesélni kezd. Gus azt az udvarias, fürkésző arckifejezést ölti majd föl, amelyet akkor öltenek az angolok, amikor szerintük a hölgy vagy eredetibb annál, semhogy szakban ki lehetne fejezni – vagy dögunalmas.

Így aztán Marcia kitér a téma elől, és mással szórakoztatja Gust. Elmeséli neki a hét napjainak nevével kihímtett bugyik történetét, anyja riogatását a gázolással. Erről rátér a régi Kanada leírására; a sötét és piszkos torontói sörözőkről mesél, a mindig hüzsös Csak Férfiaknak helyiségekről, a vasárnapi szórakozást tiltó törvényekről. Ő maga se tudja, miért állítja be hazáját ennyire zord és primitív országnak. Lehet, hogy mint annyian, ő is szereti a háborús történeteket. Lehet, hogy hátornak és rendíthetetlennek akar látszani, aki kibírta ezt a szigorú országot. Gyanúsak neki a saját indítékai.

De azért csak mondja tovább. Mesél Mackenzie Kingről, a leghosszabb ideig hatalmon levő kanadai miniszterelnökről, aki a halott anyját hívta segítségül az állami politika kialakításához, s szent meggyőződése volt, hogy az anyja lelke az ő terrier kutyusában él tovább. Gus azt hiszi, ezt Marcia találta ki, de ő bizonygatja: nem, nem, így igaz. Dokumentumok támasztják alá.

Így jutnak a fohagymaleves végére. Amikor a mélyhűtött tintahal megérkezik, Gus veszi át a szót. *A The World* legfrissebb pletykáit szolgálja fel: – Rettenetes Ian rajokba akar rendezni bennünket – mondja. Látszik rajta az öröm: íme egy újabb helyi képtelenség, lesz miről mesélni majd, ha hazatér Angliába. Ő maga még nem tudja, hogy vissza fog menni, de Marcia már tudja. Kanada sose lesz neki való hely.

– Rajokba?

– Olyanok leszünk, mint a kardszárnyú delfinek – feleli Gus. – Három újságíró egy raj, élén egy rajvezetővel. Szerinte ez jót tesz a csapatszellemnek.

– Legjobb lenne, ha egyedül írná tele az egész újságot – mondja Marcia, keserúségét leplezve. A rajötletet tömény marhaságnak tartja, de közben úgy érzi, kihagyták valamihől, minthogy ő maga nem tartozik egyetlen rajba se. Kimarad valamiből, valami kellemes dologból.

– A legjobb úton van eléle – mondja Gus. – Lerovidítette az olvasói levelek rovatát, hogy egy új sorozatnak juttasson helyet; mit gondolsz, ki lesz a szerzője?

– Jaj, ne – képed el Marcia. – Mi a címe?

– Vélekedéseim – vigyorog vérfagyasztóan Gus. – Nem. Rosszul mondom. Ian Emiry; Válogatott Horkolásaim.

– Kegyetlen vagy – dünnyögi Marcia, nem akarja kimutatni, mennyire egyetért vele.

– Megérdemli. Föl kéne kötni az ipsét szándékos és folyamatosan elkövetett unalomozásért. Azt akarja, hogy a Szórakoztatás-rovat rendezzen egy kritikai fórumnak nevezett összeroffenést. Szerinte ingyen túlmunkában össze kellene jönnünk, hogy meghallgassuk egy pudvás vén egyetemi tanár szövegét arról, miként óvjuk meg magunkat az áporodástól. Ezt nem én találtam ki

– Uramisten. Mit fogsz csinálni?

– Biztatom – feleli Gus. – Mosolygok, mosolygok, intrikálok.

– A többiek nem túrik el – véli Marcia.

– Mind ezt mondják – vigyorog fültől fülig Gus. Könnyű neki. Nincs röghöz kötve. Se jelzőloghitel, se gyerekek, se monogámia.

Marcia az imént túl gyorsan hajtotta le a második pohár italt. Most elveszítette a fonalat. Nem figyel, Gus bámulja, azon tűnődik, milyen lenne mégiscsak lefeküdni vele. Túl sokat sziporkázik ez a pasas, gondolja. Meg aztán kifecsegné.

Nézi Gus, amint ragyog komiszkodó örömeiben – és egyszer csak látja őt, milyen kisfiúkorában lehetett. Tízévesen. Ezzel a vigyorral nyilván ő az osztály mókamestere. Mindenkit a nyelvére vesz, még a verekedős fiúkat is. Ismeri a gyöngye pontjaikat, tudja, hova döfheti a kést. És hogyan védheti meg magát.

Gyakran gondolkodik így el férfiakról, különösen egy-két pohár után. Ránéz egy arcra, és látja a múltat, a felszín mögött észreveszi azt a másik arcot, a gyerekarcot, amely most is ott van még. Így látja Ericet, köpcösen, szeplősen, dacosan, az iskolai igazságtalanságokon háborogva. Még Rettenetes Ianban is látja a szürke, gürcölő kisfiút, aki tudja, hogy a többiek ostobának tartják; látja őt, amint elszántan tanul, amint hiába vágyik jó baráttra, és gyűlik benne a bosszúvágy. Ettől a látomástól kicsit meg is hocsát neki.

Visszatér a figyelme a beszélgetéshez. Úgy látszik, kihagyott néhány láncszemet: Gus időközben témát váltott, és most épp Noriegáról beszél. – Az őserdőben bujkál – mondja. – Fügét mutat nekik. Sose kapják el, lelécel, Kubába vagy máshová, azután majd szépen visszatérnek a régi panamázások és kenések, egy vadonatúj CIA-seggnyalóval – fölemeli a poharát, jelez a pincérnek, töltsék meg újra. Fehérbort iszik. – Egy év múlva mind benn lesznek az amcsik seggiben.

Marcia Noriegára gondol, amint kúszik a tropikus aljnövényzet közt, vagy a hegyekben táborozik. Fölidézi az újságban látott fotóit: a kerek, viharvert, rezzenéstelen arcot, egy mogorva bűnbak arcát. Nyilván már nagyon fiatalon kialakította ezt a rezzenéstelen ábrázatot: rákényszerült. Ezért vagyok én ilyen érzelgős újságíró, állapítja meg magában, sose hiszem el senkiről, hogy eleve gonosznak született. Mindenre készséggel találok mentséget.

Kimegy a mosdóba, hogy megszabaduljon a túl nagy adag sangriától és rendbe tegye az arcát. Későre jár, későbbre, mint hitte. A tükörben fénylik a szeme, arca kipirult, fűrtjei elszabadultak. Oldalról borzadva látja: tokája nőtt. Első férje hajdan azt mondogatta neki, hogy olyan, mint egy Modigliani-kép; most egészen más festészeti korszak nőalakjaira hasonlít. Dundi bacchánsnőre a tizennyolcadik századból. Sőt kissé vészesnek is látszik. Riadtan döbhen rá, hogy Gus egyáltalán nincs kizárva, merthogy ő maga sincs. Egyelőre.

Rákényszeríti magát, hogy gyalog menjen föl a lépcsőn a Bathurst-metroállomásnál. Egy pillanatra elképzeli, milyenek lesznek ezek a patyolattiszta állomások, amikor he-növi őket a moha, hatalmas páfrányok lepik el, vagy éppenséggel víz alá kerülnek, amikor majd a melegházhátás igazán komolyra fordul. Észbe kap: már nem is úgy gondol erre, hogy „ha”, hanem úgy: „amikor”. Ez rossz tendencia. Le kell szoknia róla, uralkodnia kell magán.

Öt óra elmúlt, a három hajléktalan már nincs ott. Lehet, hogy holnap megint itt lesznek, lehet, hogy elbeszélget majd velük, és cikket ír az utcán élt életről vagy a nagyvárosokban élő indiánok helyzetéről. Ha megírja, azzal kissé változtat majd a dolgon, vagy a hajléktalanokén, vagy a sajátján. Hogyne: rendeznek majd egy kerekasztal-beszélgetést, névtelen leveleket kap. Pedig valaha hitt benne, hogy van valami cske hatalma.

Besötétedett, hideg van, süvít a szél; a karácsonyi dekorációk hamis fényvel hunyorognak a kirakatokban. Csupa harangocska meg aranyfüst; az angyalkák meg a madonnák a jászolhan pihenő gyermekkel már lefutottak, nem eléggé egyetemesek. Vagy talán csak nem adják el eléggé az árut. Nem lendítenek a kereskedelmen.

Marcia siet, nem áll meg nézelődni. A hólyagja majd' szétrobban, nem működik már úgy, mint valaha. Azt az utolsó kávét már nem kellett volna innia, a végén még szégyenszemre hajba kerül itt az utcán, mint a gyerek, akinek az iskolából hazamenet átnevdesedik a mackója.

Hazaér, a lépcső le van szórva macskapiszokkal. Eric működött. Akárcsak a fürdőszobában, ahova Marcia beront, s ahova vécepapír helyett felhasogatott újságpapír került; rajtuk – amikor végre holdogan lerogy, és hozzájut, hogy heleolvasson – a ma reggeli *The World* gazdasági cikkeit találja.

Eric a konyhában van, répát aprít, és dúdol magában. Egy ideje megszüntette a konyhai papírtörőket. Fehér szakácskötetény van rajta, abba törli a kezét. Látszanak a kötényen az első vacsorák nyomai, sőt már ott virít rajta néhány mai répafolt is.

A rádió híreket mond: újabb harcok dúlnak Panamában, újabb halottak, újabb romok, újabb otthontalan gyerekek hóklásznak köztük, újabb és újabb közhelyek zenegnek. Összeesküvés elméletek virulnak, akár a rózsák. Noriega elnököt nem találják, de elég sok szó esik vudukellékeiről meg a pornó-videofilmjeiről, amelyekkel teli volt a főhadiszállása. Marcia, aki négerként annak idején több politikus életét is megírta már, semmi különösöt nem talál ebben. Főleg a pornóban nem. Ami a vudut illeti, ha ez kellene a győzelemhez, mások is úgy folhasználnák, mint a pinty.

– Eric. Az a fölhasogatott újságpapír a fürdőszobában mégiscsak túlzás.

Eric dacos pillantást vet rá, dacosat és egyben elégedettet: – Ha nem hajlandók reciklikálni a folyamat egyik végén, hát reciklikáljanak a másikon.

– El fogja dugaszolni a véct – mondja Marcia. Tudja, ha arra hivatkozna, hogy a méregtartalmú nyomdafesték felszívódik az altest bőrén át, azzal a férjét nem rendíti meg.

– A pionírok is ezt használták valaha – mondja Eric. – A tanyákon mindig az áruházak prospektusait használták, azt se tudták, mi a toalettpapír.

– Az más volt – vitázik türelmesen Marcia. – Nekik árnyékszékük volt. Neked viszont az a tudat kell, hogy vezérigazgatókkal töröld ki a fenekedet.

Eric sandán pislog; Marcia telibe talált. Témát vált: – Mi hír a flaszteren?

– Semmi – feleli Marcia. – Ugyanaz. Kicsit olyan, mint a Kremlben. Mármint az

ötvenes évek Kremljében – helyesbít, tekintettel az időszerű ideológiai megújulásokra – Rettenetes Ian rajokba tereli őket.

– Olyanok lesznek, mint a delfinek?

– Vagy mint a borsószemek a hüvelyben – feleli Marcia. Leül az ebédloasztalhoz, rákönyököl. Nem erőlteti tovább a toalettpapír-témát. Hagyja Ericet, hadd élvezze néhány napig, az első nagy dugulásig. Azután ő majd szépen visszaállítja a régi rendet.

A répán kívül sült krumplit esznek és egybesült húst. Eric engedélyezi a húsevést, még csak nem is mentegétozik miatta. Azt mondja, a férfiaknak szükségük van rá a vörös vérseljtjeik építéséhez, nagyobb szükségük, mint a nőknek. Marcia erre felelhetne egyet s mást, de nem akar a vacsoraasztalnál olyan vérapasztó női testi funkciókat emlegetni, mint a gyerekszülés és a menstruáció, úgyhogy inkább hallgat. Nem mesél a Gusszal elköltött ebédéről se; tudja, hogyan vélekedik Eric Gusról, látatlanban, főleg a cikkei alapján, amelyek leginkább hollywoodi filmekről szólnak. Közönséges és ön-hitt alaknak tartja, s ennél is rosszabbat gondolna a hitveséről, ha megtudná, hogy mélyhűtött tintahalat eszik azzal az alakkal, amíg ő önzetlenül tüntet az Egyesült Államok konzulátusa előtt.

Nem akar a tüntetés felől kérdezősködni, még nem. Ahogy Eric a répával buzgódik, látszik rajta, hogy a tüntetés nem sikerült valami jól. Lehet, hogy senki se ment el rajta kívül. Gyertya van az asztalon, borospoharak. Megmentendő, ami a mai nappól még maradt.

A sültnek csodás az illata. Marcia dicséri a húst, Eric elzárja a rádiót, és meggyújtja a gyertyát, kitölti a bort, és egyetlen, gyönyörű mosolyt vet Marciára. Beismerő mosoly ez és megbocsátó mosoly – hogy mit bocsát meg vele, azt Marcia nem tudja. Azt-e, hogy mindketten öregszenek, hogy túl sokat tud; ezek az ő közös bűneik.

Marcia is rámosolyog, és eszik és iszik és elégedett, és odakinn, a konyhaablakon túl süvit a szél, és változik a világ, összecsuklik és föltápászkodik, és múlik az idő.

Mi lesz ezzel a nappal? Oda tér meg ez is, ahová a többi megtért és meg fog térni. Marcia még most is, mialatt itt ül, eszi az almamártást, amely (az Ontariói Nagy Szakácskönyv szerint) ugyanolyan, amilyet a hajdani pionírok ettek; tudja, hogy ez a nap is elszivárog, eltűnik, s eltűnik a többi is, és már soha vissza nem tér. Holnap befutnak a gyerekek, az egyik keletről, a másik nyugatról, ki-ki a maga egyeteméről, a távolból, ahol tanulnak. Téli csizmájukról leolvad majd a jég, tócsát képez a hallban, sófoltokat hagynak maguk után a kövezeti padlón, súlyos léptek koppannak a pincelépcsőn, amint lemennek kimosni a szennyesüket. Kotorászás lesz a hűtőszekrényben, leejtett tárgyak csattannak, nyüzsgés lesz és izgalom, valódi és megjátzott. A lánya megpróbálja majd átszervezni Marcia ruhatárát és testtartását, a fia gáláns lesz és félszeg és filényes; és mindketten kerülik, hogy túl szorosan vagy túl sokáig ölelgessék őket.

Előkeresik a régi díszeket, fölállítják a fát, némi vita után arról, nem a műanyag fa lenne-e a tisztességesebb. Csillag kerül a fa csúcsára. Karácsonyeste mindnyájan isznak majd Eric rémséges tojáslikőrijéből, és hámozzák a Marcia első férje által küldött narancsokat. Hallgatják majd a karácsonyi dalokat a rádióból, egyenként bontogatják az ajándékokat, a gyerekek feszengek, mert úgy hiszik, kinöttek már ehből, és Eric nyakra-főre készíti majd a polaroidképeket, amelyek sose fognak albumba kerülni, pedig arra szánják őket, és Noriega menedéket kér majd a Vatikán panamavárosi követségén. Marcia a hírekből értesül majd erről, meg a *The World*-ből, amelyet Eric csempész be a házba, és később felszabdalja majd a macskának, hogy arra piszkítson

– miután a macskapiszok javát a lépcsőre szórta –, és a macska elutasítja, helyette Marcia hívogatóan puha, finom, rózsaszín papucsába piszkít.

Azután eljön karácsony napja. Hétfőre esik, egy újabb pasztellkék hétfőre, és pulykát esznek majd meg gyökérzöldséget és gyümölcslepényt, amelynek elkészítésére Marcia végre rászánja magát, míg Noriega elárvultan alszik egy katonákkal körülvett ház egyik szobájában, arról álmodik, hogyan jutott ide, és hogyan kerül ki innen, vagy gyilkosságokról álmodik, amelyeket régebben követett el, és amelyeket ezután szeretne elkövetni, vagy nem álmodik semmiről se, kerek arca himlőhelyes és sivár, akár egy aszteroida. A berlini faldarab, amelyet Marcia dugott Eric harisnyájába, elkallódik a pamlag alá. A macska elrejtőzik.

Marcia becsíp a tojáslíktől, és később, mosogatás után bezárkózik majd a fürdőszobába, némán sírdogál magában, a zsémbes macskát ölelgeti, akit ehhől a célból ráncigált elő az ágy alól. Sír, mert a gyerekek már nem gyerekek, vagy mert ő maga már nem gyerek, vagy mert vannak gyerekek, akik soha nem voltak gyerekek, vagy mert nem lehet már gyereke soha többé. A teste túl gyorsan hagyta el erre nem volt fölkelésülve.

A sok karácsonyi beszéd az oka, folyton gyerekekről van szó. Meg a sok reménykedés. Elvonja a figyelmét, és nem sikerül odafigyelnie az igazi hírekre.

Szilágyi Andor

SZERELMEM, JASMINA

A pilóta egyben maradt részei vastag gézpólyába tekerve, egy se nyaka, se válla, lábatlan babujaforma, a feje helyén hat apró lyukkal, kettő-kettő a szemeknek és a füleknek, egy-egy pedig az orrnak meg a szájnak, nincs a törzsön egy papírdinári folt, ami épen maradt volna, mint egy vedlő piros kígyó, olyan az egész test, mondja a hosszú orrú, vastag szemüveges felcser jasmina nővérnek, amikor kötözés után a pilóta kezekecskét visszazugorítják a szobába, az ágy fölé lógatott vörös meg vízszinű üvegekből, sűrű tasakokból műanyag csövek indáznak elő és tűnnek el a pólya sűrűn egymásra tekert szövetei között, jasmina nővér negyedóránként belép a szobába, megáll a pilóta mellett, és az újságpapírral leernyőzött neon fényénél ellenőrzi a folyadékok színjét, rápillant az alig hallhatóan zümmögő, pittyegő műszerek mutatóira, majd hozzám lép, és homlokomhoz érinti az arcát, miért te nem aludni, szegény kis mandarinág? csukja be szemeket, és az aggyal álmodni szépeket, nagyon szépeket, suttojja ilyenkor jasmina nővér, aludni, aludni, no, hunyni le a szemek pillá! egy-kettő! majd holnap mi beszélgetni egy jót, te meg én, oké? suttojja jasmina nővér, és én engedelmesen lehunyom a szemem, pedig tudom, hogy nem fogok beszélgetni vele, holnap se, meg holnapután se, senkivel többé, soha, érzem, gondos kezekkel körbeigazgatja rajtam a vastag gyapjútakarót, érzem finom, hosszú ujjai simogatását, és egy pillanatra ismét homlokomon érzem ajka puha hűvösét, amikor újra felnyílik a szemhéjam, jasmina

nővér már háttal áll nekem, még egy pillantást vet a pilóta csonka bábjára, az ágy fölötti üvegekre, az ágy melletti műszerekre, ír valamit egy kemény hátú papírlapra, és ahogy érkezett, nesztelen, mint egy karcos, fehér köpenyes árnyék, kisurran a szobából, és egyedül maradok a gézpólya alól szivárgó zajokkal, a pilóta egész éjszaka nyöszörög és lütyül, hogy aztán amikor a felkelő nap első sugarai végigsúrolva a falakon, az asztalon, a vaslábu székek hajlott támláin, ágyaink fehér vásznain, beszivárognak a nejlonokkal megfoltozott üvegtáblán, sóhajozni kezdjen, és mire jasmina nővér bejön a reggelivel, és ágyaink mellé helyezi az alumíniumtálcákat, a pilóta már mélyen alszik, vagy csak úgy csinál, mintha aludna, mindenesetre az egész napot így vészeli át, egy hang nélkül, mozdulatlanul, mint egy kettéfürészelt múmia, a pilóta is kék katona volt, olyan kék katona, mint akik engem is kihúztak bábika megfagyott teste alól, és akiket bábika csak áldatlan páráknak nevezett, akiknek isten büntetése volt ide jönniök, a múmiát még danilóval meg zuleikával láttam a múzeumban, amikor anya levitt minket a zairába fagyaltot enni, sűrke vászonszalaggal sűrűn betekert pólya, egy nagy ládodobozban, amire anya azt mondta, hogy múmia, egy ember van benne, egy fáraó, én és danilo sok ilyen múmiát találtunk a szederlevelek hasa alatt, de azok bogármúmiák voltak, nem pedig embermúmiák, és ha a nap felé tartottuk őket, a sűrű, fehér szövetdek mélyén látni lehetett a bogarat is, mint egy biztonságos ágyban szokás, amelyeknek függönyös teteje van, aludni, a bogármúmia csak a gyufa lángjára mozdult meg, akkor is csak nagy sokára, amikor már teljesen megbarnult körülötte a levél, amit danilo melegített a másik oldalán, de azokban a pólyákban csak bogarak voltak, nem pedig fáraók, danilo eldobta a levelet, és rátaposott, múmia, mondta anya, és egy pillantással leállította danilo mozdulatát, hogy benyúljon a kötélen túlra, és megérintse azt a valamit, amire anya az előbb azt mondta, hogy múmia, danilo anyára nézett, és tétovázva, mintha csak valami félreértésről volna szó, visszahúzta a kezét, anya pedig azt mondta, hogy a pólyában egy ember van, egy fáraó maradványa, akit azért csomagoltak be, hogy a kukacok ne férjenek hozzá, és ne ehessék meg, a fáraó sok pénzt adott az egyiptomi doktoroknak, mert attól félt, hogy amikor majd meghal, a levegőből sok millió kukac bújik elő, csak azért, hogy őt megegyék, anya azt is mondta, hogy minden percben meghal egy ember, és ezt a sok meghalt embert mind a kukacok eszik meg, mert nincs mindenkinek annyi pénze, mint a fáraónak, hogy bebugyoláltassa magát, hova rakják a petéiket, kérdezte danilo, mindenhová, válaszolta anya, mire danilo vigyorogni kezdett, és azt kérdezte, hogy a lukába is? kérdezte vigyorogva danilo, mint akinek megint sikerült csöbe húznia anyát, oda is, mondta anya, és miközben mutatóujja hegyével puhán danilo orrára koppintott, a hangja barna bársonnyá változott, ugye tudod, hogy mennyire nem szeretem, ha így beszél az én egyik fiam? a múmiának múzeumszaga volt, mindjárt elhánynom magam ettől a szagtól, tekergette az orrát zuleika, mire danilo azt súgta a fülébe, hogy ez a szag a fáraó áporodott lehetetszaga, és ha csend volna a múzeumban, lehetne hallani, ahogy a fáraó szedi a levegőt, mondta danilo, aki meghalt, az nem lélegzik, mondta anya, zuleika pedig közelebb húzódott anyához, és ő is megfogta a kezét, a fáraó meghalt, itt csak a teste van, mondta anya, mire danilo azt válaszolta, hogy olvasta valahol, úgy ébresztenek fel egy fáraót, hogy felmelegítették, aki meghalt, az nem ébred fel többé, azt nem lehet felébreszteni, hiába is melegítenék, mondta anya, mindenki meghal? kérdeztem, mire anya azt mondta, hogy igen, élete végén mindenki megöregszik és meghal, mondta anya, bábika már öreg, neki meg kell hálnia? kérdeztem, egyszer

igen, mondta anya, te is megoregszel egyszer? kérdeztem, mire anya bölintott, apa is? kérdeztem, egyszer igen, mondta anya, de ugye előbb bábikának kell meghalnia? kérdeztem, jaj, salim, mondta anya, és ujjával meglibeggette a fületem, becsomagoltajuk, hogy ne egyék meg a kukacok? kérdeztem, de anya nem válaszolt, danilo pedig azt mondta, hogy amit mondott, egy angol könyvben olvasta, és a könyv egy színes fényképet is mutatott, ahogy a felébredt fáraó a madarakat eteti, valamit nagyon félreérthetttél, kicsim, engedte el a kezem anya, és megsimogatta danilo sündisznósra nyírt fejét, a halottakat nem lehet újra életre kelteni, kicsim, mondta anya, biztosan rosszul olvastál valamit, mondta anya, és ha bábika meghal, mit fog csinálni? kérdeztem, felszál a felhők közé, mondta zuleika, hülye köcsög, vágta rá danilo, mire zuleika azonnal elhallgatott, anya hangja pedig olyan lett, mint a mézbe dermedő kés, ha megcsillan rajta az őszi nap sugara, ahogy danilóra szólt, danilo, kisliam, nézett anya danilóra, de ha egyszer hülyeségeket beszél! mondta danilo, és nem nézett anyára, mondta valaki, amikor te elmesélted, hogy milyen képet láttál abban az angol könyvben, mondta valaki, hogy hülyeség? és különben is zuleika még kicsi, neki még nem kell tudnia olyan dolgokat, amiket a nagyfiúknak már illenék, mondta anya, majd hozzátette: különben sem akarom még egyszer hallani tőled ezt a szót, kisliam, danilo nem nézett anyára, a cipője orrára pislogott, és alig hallhatóan motyogta maga elé: bábika is látta, és meg fogom mutatni, jó, mondta anya, és szavai már olyan szelídek voltak, mint a tenger lövénnyel futó hullámai, jó, kicsim, mondta anya, ha nem felejtjük el, akkor majd otthon mutasd meg nekem azt az angol könyvet, danilo sokáig hallgatott, mert amit mondott, egyáltalán nem anyának akarta mondani, hanem nekem, és talán még zuleikának, de anyának semmi esetre sem, danilo sokáig hallgatott, aztán elfordult, és lehajtott fejjel, mint akinek rágógumi ragasztotta össze a fogait, azt mondta: csak azért is meg fogom mutatni, danilo tíz-, zuleika, az unokatestvérünk pedig négyéves volt, és anya azért buszozott be velünk zairába, hogy kínai fagyit ehessünk az én hetedik születésnapomra, mert tarmosban nem lehetett kínai fagyit kapni, csak itt zairában lehetett, de hosszú sor kígyózott a kis kerek ablak előtt, ahonnan egy vékony, fehér cédnakesztyűs kéztől vehettük át az ostyatálacskát, benne a színes virágokkal díszített apró jéguszlanokokkal meg az állatokat mintázó műanyag kanalat, amikor aztán danilóra került a sor, danilo belesett az ablakon, és azt súgta, hogy egy szakállas kínaié a kinyúló kéz, akinek női melle van, mint anyának meg jaszra néninek, csak sokkal nagyobb, sokkal, de sokkal nagyobb, olyan nagy, mint két görögdinnye, és danilo azt is látta, hogy ezen a két mellen melltartó se volt, csak a szakáll takarta el a szemé elöl, danilo a végén már olyan hangosan sugdosott, hogy anya is hallhatta a szavait, de anya nem szólt danilóra, inkább úgy csinált, mintha semmit se hallana, a pilótának nincs meg egyik lába sem, és azonkívül, hogy éjszaka órákon keresztül keservesen nyöszörög, fútyúl és sóhajtozik, semmi más életjelet nem ad, ó, az áldatlan pára, ennek is csak isten büntetése volt ide jönnie, mondta bábika, amikor a malom előtti tisztásról láttuk a repülőt a behavazott városra zuhanni, a lángoló gép úgy hullott le a kék decemberi éghől, le a fehér háztetők közé, mint egy darab kő, mint egy halódó galamb, amelyiket, mintha láthatatlan üvegfalnak ütközött volna, roptében ér a halálos lövés, magatehetetlen kiszolgáltatva, forogva, pörögve saját tengelye körül, lüggőlegesen bukdácsolva alá, a becsapódást követő robbanás tompa, gömbölyödő moraja csak sokkal később érkezett fel hozzánk a malomhoz, a robbanás olajos, fekete lüstje már javában ott gunnyasztott az amfiteátrum kopasz cédrusainak törékeny ágain meg a napokig megállás nélkül ágyúzott öreghíd helyén ágaskodó két szarv fölött, amikor

talpam megérezte a föld gyomrának lázas remegését, aztán megmozdult a levegő is, és a malom mögött díszelő királyfenyők válláról sorra leszakadtak a nehéz hópalástok, és az óriások ismét egymásra tárták karjukat, ó, az áldatlan pára, ennek is csak isten büntetése volt ide jönnie, nézte hábika a lezuhant repülőt, aztán sarkon fordult, és csendesen megindult a konyha felé, a nap már alacsonyan járt a hegyek fölött, és minden, a falak, a tisztás, lent a völgyben tarmos apró háza, a patak medtrére hajló bokrok, minden, minden olyan valószínűtlenül sárga volt, mint azon a délutánon, amikor először ugatott fel géppisztoly közvetlen a malom épületei körül, danilo és én földbe gyökerezett lábbal álltunk a hóban, és némán meredtünk kopotkára, ahogy a mókus valami soha nem hallott hangokat adva ki magából, ugrált, kapaszkodott a szemközti tölgy ágai között, és amíg egyikről a másikra lendült, lába után pattanva törték a gallyak, és cikázva száguldott le a fa vastag törzsén, és szökellve inalt keresztül az udvaron, de a bejárat előtt felporzott előtte a hó, ekkor megtorpant egy pillanatra, majd csikorgó körmökkel felrohant az esőcsatornán, sebesen vágig a tető gerincén, de a golyók oda is követtek, mintha láthatatlan kígyó láthatatlan fejének láthatatlan kalapácsütései üzték, hajsolták volna kopotkát maguk előtt, és minden elhibázott harapásával jókora port verve kiszakítana egy-egy darabot a vakolatból, vagy apró szilánkokra zúzná a cserpeket. láttam anyát, láttam apát, ahogy lélekszakadva rohantak felénk, láttam danilót, ahogy apa hóna alatt kalimpált, láttam kétségbeeséstől kikerekedő szemét, és láttam kopotka testét, ahogy lehukfencezik a tetőről, a kígyót, milyen veszett, réholyuli örömmel esett neki áldozatának, dobálta-pörgette a hóban, hogy répte, marcangolta izeire a véres szőröcsomót, akkor nem remegett a föld gyomra, nem remegett, ahogy nem remegett danilo halálakor, és nem remegett, amikor bábikával a tölgy alatti fagyott földbe elkapartuk apa testét, nem remegett, amikor a vasbejemberei a szakadó hóesésben fejére kulcsolt kézzel a hátsó udvarba kísérték anyát, és nem remegett akkor sem, amikor a kék katonák rám letek az út menti árokban, és kihúztak hábika tüvegésre dermedt, halott teste alól, és egy tank belsejében ideszállítottak, ide, a pilóta melletti ágyba, és nem remegett a föld gyomra akkor sem, amikor még azon a hajnalon, mint disznóvágáskor falun a perzsel koca megfekeredett körmeit tördelik a gyerekek, a zairai saint orbán hospitál orvosai leszedték fagyott nagylábujjaim, fájni neked valami? lép ágyamhoz jasmina nővér, nem is várva a választ, lölém hajol, és homlokomhoz érinti húsos, nyílónarancs ajkát, istenem, édes mandarinág, lenni te még mindig ilyen! ilyen! jéggyerek! ez lenni! jéggyerek vagy! meg ne fagyódjál itt nekem, te jeges gyerek, rázkódnak meg tösszállóan jasmina nővér ébenfekete csigalürtjei, és nyitott csokoládébarna tenyerén máris ott virítanak a hófehér pirulák, ezeket most teszi rá nyelv, csukja be száj, és nyeli le nyeldeklő, nyújtja rám rózsaszín nyelvét jasmina nővér, majd saját torkára mutat, és hatalmasra kerekedő szemmel nyel egy hatalmasat, ez saját érdek, meg az enyém, mosolyogják jasmina nővér tengergyöngy fogai, hogy mandarinág nagyra nőjön, ilyen óriásira! tárja szét két karját jasmina nővér, hogy legyen karja crós! kemény és steel! acél! az, az! nevet jasmina nővér, és szépen formázott mutatóujjával saját kicsi muszklijára bök, mandarinág karja lesz még erősebb, mint zeuszé, és az édes kicsi jasmina beleolvad a gyönyörűségbe, amikor majd átöleli elsőkor a kis jasmina nádszál derekát, kacagja csípőre tett kézzel jasmina nővér, miközben hibátlan alabástromgyöngy fogsora mögül ismét felém villan nyelve nedves rózsaszínje, akarom tudni a neved, mandarinág, hogy tudni megszólítsalak téged, hűgja jasmina nővér, amikor arca megint homlokomhoz ér, salim, mondanám, salim kis, mondanám, de aki csak ismer, turista garigának hív.

mondanám, mert így nevezett el a bátyám, danilo, hogy az iskolában senki se csúfoljon a nevem miatt, hogy salim így, meg salim úgy, mondanám, de nem jön hang a számra, mert turista gariga már nincs, turista gariga és salim kis halott, halott, ahogy az egész családja halott, hiszen amikor meghalt danilo, mondanám, amikor meghalt apa, meghalt anya, meghalt bábika, és amikor legelőbb meghalt kopotka, akkor részletekben velük halt az én szívem is, mert bábika szerint, mondanám, van, akinek a teremtó nem engedi meg, hogy egyszerre haljon meg, rendesen, hanem csak úgy apródonként, lassan, úgy haljon meg, ahogy a csendes vizek mállasztják a köveket, hiszen, mondanám, hiába látni úgy, mintha élnek, én már tudom, hogy turista gariga, aki voltam, már hetek, hónapok óta halott, mondanám, de a hangok fellázadtak a torkomban, és nem akarnak értelmes szavakká sorakozni, mert a hangoknak turista gariga számára már nincs értelme értelmes szavakká sorakozniok, hallgatok, jól van, jól van, mondja jasmína nővér, és megsimogatja a homlokom, jól van, ha nem akarni megmondani nekem te neved, jól van, akkor leszel te nekem mindig mandarinág, jól van? kacsini rám jasmína nővér, és gondosan betakargat szépséges két keze, aztán amikor még egy csókot lehel a szememre, azt mondja: higgyed el, én nem szeretni jobban semmit se, mint beszélgetni veled, mondja jasmína nővér, és kimegy a szobából, abram, hallom a pilóta nyöszörgése mögött anya hangját, ahogy apát szólítja a sötétben, abram, értsd meg, nem maradhatunk, két gyerek és bábika! gondolkodj, abram! innen menni kell, itt szét fognak lógni mindent, mondja anya, de apa nem válaszol, ezek vagy azok! egyik se külön! hiszen semmi se szent előtük! ne hallgass már! könyörgök, abram! könyörgök, hallottam anya hangját, abram, könyörgök, mondj már valamit! de apa nem válaszolt, anya szavai összekeveredtek a torkában felgyülemelő könnyekkel, mezítelen talpam már majd' odafagyott a küszöbre, de nem mozdultam a nyitott ajtó előtt, a szoba olyan sötétben tátongott előttem, mint valami ismeretlenbe nyíló barlang hideg bejárata, abram, hallottam meg ismét anya hangját, amely egyre türelmetlenebb volt, egyre követelőzőbb és egyre elkéseredettebb, abram, mondj már valamit! fojtotta el saját kiáltását anya, de apa hallgatott, ezek meg fognak ölni! nem érted, hogy félek?! ha én nem érdekellek, legalább a gyerekeidre gondolj! az állat is menti a kölykeit a tűzvész előtt, abram! abram! anya beszédét el-elfojtotta a nyál és a könny hangszálaira ömlő keverése meg a torkából feltörő kétségbeesett zokogás, de mindig erőt vett magán, és mint egy-egy rövid sikolyt, mindig sikerült kipréselnie magából még egy, mindig utolsónak szánt mondatot, mindannyiunkat meg fognak ölni, abram! miért gondolod, hogy neked vagy nekünk majd megkegyelmeznek?! itt már senkinek se jár kegyelem, abram! visica? opesti?! volt kegyelem?! láttad, nem? nem láttad, mit csináltak? lemészároltak mindenkit! az asszony hasából kivágták a gyereket! ezek már nem emberek, abram! állatok! kivonultak a ghoránok, bevonultak a szrebácok, aztán kivonultak a szrebácok, és megint bevonultak a ghoránok, és kezdődött minden, minden előlről! bosszú! bosszú az ott maradt szerencsétlencen! nem láttad, mit csináltak?! te is ott ültél a tévé előtt, abram! nem érted, hogy ezek mindenkit kiirtanak?! apa sokáig hallgatott, aztán azt mondta: rendben, holnap összecsomagolunk, mondta apa, lemegyünk tarmosha, és elutazol a fiúkkal, nem! anya hangja úgy csattant, hogy szinte szikrát hasított a megpikkelyesedett csend testébe, nem! ha ti nem jöttök, mi sem megyünk, nélkületek mi sem megyünk! egy tapodtat se megyek sehová! szakadtak fel a zokogás örvényéből anya szavai, apa felsóhajtott: jaj, Istenem, kicsi bogaram, hallottam, ahogy megfordul az ágyban, erős karjába veszi anyát, hallottam, hogy átöleli, és suttogó, csendes szavait, de anya elszabadult sírását már semmi sem bírja megállítani,

anica, kicsim, na, ne sírj már, nem lesz semmi baj, hallatszott apa simogató hangja, de anya keserves zokogása lassan betöltötte a szobát, és tajtékos hullámai átcsaptak a küszöbön, a pilóta ágyán mozdulatlanul hever az összeégett, combtöből csonkolt test, amelyet másfélszeresére puffasztott a vastag gézpólya, így a kórházi lámpák gyér megvilágításában akár egy félig elkészült szobornak is hihetné bárki, egy félredobott idolkának, amelybe rosszkedvű alkotója végtelenített hangszalagot telepített annak idején, az eltelt napok annyira hozzászoktatták a fülemet a pilóta halk nyöszörgéséhez és időnként felhangzó elnyújtott füttyögéséhez, hogy elég akár csak egyetlen pillanatra elcsendesednie, már lélegzet-visszafojtva hallgatózom, csak nem történt valami baj? de a nyöszörgés és a füttyögés néhány másodperc szünet után mindig folytatódik, és aztán el sem hallgat, míg csak az ablakkal szemközti falon fel nem tűnnek a felkelő nap első sugarai, az ördög se tudja, hogy kicsoda, mondta a hosszú orrú, vastag szemüveges felcser, jasmina nővérnek, lehet, hogy kék katona, lehet, hogy nem, lehet valamelyik rokonom, de az ellenségeim közül is lehet valamelyik, mondta a felcser, goránoránszrebácászác muszadimapuszadim, dudolászta a felcser, szóval bármi, csak egy biztos, hogy nem stimmel valami, merthogy esze ágába se jut egyiknek se, hogy keresse, az is lehet, hogy ufó, és most azzal a töméntelen emberi vérrel, amit beelőtünk, csak javában elkezeljük a szerencsétlent, a pilóta ágya mellett álltak, jasmina nővér nem válaszolt, majd csak meglepődünk, amikor látjuk, hogy kinőtt a lába neki, igazította meg a felcser az orrán a vastag lencsés szemüveget, jasmina nővér nem nézett a felcserre, és nem is válaszolt, mire a felcser zavartan megköszörülte a torkát, és egy fecskendőhöz húzott elő a zsebéből, olyan harminc körüli lehet, vagy negyven, de az is könnyen belefér, hogy jó ötvenes, szólalt meg megint a felcser, miközben a fecskendővel a legnagyobb, gömbölyű hasú üvegbe pumpált valami szeszinű folyadékot, aztán egyenként óvatosan sorra a fény felé fordította a tartályokat, de jasmina nővér akkor sem nézett a felcserre, a gépe a házakra zuhant talosban, de még arra se volt idejük, hogy megvegyálják, miféle jelzése volt a gépnek, nem bombázott, nem lőtt, csak lezuhant, a gép egy-két perc múlva felrobbant, a szkafander pedig a testére égett az iratáival együtt, mindenki azt hitte, hogy reggelig se húzza ki, de még mindig él, vagyis hát van, mondta a felcser, és mutatóujjával az egyik műszeren ritmusosan villogó képernyő irányába bökött, szólhatnék, én jól láttam, amikor lezuhant, mondhatnám, hogy bábikával a malom előtt álltunk, és figyeltük, ahogy a gép a házakra zuhan, és én láttam a gép oldalán a kék katonák jelét, de nem szólok, nem azért, mert nem akarok szólni, hanem mert nyelvemem nem állnak össze szólásra a hangok, eszembe se jut, hogy szólnom kellene, hogy mondanom kellene valamit, hallgatok, hallgatok, mert nincsenek bennem a hangok, amelyekkel megszólalhatnék, amelyekkel elmondhatnék bármit is, hallgatok, és nézek, a mennyezet egy pontját keresem, egy olyan pontot, amelyik, ha nem is az lenne, legalább hasonlítana az otthoni, az ágyam feletti másik pontra, amelyiket, amióta az eszemet tudom, néztem mindig, mielőtt esténként elaludtam volna, és néztem reggel, minden ébredés után, bámésztam a mennyezetnek azt a kis szemölcsöt, és élveztem azt a biztonságérzetet, amelyet ez a mennyezetnek lévő pont jelentett nekem, ez a pont, az indulási és az érzékesi pont, száz meg ezer hasonló másik ilyen pont volt még a mennyezetem, de ilyen pont mégiscsak egy, egyetlenegy, ebben a pontban sűrűsödött össze és ebből áradt vissza felém minden, ami az otthon jelentette nekem, anya, apa, bábika, danilo, szegény kopotka, a nálunk vakációzó zuleika, a biciklim, tarmos, a tarmost kettészelő patak, a patak felett átvívelő híd, a távoli kék hegyek, zaira, a születésnapí fagyí, a szakállas kínai asszony, a szerderleve-

lek fonákján a bebábozódó bogarak, a malmot környező királyfenyők, a tölgyek, fagyal- meg iszapngbokrok, a vízre hajló lapulevelek, a zsílip mellett nyíló vízitők, a tóban születő zöld hasú unkákat, a könnyű hajnali pára, a leszálló szárcsák csattogása, a néhány napos vadkacsák sipogása, a hulló hó puha neszezése, az olvadó jégcsapok pittyenése, minden, ami csak arra a szóra eszembe jut, hogy otthon, ezt a pontot keresem, és nem szólalok meg, hallgatok, és nézem a plafont, pedig nagyon jól tudom, hogy ezt a pontot semmiképp nem fedezhetem fel a saint orbán hospital szobájának mennyezetén, és már egyáltalán nem fedezhetem fel sehol, mert az otthonommal együtt ezt a pontot is porig égették a szrebnyciek, jasmina nővér arca hajol fölém, hogy aludni, édes mandarinág, kérde, és olyan mélyen néz a szemembe, hogy a pillám önkéntelen lecsukódik, nem válaszolok, jasmina nővér pedig friss törülközőt húz elő, és puhán az arcomhoz érinti, orromban a fertőtlenítő tisztaságszaga keveredik a szappan mezeifű-illatával, ugye jó lenni ez, simít végig jasmina nővér a homlokomon, milyen forró a homlokod, hallottam anya hangját, hiszen te lázas vagy, kicsim, homlokomon éreztem anya könnyű kezét, szívemben éreztem anya szívének aggódó rezdüléseit, bábika, mondta anya, ez a gyerek egy merő láz, holnap nem megy iskolába, mert sose sapka, meg sose sál, mondta bábika, akkor se veszik fel, ha kibeszélem nekik a lelkemet, danilo se! nem csak salim, rám se hederítenek! miért nem szólsz nekem, mondta apa, ha én mondom nekik, mindig felteszik, de bábika csak legyintett, te is csak akkor tetted fel, ha apád rád szólt, mondta bábika, hát ez most hogy jön ide? kérdezte apa, és rá se kellett néznie, mert tudtam, hogy most a homlokához kap, felvilágosítana valaki engem is, hogy ez most hogy jön ide? én ezt nem is értem! hogy én kinek tettem fel a sapkát, meg hogy salim kinek teszi fel a sapkáját, hogy jön ez ide? csak mondtam, hogy el ne felejtsd, mondta bábika, és mi következik ebből? kérdezte apa, semmi, fiam, az égadta világon semmi nem következik helőle, mert nem azért mondtam, mondta bábika, akkor meg miért mondtad? legalább azt mondd meg, drága mama, mondta apa, és összekulcsolta a kezét, mert jólesett, fiam, mondta bábika, de miért esett jól, mama? kérdezte apa, abram, abram, harangozott alig hallhatóan anya: abram, abram, bábika sokáig hallgatott, azután azt mondta, mert jólesett azokra az időkre gondolnom, amikor még olyan kicsi voltál, mint ezek, meg mert jól esett az apádra gondolnom, fiam, anya simogató keze megállt a homlokomon, és egészen odaforrósodott, apa hallgatott, ki se kellett nyitnom a szemem, hogy tudjam, apa most ki se néz a tányérből, mintha el akarna tűnni az előtte párolgó libaszárnyleves mélyén, én is itthon maradok, oké? kérdezte lefekvés után danilo, amikor átmaszott az ágyamba, és szorosan hozzám bújott, egymást szorosan átölelve fekdüdtünk a sötétben, és egyik tervet szóttuk a másik után, hogy mivel is üjtük majd agyon az időt, ha danilo másnapra belázasodik, és közös szobafogságra ítéltetünk, valamikor hajnalra nyomott el minket az álom, abban a kellemes tudatban, hogy a jót minden rosszban meg lehet találni, csak keresni kell, a következő nap reggelén nekem kutya bajom se volt, míg danilo láza magasra szökött, testén pedig ismeretlen eredetű piros foltok jelentek meg, a hátyám verítékben úszva csatározott a rátámadó sárkányfogakkal, púpos törpékkel meg boszorkányokkal, akik visongva cibálták egy kormos vaskondér felé, hogy libaszárnyleveset főzzenek helőle, a mentő még azelőtt megérkezett, hogy én elindultam volna az iskolába, és az egyen-zubbonyos mentősök sárga nejlonszákot húzták a fekvő danilo testére, sietve hordágyra tették, és minőzva, zászlózza eléptek vele a záirai saint orbán hospital felé, ahol még azt is megöltötték, hogy délután bábika vanília madártejét bevihessük neki, neked kell inni sok gyümölcsök leve, inni kell, illatos manda-

rinvirág, mondja jasmina nővér, és miközben egy műanyag poharat illeszt a szám elé, és állam alá tartja a törülközőt, muszájos, mondja, na, szépen, inni, kell csak egy korty, biztat kedvesen, és érzem, ahogy a folyadék végigcsurran a nyakamon, muszájos inni, kicsit, ráncolja össze homlokát jasmina nővér: mandarinág nagy liú, már kell tudni, hogy belül van őserdő, szív, tüdő, máj, kell a folyadék, a fák is isznak, eső esik, a fák lenni szomjasak, érdekes, hogy ezt mindenki tudni, csak mandarinág nem tudni? létezni ez ott belül, mind, érinti hasamhoz mutatóujja hegyét jasmina nővér, éghez érő fák, zöld levél, bokorok, lián, erdő, kert, virág, érdekes élőlények, amit még nem látott emberek szemé! félelmetes állatok, vakondok! sok, egészek felhők, sok színes madárok, pillangőlepke, hatalmas folyók, niagarák, kilimandzsárók, pekingek! nagy kék, hosszú, jól mondani jasmina, síkok? egy kicsi nyelés, és jó lesz, nézni ók az égre, nem jönni eső? kérdezni a zsiráfok, az elefántok, a dromedárok! nincsen eső? és nagyon tekergetni nyakokat, na, csak egy kicsi nyelés, kiszáradni mind, duruzsolja jasmina nővér, aztán hirtelen felragyog két gyémántfekete szeme, jutni az eszembe valamit, valamit okos dologot, túljárni én a te agyadon, nem félni, szivattyúzza fel a pohár tartalmát az egyik tű nélküli fecskendő hengerébe jasmina nővér, aztán ismét ágyam fölé hajol, és néhány csepp gyümölcslevet présel a fogaim közé, ugye mondani! ugye hogy jasmina nővér megmondani! kacag jasmina nővér, ez lenni! ez lenni! még egy csepp a mamának, és csak még egy a papának, hallom jasmina nővér boldog nevetését, és anya arcát látom felbukkanni előttem, aztán apáét, danilo és bábika mosolygva integet felém, mintha rugóra járna, nyakizmaim úgy fordítják el a fejem, jasmina nővér szoborrá merevedve, elgondolkodva áll az ágyam előtt, nem nézek rá, a falat nézem, és kívánom, hogy repedjen meg, hogy dőljön össze, és temessen alá mindent, a hospitált, az országot, a világot, mindent! de legelőször engem, mert nem akarok élni, lélegezni! lenni nem akarok! hallom, ahogy jasmina nővér óvatosan lehelyezi kezéből a fecskendőt, hallom, ahogy átmege a pilótához, hallom, ahogy szótlantul szöszmötöl a pilótát életben tartó elektronikák gombjain, hallom, ahogy megint az ágyamhoz lépve megszólal: én sajnálom, kedves mandarinág, nem akarni én a te emlékek bántani, sajnálni nagyon, hidd el, és te ne haragudni rám, szememből szivárognak a könnyek, mint a malomtó szélén a víz, ha apa elfelejtette felnyitni a zsilipeket, és az olvadó hó kristálytisztá leve túltöltötte a betonmedencét, sírni jó, nagyon jó, én is szoktam, sírni jó, az nem lenni baj, érinti egy pillanatra harna arcát arcomhoz jasmina nővér, és hallok, ahogy az ajtót tétován becsukva maga mögött, lassan kimegy a szobából, csend van, csak a pilóta egyik műszerének folyamatos pittyegése jelzi, hogy a vastag fásli alatt működik a szív, még működik a szív, amikor zuleika és az édesanyja, anya nővére, jaszra néni vonatra szálltak, hogy elmeneküljenek az országból, jaszra néni egy kis kockás cédulán írt anyának egy rövid levelet, amiben a következők álltak: *drága anica, sehtiben írok neked, egy óra múlva indul a vonatunk, amellyel montenegróba viszem zuleikát, még mindig elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy miért is nem jöttök velünk, hiszen mondjon bármil is monon, ti egyáltalán nem vagytok nagyobb biztonságban, mint mi lehettünk volna, ha maradtunk, azért, mert ő nem tartozik egyik oldalhoz sem, még nem biztosíték semmire, sőt féltő, hogy még inkább védtelenné teszi őt és titeket, drága anica, szánd el magad, és ha úgy döntesz, hogy mégis megpróbálsz elmenekülni ebből a pokolból, és még nem késő, azon a címen remélhetőleg megtalálsz, amit levelem legvégén mellékelek, persze egyáltalán nem kívánom, hogy nekem legyen igazam, és nagyon drukkolok, hogy menonnak legyen igaza, és mi éppen és egészségben láthassuk egymást viszont, drága anica, mostanában nagyon sokat gondolok szegény, szegény anyánkra, emlékszel, mennyire jelt, hogy mindezek bekövetkeznek egyszer, mennyire óvott volna minket, és*

mintha csak előre látott volna dolgokat, és milyen igazsá lett! nem tudom, láthatom-e még egyszer a sírját, és nem tudom, láthatlak-e még egyszer az élethen léged és a gyerekeket, zuleika a testvéreként emlegeti őket, és nagyon fáj a szíve, hogy nem jönnek velünk, talán neki is könnyebb lenne velük ott az idegenben, ahol azt sem tudjuk, hogyan fogadnak majd minket, dragan és én is, mindig úgy gondoltunk danilóra és a kis salimra (turista gariga), mintha a sajátunk lennének, kérlek, csókold meg őket helyettünk is, és vigyázz rájuk nagyon, drága húgom, a mihamarábbi visszintézés reményében gondolok rád, hábikára és a te menonodra, szerető testvéred, jasztra, utóirat: dragan megkapta a behívóját, őt már nem engednék át a határon, nagyon fog hiányozni, hiszen soha nem tudtam jobban, mint most, mennyire szeretem, de hiába fáj, tudom, hogy itthon kell maradnia, most látom, hogy könnyeim összepötytyözték a levelet, remélem, hogy majd ha megöregszünk, ezeken a kövér tintamalacokon még sokat nevelhetünk, emlékezz rám, kicsim, a te nővérkédd, jasztra, anya miután este vacsora után felolvasta a levelet, százszor is átforgatta a levelet, ezerszer helenézett a borítékba, de a címet nem találta meg benne sehol,

Sajó László

PÁL EL NEM KÜLDÖTT LEVELEI

Mint éjjel a tolvaj

(1 Tessz 5,2)

Tudom, itthon vagyok, óvatosan nyitom az ajtót.
 Fényért virrasztó dolgok foszforeszkáló derengésében álllok.
 Fölszálló álmok hajnali kódében.
 Kagylóba, kádba, tartályba csöpögő vizeknél.
 Csésze alján tükröződöm.
 Csempéhe árnyam beleég.
 Magukban morzézó csövek viszik híremet.
 Az óra másképpen ketyeg, mióta figyelem.
 Közvetlen közlőről arcomba bámulok – nem ébredek föl.
 Hajamba petéznek a sötétség rovarai.
 Kicsit félrehajtom a függönyt – az utcán mindenki mozdulatlan engem néz.
 Isten – gondoltam, mielőtt szemem magamra csuktam.
 A mennyezetről hulldogáló méshen
 nyomtalan hagyom el a házat, észrevétlen.

Vigasztaljátok tehát egymást ezzel a tanítással!

(1 Tessz 4, 18)

anyaszült meztelen
valami motyója mindenkinek lesz
alma, zsák krumpli, zacskó cukor
zsíroskenyéren csúszkáló paprika
zsemlére tapadt szalvétadarabon a minta
részlete, marokban szorongatott
dobozgyufa, toboz, elmorzsolt levél
a *kinevelavégén* elveszettek hitt figurája
maiújság, kulcsomó, zsebszótár
vödörhen rozsdává ülepedett víz
váltás fehérenmú, fogkefe, fogkrém
gyűrött menetjegy, csupasz titkosfiók
keréktelen, ölben hozott gyerekkocsi
kilötykölődött akvárium
szívhezszorított szederbefőtt
a *zöld* különböző árnyalatainak szabatos leírása
egész életen át fogalmazott, most szorongva
ismételgetett felelet bármely kérdésre
kitekintés egy bizonyos ablakon
anyánk neve, az uralkodó széljárás
valamely napon, krétapor, emberek
elrendeződése egy pályaudvaron
hiányos sakk-készlet
szabadon engedése a sírásnak
fényképek a szívautomaták nyílásaiban
szájszögletben mosolyalbum
félpár cipő, szakadt strandpapucs
matracból kibújó gyűrűsféregrugók
hamutartóban forgószelel
név, mellyel magunkat szólongatjuk a sötétben
reklámszatyrokkaal tömött reklámszatyor
valamire majd csak jó karat
fésű fogai közül kikapart kosz
idáig hurcolt hintaló
vákuumsomagolású bűnök bűzlenek a jólevegőn
fölgylt mosatlanok éghekiáltó gúlája
rakjatos le mindent a jobbjan
ti pedig a balján álljatos egykupacba

A TÉKOZLÓ FIÚ

„annak a bizonyos délutánnak, amikor ez a most már nyolcvanéves halott néves gyerek volt, és a nagymamától kapott egy baracklekváros kenyeret, és olyan érdekesen befújta az ablakon a szél, és a függöny meglöbbent, és valaki azt mondta, hogy várjál csak, és kiöntötte véletlenül a vizet, és akkor nevettek – akkor ez egy furcsa hangulatú pillanat volt, mindenki sok ilyen pillanatot élt át, szóval erre azt mondjuk, látva, hogy az az ember már halott, hogy ennek az egésznek nem volt semmi értelme.”

(Kovács Gábor)

ahogy befúj az ablakon a szél
 meglebbenek a hajdanvolt függönyök
 kezemben cukros tejfölskenyér
 fuldoklom magamkívül üvöltözők

mi történt amíg nem voltam itt
 szél és függöny mi történik velem
 mi fog történni holnapig holtamig
 a kenyérhez kinek a könnyeit nyelem

leküldtek a pince végébe tejfölért
 félelmében a patkány testembe szaladt
 ő a hogrével már régen fölért
 én nem találok a falat ezalatt

kifutok a házból fekszem fürt alá
 szám szőlők nedvétől maszatos
 levélrészbe bújok mindig rámtalál
 egy idegen kézenfog hazához

úgyis megszökök nem nyitsz kaput
 ha megjövök nem ismerlek már én sem
 a tékozló fiú anyjába visszajut
 görény a magavájta résen

Magyar László András

VAKONDOK

Vakondok úr szól így kopott nejéhez:
 „Beccsüld, amid van, más sorsot ne éhezsz!
 Gyötörhetnének szörnyűbb gondok is,
 lehetnél pl. vak is meg ondok is!”

SÁRKÁNY

„Ide a lábam máskor nem teszem be” –
 harsogta X, midőn a gyorsbüfében
 egy hétfejű sárkány ült véle szembe
 (Egyébként X azóta forr dühében.)

A sárkány sírt: „Csak bajnak létezem.
 Másságom vérek? Hisz csupán leültem,
 vélvén, hogy békén halászlét eszem,
 és erre tessék: el-le-he-tet-le-nül-tem.”

Még megkóstolta étkét – ehető-é,
 s hűfékben többé nem vált lehetővé

ÓZ

Csupán mivel alkalma volt,
 az óz egy bárányt megkajolt.
 Nem látta, hogy mit, épp csak ette,
 lenn volt, mikorra észrevette.

Előbb borzadt és reszketett,
 magára hányt keresztetket,
 de másnap így szólt: „Érthetetlen,
 hogy eddig bárányt mért nem ettem!”

Harmadnap szürke bundát öltött,
negyednap éjjel már üvöltött,
ötödnap nagy fogat növesztett.
Ne hidd, hogy végül rajtavesztett.

NOÉ BÁRKÁJA

Míg odakünn a vihar tombolt, böngött a sötét víz,
benn a fedélközben vígan telt ám az idő, mert
a disznó disznólkodott
a marha marhászkodott
a légy legyeskedett
a kígyó kígyózott
a kacska kacsázott
a daru darvadozott
a petymeg petymegett
a süll pedig sült
egy volt csak, ki, szegény, nem bírta e hinta-palintát:
a róka

Rentz Máttyás

KETTŐS

A posztcsehszlovák megoldás – írta Pavel M. Oborzíl

Ezen a napon valamivel a természetes óra előtt riadt föl álmából Rodrigues Afonso de Monchique nyugalmazott középiskolai tanár.

– Biztosan megint azok az átkozott motorosok! – mondta, fölkel, a franciaablakhoz csoszogott, kitérta, s belefülelt a lisboai éjszakába. Mintha a Rocióról hallaná a nagy teljesítményű motorkerékpárok brummogását. Tornázni kezdett – hozzá öt karhajlítást! –, közben tovább fülelt. Éjszaka a dokkok zaja végigterült a városon, a legváratlanabb helyeken, távoli sikátorokban, kísérteties tereken vagy akár a De Francán is tisztán lehetett hallani a daruk elektromotorjainak hűgését, a csigák nyikkanásait, a pneumatikus és hidraulikus gépek nyögéseit, sóhajait.

A tanár úr már átlépte nyolcvanhatodik évét, de érzékei tökéletesen épek maradtak. Tréfája szerint, mivel nincsen családja, szükségtelen alkalmi süketségbe menekülnie vagy szemet hunyina bármi fölött. Olvasáshoz csak borgisz és kisebb betűtípusoknál használt szemüveget.

A motoros már ereszkedett is a Rua de Aureán, a tanár úr kihajolt, hogy láthassa. A fénypászma ott ugrált a földszinti kirakatok üvegén, megcsillant az emeleti ablakokon is, még a tanár úr árnyéka is falra ugrott egy pillanatra. Hosszú hajú fiú mögött vézna, sárgított hajú kis nő kapaszkodott, a fiú haja kibontva lobogott, mindketten bőrruhában. Már nem láthatta, csak a felvörösítő féklámpa visszatükröződéseit, gumi csikkant a kövezeten, rendőrök szava csattant s visszhangozva csapongott. Igen, elkapták végre, gondolta a tanár úr, s bereteszelte az ablakot. Szobájában a város éjszakai levegője, a főtámadt királynő lehelete. Tudta azonban, hogy a friss vakolatok alatti tovább tenyészs a nedves rothadás édes büze, és tisztában volt azzal is, hogy azt az időt már nem érheti meg, amikor Lisboa újra az a málló, enyésző, gyomverte késő barokk város lesz, mint ifjúkora legszebb éveiben, amikor a Coimbrai Presença is közölte verseit és néhány tanulmányát, s mely időtől kezdve Anselmina, a szobalány író úrnak, bizalmas pillanatokban pedig titkos nevén, Arnaldónak szólította.

Anselmina is motozott a dolgozó és a konyha közé ékelt keskeny, ablaktalan cellájában, mely a tanár úr hajógazda őseinek kincseskamrája volt, s amelybe titkos ajtó nyílt a faburkolatban.

Anselmina bekapcsolta az elektromos kávéfőzőt, ellenőrizte az ezüsttálcára helyezett bambuszmintás csészét, mutatóujját benyálazva letörölt pereméről egy kávémaszatot, előkészítette a termoszt, amibe a maradékot tölti, s az ajtóhoz állt fülelni a tanár úr neszezését.

Anselmina hetven éve ébredt a természetes órán, a hajnali váltás idején. Az ifjú De Monchique apja szokása szerint osztotta be napját, ám míg amaz indexeket egyeztetett, s meteorológiai jelentések alapján opciós kombinációkat épített kakaóra és más gyarmatárura, addig ő a termékeny korai órákat hivatásának, az irodalomnak áldozta, tanítás után ugyanis képtelen lett volna már elemelkedni a hétköznapi sarából. Alkalmazott ugyan szereket, melyek egy-két órára kisöpörték fejéből az ólmos gondolatokat, de a belső szabadságot mindig többre becsülte a külsőnél. Talán ezért volt képes robotolni az Escola de Polytechnica kaszárnyájában.

Nincsen reménytelenebb, mint reálgimnáziumban portugál nyelvet és irodalmat tanítani. Mivel nem volt gusztusa apja munkáját folytatni, de ha irodalmár akart lenni, akkor Lisboában kellett maradnia, kényszerből elfogadta az alkalminak ajánlott óradói állást. Coimbrába készült még a kinevezése után is. Az irodalomtól várta, eljön majd érte, s megszabadítja a fizikai rabságból is. Először tanulmányainak közreadásával hagyott föl, pontosabban eleinte csak Coimbrából, azután már a lisboai folyóiratoktól is visszaküldték kéziratait. Tanulmányaiban és egyetlen drámájában ugyanis rendre metszésbe hozta a *Portugália – úszó sziget, mely távolodik Európától* című mániát a magasabb irodalom ideáival. Iróniája hamar cinizmussá mélyedt, nem ismerte az érdekviszonyokat és a béka-egér harc frontjait, kocsmái jó mondások alá neves társadalomfilozófusokra utaló monogramokat biggyesztett tréfából. Barátai is árulónak nevezték, tahónak később, aki elrabolta a tudást, de méltatlanná vált. A lisboaiak egy ideig még eltűrték, a coimbraiak elleni titkos küzdelmeikben vélték szövetségésüknek, azután lassan már semmit sem közöltek róle. Már a szerkesztők is tanár úrnak kezdték szólítani, kedvességéből vagy gúnyból. Ilyenkor, nem várva meg az elutasítási etikett

végét, fölvette az asztalról a kéziratát. Soha nem adta máshová, hazavitte s az *Elutavítottak* felíratú dossziéba helyezte munkáit. Egy-két elheverő verse még megjelent, néha megszólították az utcán: „Mi az, tanár úr, nem verselget már?” Ettől kezdve munkája még terhesebbé vált. A költészet senkit nem érdekelt iskolájában. Az igazgató ugyan, ha jó módú, neves szülő érdeklődött, büszkén hivatkozott rá, hogy egy igazi költő tanítja a portugált a kitüntetéses, címzetes professzorok és mérnök tanárok mellett, de értekezleteken burkoltan célzott, négyeszmközt nyíltan kimondta, csak azért nem hirdetik meg állását, mert a De Monchiqék nagy nemzedékei sokat tettek az iskoláért, például szertárak felszereléseit ők ajándékozták.

Diákjait sem szerette. A stréberek kikutatták gyengéit, és tudásukat örökül hagyták az alsóbb évfolyamok nebulóinak. A Pessoa-rajongók falkában követték órák után, többnyire szegénységi tanúsítvánnyal rendelkezők, akiknek a tandíjmentességhez azért egy jeles vagy kitűnő érdemjegyre is szükségük volt, ezeknél rosszabbak csak a gazdag, de kupori szülők eminens gyerekei voltak, akiknek színjeles bizonyítványt kellett szerezniük a tandíjmentességhez, s akik az így megtakarított összeget prémiumként kapták zsebpénzükhöz. A színlelő stréberek és gyáva eminensek árnyékában mindig duzzogott néhány tanítványa, akiket örökös közbeszólásaikért, szemtelen kérdéseikért és koravén cinizmusukért jó érdemjegyekkel büntetett: sohasem kaphattak jelest. Ez utóbbiakból nem egy irodalmár, tanár vagy falusi tanító, akik sohasem bocsátják meg neki, hogy eltérítette őket egy műszaki sikerpályától. A stréberek és eminensek számára a műszaki iskola könnyű kerülő útnak kellett az orvosi vagy jogi pályához, bankigazgató és egy műszaki szemle szerkesztője is akad közöttük: foglyai az időnek, akik csak addig léteznek, míg tevékenységüket gyakorolják. A leckéket rég ellelejtették, de a tanár urat messziről előre köszöntik, érdeklődnek hogyléte felől, autójukba ültetik, ha messi sétáin toppan elébük; egyikük fogász, ingyen kezelte fogait, a vagyonát gondozó ügyvédi iroda tulajdonosa is közülük való.

A tanár úr előtt, ha osztályára gondolt, mindig ugyanaz a harminchárom arc merül föl: városi brigantik, jópofák, technikai barbárok, semmirekellő álmodozók, akik futballszárokról elnevezett gombokat csereberélnek pornográf kártyákra a pad alatt.

Anselmína megkocogtatta az ezüstkanállal a bambuszmintás csészét.

– Elkapták hát – jegyezte meg, miközben rácsorgatta a forró kávé a csészében fölpupozott nádcukorra.

A tanár úr rámosolygott Anselmínára. Ezt sohasem mulasztotta el, Anselmína pedig egy időben messzemenő, sőt azon is túllátó következtetéseket vont le az akkor még rövidre nyírt fekete szakállal keretezett mosolyból. Annak a szakállnak már csiklandó emléke is elkopott. „Le kellene vágni végre ezt a csúnya szakállt, Arnaldo” – suttogetta néha, de ha a tanár úr rákérdezett, mit mondott – nagyon is jól hallotta, mit! –, Anselmína rálegyintett.

– Jön mindjárt egy másik motoros, Anselmína! Ott tanyáznak ezek a Central előtt, onnan fölrepesztenek a Rambalig, le a Do Mundón át a kikötőig – magyarázta, miközben aprókat hörpintett kávéjából.

– Jól mondja az író úr, valóban... – bólogatott Anselmína.

A tanár úr egy pillantással köszöntte, nem, nem kért mást, Anselmína visszatípegett cellájába a tálcával, kikanalazta a csésze aljáról a cukrot, fölkatintotta a mosógép konyhából átvezetett kábelén a kapcsolót, ágyára dőlt – nehéz nap, hiszen vasalnia kell! –, s elszenderedett.

Ezen a napon, 1994. december 1-jén Rodrigues Afonso de Monchique egy vadonatúj könyvet vett kezébe. A papírkötésű, de finom lapokra, könnyen olvasható garamond betűkkel nyomott könyvet többször is levette a könyvtárházban a polcról, míg végre a kosarában hagyta. Illene olvasnom most már egy csehszlovákot is, gondolta. 1981-ben olvasott utóljára csehszlovákot, francia kiadásút, Kunderát. Emlékezett, hogy az a könyv még pillanatokra föltámasztotta benne a szenvedélyt, az olvasását, vagy már csak az ízet, mely leginkább a fehér borssal szórt, szalonnás, fokhagymakente pirítószeletekére emlékeztette. Akkor még voltak fogai. Fogak nélkül a pirítósmajszolgotás csak kín.

Olvasonaplójába átmásolta a szerző nevét s a fűlszövegből a fontosabb adatokat. Egy V betűt írt ceruzával a bejegyzés végére, ez azt jelentette, hogy a Várományosok nevű állványról vette le. Ha az új szerzemény nem nyerte meg tetszését, akkor a Várományosok-állvány alsó polcaira dobta, ahonnan Anselmina egy utazótáskába gyűjtötte és a közeli antikváriumba vitte az ilyen könyveket. Soha ne semmisíts meg könyvet, nem lehet tudni, egy diáknak nincs-e szüksége éppen arra a könyvre, egy szovjet antológiára, Helen Bildner keletnémet költőnő verses füzetére vagy Róma képes beдекkerére, mondogatta olykor. Az arra méltónak vélt könyveit a felső polcokra helyezte, ahonnan a könyvkötészet emherei a gerinckódolás egyeztetése után ládákban vitték el, hogy meggyszín, arannyal nyomott bőrkötésben szállítsák vissza őket. Nem alfabetikus rendben csoportosította könyveit. Különböző elnevezésű állványain első pillantásra minden logikát nélkülözően zsúfolódtak vagy árválkodtak könyvei. Nietzsche például a Megveszekedettek nevű szépirodalmi könyvszekrényben tartotta elzárva, kedveltjei között, míg az Esztétika nevű állványon Wittgenstein *Tractatusa* mellett a portugál *Beattles-biblia* pöffeszkedett. A polcrendszer elérhetetlen magasságú régióban kedvelt klasszikusai sorjáltak, az Eltemetettek, a középső részeken a mindennapi olvasmányai, egyes műveknek, a fordítások miatt, angolai és különböző brazil kiadása Mesterek művei szétszakítva, az ifjúkori próbálkozások és a kései rutinmunkák elkülönítve a főművektől; az alsó polcisorokon egyenesen hanyódtak a könyvek, a Mene-kültek voltak itt, melyekre sajnálta a bőrkötés árát költeni, ám valamiért mégsem vitette antikváriumba *óket*, például volt barátai dedikált könyvei, évkönyvek, antológiák zsúfolódtak itt, a polcok alá is jutott belőlük. Egy szekrényben a Presença-csoport művei, egy alsóbb polcon könyvnyi hely üresen, könyörtelenül itt jelölte ki a maga helyét. Azt tanította, a műveknek két idejük van, egy a keletkezés és megjelenés kellő ideje, s egy másik, amikor majd az örökkévalóságba emelkednek. Ha a mű nem jelenhet meg a kellő időben, akkor ne jelenjen meg egyáltalán. Ha magyarázat nélkül fönnáll, akkor fönnmarad, az Idő úgyis partra veti a kéziratot, ha igazán nagy mű, akkor más korban is, magyarázat nélkül is megértik, ha nem az, akkor végleg elmerül. A vagyont kezelő ügyvédi iroda hérelt szíjszéjében, nyomdakész állapotban őrizték vékony kötetre való verseit. Tekintve, hogy halála után nem lesz képes a korrektúrára, valamint arra, hogy nem elismert, s kötete nem olyan kiadónál fog megjelenni, mely valamit is számít a korszerű irodalmi élet szempontjából, ezért a versek kézírásával kerültek a finom rizspapírra.

Semmiire sem gondolt, s az ingaóra szerint másfél óra telt el, miközben még csak a fűlszöveget olvasta, s a szerző fényképét nézegette. A fűlszöveg szerint Pavel M. Oborzilnak ez a második portugál nyelvű könyve, de francia és német kiadásai is vannak. A lexikont is föllapozta, mivel ott hevert az asztal sarkán, még egyszer kikereszte Oborzil nevét a cseh irodalmat tárgyaló szakaszban. Megszagolta a könyvet, s belegondolt az időbe.

A portugál kiadó egyik szerkesztője – bizonyára egy értekezleten vagy borozgatás közben – az igazgatónak említette meg, hogy ki kéne adni végre egy csehszlovákot is. Az igazgató intett szivarjával, a szerkesztő fölhívta a portugál főszerkesztőre, ahol egy adminisztrátor vette át a külföldi kapcsolatokért felelős helyettes titkárnak szóló üzenetet. A helyettes titkár a közép-európai felelősnek továbbította a kérést, aki fölhívta a cseh konzult, ő, a hárszonyos órákban már nagykövetségnek képzelve magát, a legnagyobb természetességgel a cseh szövetséget hívta, ajánljon valakit, aki pillanatnyilag szalonképes. A cseh szövetség titkárnője, az egyik leghíresebb cseh író autószerelőjének a keresztlánya az üzenetet átadta a külföldi kiadásokért felelős titkárnak, aki szerkesztőségi állás hiányában meglehetősen gyakorisággal fordul meg a szövetségben, hogy leadja postáját és elintézzé telefonjait. Eppen a magyar határ menti szlovák rokonaival egyeztetette egy disznótör időpontját, amikor a dús ajkú, cseresznyemellű heteira asztalára ejtette a cetlit. „*Pistá, Pistú, értsd meg, a felét el akarom hozni, majd elkérem a fiamtól a kombi, hogyne, Janácska, öt perc, és viszem a nevet!*” A titkár, mielőtt fölhívta volna a cseh beszkidekbéli nyaralójának gondnokát, készítsen elő mindent a fél sertés fogadására, az egyik legbefolyásosabb cseh író számát tárcsázta, hogy megkérdezze, éppen kit szabad ajánlania. A legbefolyásosabb író köhintett egyet, s eközben végigpörgette a másik leghelyesebb író kedveltjeinek névsorát. Rákérdezett az országra, így azután egy nem annyira jelentős író ajánlott, '68 cseh Rimbaud-ját, Pavel M. Oborzil. A portugál escudo nem az a nagy valuta, és a portugálokból úgy kell kiimádkozni a pénzt. Ha teszem azt, angol kiadóról lett volna szó, akkor ez a legbefolyásosabb író a másik legbefolyásosabb író javasolta volna, ezt így tartották volna etikusnak, egy Nobel-díjhoz szűles, lehetőleg angol nyelvű publikációk kellenek. Oborzil, ismételte, s nehogy Zdenek Oborzilra gondoljon a titkár, hozzáfűzte: Pavel Marián. Innen azután meglódultak a dolgok. A portugálok kinyomozták, hogy Oborzilnak van egy véletlen – francia – kiadása, mely Panasonic televíziókészülék formájában emlékezteti Oborzilovát elvált férjére. Nos, e francia kiadás alapján készült a portugál fordítás. A könyv fordítóját személyesen ismerte a tanár úr, egyike volt azoknak a fiatal embereknek, akikről mint lapszerkesztőktől, utolsó verseit visszaszerezte.

Elmosolyodott.

A tanár úr helezapozott a könyvbe. Minden lapra egy történet jutott. A lapokat tetszőleges sorrendben lehet olvasni, egy fonalat az önkényes lapszámolás ad, egy másikat a történetek címei, melyek összeolvasva egy újabb történetet képeznek, s egyben a tartalomjegyzéket adják. A fűszöveg említi is, hogy Oborzil jelentős műve az első közé tartozik, mely leszámol a történeti-telenség kurzussal.

A tanár úr néhány történet átlutása után megállapította, hogy azok nem beszélnek el semmit. A szigorú forma és selymes stílus gömböczésében a semmi feszül.

– Tehát versek – mondta a tanár úr a zöld burás banklámpának. A tanár úr hangosan olvasott a szövegből, de hárhogy fülelt, nem hallotta a távoli és rejtélyes cseh nyelv zenéjét, ami például Hrabal vagy Kundera idegen köztésből fordított művein is áthallik.

– Nem versek tehát, hiszen nem a mondhatatlant kísértik – állapította meg.

Becsülethől elolvasott egy történetet.

A fiú, rizsbajnok (ezt először nem értette, azután mégis, valahogy kikövetkeztette, mi lenne az: fordítási hiba), 100-as Skodájával (cseh VW) autózik, fölcsod egy utcalányt, medikát, aki ösztöndíját egészíti ki keresményével. Azt hazudja a lánynak, hogy

strici, és jobb placcot tud ennél a tetű kamionparkolónál. A lány csíp, karmol és harap, független frajla, nincs szüksége élősködőre. A fiú jégkaparóval átvágja a lány nyakát, jót iszik a fölbuzgó jeges narancsléből, s végigporoszkál az országon, hogy a kelet-szlovákiai Kosice határában – (Itt megállt, előkereste az atlaszát, de azon még nem szerepelt Szlovákia. Keresett egy másik térképet, azon végre megtalálta, egyezettette az atlaszbéli Kassával. – Érdekes név, állapította meg.) Tehát Kosice határában egy ittas rendőr megállította, hevonta a jogosítványát és az ifjúkommunista-igazolványát, azután megnézték a rendőrszót minivizorán a Baník Ostrava–Dinamo Kosice jégkorong- (csehszlovák kupa!) mérkőzést, a rendőr a Baníknak szurkolt, itták a rendőr iszonyú lőrését, itt véget ért a lap. A tanár úr a történet folytatásához lapozott, amiben Jonas Drúch közrendőr katonai bíróság előtt áll egy prágai medikuslány megölésének vádjával. A lap aljáig folyik a vita az igazságügyi orvosszakértő és az ügyész között, hogy a lány prostituált volt-e vagy sem.

– Nem találtam spermiummaradványokat – közli az orvos.

– Milyennek találta a hüvely falát? – ismételgeti az ügyész.

A tanár úr becsukta a könyvet. Nem, nem érzett semmit, még a ra sem gondolt, hogy soha már ezt a könyvet kezébe nem veszi, soha már. Pedig jólesik könnyeznie olvasás után. Indulatot sem érzett. Az íróra sem gondolt többé. (Mintha lányait látta volna egy pillanatra, az író lányait. Ofeliát, hatéves, és Euridikét, ötéves. Ott masíroznak, kis mazsorettek, a homályban, melyből az ismeretlen város ódon dísztere me-
rült föl.)

Hirtelen reggel lett, pedig Ofelka és Euridike alig lépegettek kettőt-hármat. Balra át: egészen kivilágosodott.

A tanár úr föltápáskodott a teveszőr pokróccal takart, bőrrrel vont karszékéből, kitérta az ablakot, vörös fény csillant a szemközti házak ablakain, a kikötő hangjait elnyomta a város zúgása, felpörgött az autók motorja, gumi nyikkant a kövezeten, kürtkoncert a Commercio torkolatából, motorosok cikáztak a lomhán ereszkedő forgalomban, rendőrök is, lármás iskoláscapat vonult a kollégiumból a liceumba.

Anselmína hangosan zörgött az edényekkel a konyhában, jelezve, készen a reggeli. (Már kivette a vasalnivalót a mosógépből, a lába nem engedelmeskedik, bezzeg a tanár úr, ő egész délelőtt sétálni fog, az ő számára még létezik a város e negyedén túl is, a múltkor az Estrellától hozta vissza drága német autóval egy volt tanítványa, egy igazgató, aki kezet csókolt, s asszonyomnak szólította.)

– Szép időnk lesz ma – köszönt a tanár úr, s elfoglalta helyét reggelizőszékében, az előkészített újságok mellett.

– Minden nap ajándék – köszöntötte Anselmína, kockákra vágva a fokhagyma- és szalonnakente pirítóst, porcelántányéron a tanár úr elé helyezte.

A tanár úr ajkához emelt egy pirítósdarabkát, s meghalt.

Még élt! Szopogatta a pirítóst, hozzá forró ceyloni teát kortyolt, de már halott volt.

– Eddig tartott hát futásom, Anhía! – mondotta sokára, amikor már Anselmína egészen közel hajolt arcához.

– Arnaldo! Hidegség a lábamban, karomban? Az ujjaid? Nem mondhatsz ilyet, hogy vége! – mondta illendően, s visszatette a kannát a tűzhelyre. – Író úr, hívjak orvost? – kérdezte később, amikor már az asztalt törölgette.

Rodríguez Afonso de Monchique csak intett, ne; a hálóban ágyaztatott magának, a

szervízasztalkán behozatta az Alapművek nevű polcon elhelyezett nyolc könyvet, papírt, tollat, majd elaludt. Végigaludta a napot, tátott szájjal, este elvégezte a legszükségesebbeket, sötétséget parancsolt, a spalettákat is behajtatta, s pokrócot terítetett az ajtóra. Egész éjjel a könyveket lapozgatta, tenyerével simította végig a telejegyzeteli lapszéleket.

A természetes órán az Estrella terére gondolt, arany, téli nap sütötte fákra, a temető süppedő sírjaira, a város panorámájára, s elaludt.

Ötszázhetvennégy éjszakát éli még.

A posztportugál megoldás – írta Arnaldo Ovidos Estaço

ÁTHAJOLT A VÁLLA FOLÓTT, NEVETVE TOVÁBBLIAPOZOTT, MIKÖZBEN
A LÁNY

Szépiacsonttal bordázott, selyemmel vont vértet öltök ványadt testemre. Sárgaságom lánkjai a falon. *(Feleségem leküldött, ehédig sétáltassam meg kis patkányaimkat.)*

Arany Prága rozslái, tessék a prágai sör, például. A konzumgalambok, a halhatatlanok. *(Láttam egyikük hulláját, például. Fölvettem a lélekhugyott testet, ráfacartam citromszívem, s megeltem. Marcel Carné Jehói úsztak el.)*

– Tehhé mondáhá, méhe vának et ánhelok – kérdezi egy turista, nyilván ibériai, spanyol vagy portugál. A házasság hetven éve, például!

(Fehér cápa, BMW suhant át a téren, az elnöki, maga az elnök vezette. Nyomában a kopók. Vakut villantottak, hogy véletlenül se legyen műfényes a kép, ismétlem, Marcel Carné felhői úsztak el.)

– Angyalok balra, a trapézokon! – segítem az ibériait. *(Vagy traverzekon s akkor → traverziták – de ezt a tréfát megtartottam magamnak.)*

– Ön '68 Rimbaud-ja – rivall rám az újságárusnő. – Nyolc szerelmes levelet küldtem magának, pedig az anyja lehetnék, s nem válaszolt!

(Mekínáltam egy sajátos k'európai börgettel. Előfordítva csuklómra szíjazott tojásomat, ellenőriztem az időt, amíg végzett vele. Elég gyorsan és jól csinálta. Úgy viselem komplexusaimat, mint más azt a bizonyos legendás farmerdzsekit. [Apám 1967-ben kamionos, hoz egy farmerdzsekit, nem ért hozzá, koppincsat, nem márkásat. A farmergyűjtés a nadrággal kezdődik, mondom neki, képen legyint. Örüljek, hogy ilyen jut. én. Öcsipöcs!])

– Benne vagyok, nem vagyok benne a Ceské Literában? – latolgatom. *(Elfelejtettem fizetni.)* Visszamegyek. A nő már a parkolóőrrel beszélget. *(Füles sapkában, CSAD-zekében, de nő volt az is.)* Remegő kézzel lapozom föl a számot.

A téren mazsorettek vonulnak át, tengerimalackák kukucsáknak kebleik közül. Magas térdemelés: a lányaim azok. Ofelka, Euridike, patkánytévedések. *(Nem alkatuk – mondta a mester – a tánc.)* Nekidőlök a tízes számú ház lorró, vörösréz esőcsatornájának.

Bal lábamat a jobbal kereszteztem. Közel a szerkesztőség, akár föl is mehetnék *(gondoltam)*. Ott vannak a tiszteletpéldányok Mandelková hokedlójén, csak el kellene egyet vennem, s hólintani. Tudom, hogy nem közöltek tőlem semmit, hiszen 1984 óta nem

adtam le anyagot. *(Az viszont nem is képzeltem, hogy Mandelkovát kirúgták, hokellit a lom-talanításba, írodabútor Steinmann & Horáček-től, Holubová, Sylva és a többi, a többi.)*

– Ilyen idő decemberben – zúg el mellettem két könnyűbombázó. Mire szavuk tudatomba toccsan, már elnyeli őket a forgatag.

– Legalább nem fázunk föl, bazmeg – mondja egy mazsorett, nem Ofelka, nem Euridike, csaknem a lábamra lép.

Mazsorettnek vágnini-lenni – hát nem ugyanaz?

A gyors *(a lassú)* vonat érkezése. Ezt gyakran képelem: átvág a téren, lekanyarodik a Palacká felé, kigyófarka, tücsökciripelés: *nem teljesítetted a szerződést, hát kénytelenek leszünk, és minderről majd írásban is.* Elviszi a vonat a házak sarkát, nyilvános élet a sarki szobákban, Mandelková alvadt vérdarabbal rúzsozza ajkát a szekrény mögött.

Összetapsikolom kis patkányainkat, s hazaviszem őket.

Dolinszky Miklós

„MINDENT ELKÖVETTEM, HOGY NE LEGYEK ZSENI” (I)

Bűntudat és örömhír Karinthy Frigyes életművében

Kalinalak

Terentés

Nehéz leküzdeni az érzést a Karinthyról szóló „hivatalos” értékelések olvastán, hogy van benne valami másodlagos. Kevésbé szándékosságról, ennél sokkal mélyebb heidegződésről lehet szó: hogy, hogy nem, mindig úgy alakul, hogy kortársainak felsorolásakor, nemzedékének számbavételekor a lista végére szorul, például Szerb Antal irodalomtörténetében is. Nem valamiféle megelőlegezett rang semmibevétele ez, ellenkezőleg: éppen az a bűntudat konzerválódik így, melyből Karinthy a kiutat kereste. A kritika objektivitása ilyenkor éppen azzal lehetetlenül el, hogy az életmű bűnkörébe került. A felülnézet hiánya miatt aztán, még ha bírál is, nem képes mást mondani, mint amit az életmű már elmondott. Az ilyen kétdimenziós szemléletben az, ami felül van, perifériaként jelenik meg: éppen a valódi Közép az, ami az ortodox irodalomtörténet szemszögéből határhelyzetnek tűnik. Karinthy határhelyzete, melyben az irodalom meghaladására törekszik, elsődlegességéből adódó határhelyzet, miközben éppen ez az irodalom kívüli szándék esik ki a kétdimenziós látótérből. Az ilyen értékelés mindig valamely tisztult rendet vár az életműtől, mintha azelőtt, hogy leírták, már készen állt volna, valamely kész irodalomfogalom jegyében. Persze csakis a dilettáns szánja irodalomnak, amit írt. A hiteles művek egészen jól elviselik, hogy a tudomány csakis kulturális aspektusuk felé tud közeledni, vagyis ahhoz az állapothoz, amikor a mű már készen van és hagyományozódik. Az ontológiai aspektushoz viszont,

ahol a művel a művészet fogalma is újjászületik, nem képes hozzáférni, hiszen ehhez magának is határhelyeztetni kellene lennie. Karinthy közismert tiltakozása mindenfajta besorolás ellen végső soron éppen mű és élet egymás felé való nyitottságát kívánta megőrizni. Pontosan érezte, hogy az életmű ama folyamatot mintázza, mely során az író annak tárgyáról tudomást szerez. Életműve látványosan bizonyítja, hogy a mű nemcsak interpretálja (követi), hanem elő is írja az életet: nincs semmiféle elsődleges valóság, amelyhez képest a mű más: antagonisztikus közeget képviselne. Végül is egyetlen közös íráslóllyamatról van szó, egyetlen homogén szövedékről, melynek feltöredezése csaknem esetleges mozzanat. Karinthy sakk-körelnöki tiszte vagy a kókusz-fagylalt feltalálását magának tulajdonító büszkeség nem egyszerűen anekdotikus jelentőségű, hanem az Egészet akarás erőfeszítését jelzi, melynek „mű” és „élet” egyaránt alárendeltje volt. Számára a mű is csak mint az élet alkotórésze volt lényeges, pontosan olyan mértékben, amennyire a mű az irodalmon túl tudott lépni – ugyanúgy, ahogy magatartásformáinak preformáltságában, így a játék rítusaiban viszont a mű jegyei ismerszenek fel. Ezért aztán a Karinthy-értelmezés akaratlanul az életmű fogalmának újraértelmezése is.

A hely, ahol írás és élet szimbiózisa tetten érhető: a kávéház. Bár természetesen nemcsak Karinthy, hanem a századelő több írógenerációja folytatott kávéházi életmódot, a kávéházintézmény hogy, hogy nem, rendre Karinthy kapcsán kerül szóba. Szó aligha véletlen. Életnek és alkotásnak abból a közvetlenségéből, amelyet a kávéházi életforma képviselt, Karinthy-nak úgyszólván egész művészetfilozófiája levezethető. Mert Karinthy előtt e közvetlenség legelőször is mint az írással szembeállított előbeszéd jelenik meg. Azért részesíti előnyben, mert egyedül a személyes jelenlét képes a közlésnek arra a maradéktalanságára, mely szembe előtt lebeg, és amelyet csakis közlőnek és közlendőnek, tárgynak és kifejezésnek, a szó jelentésének és kiejtésének egybeesése teremthet meg. Az írást nem tekinti irodalomnak, vagyis művészetnek: számára az írás ott kezdődik, ahol az irodalomnak vége van. Ez utóbbi csupán közvetítő közege a teremtő Gondolatnak, s szerepe nem több, mint hogy azt a lehető legrövidebb időn belül célba juttassa. *„Hu betartom a mindenkor éppen érvényben lévő grammatikai szabályokat, a közlésnek ezeket a gyakorlati konvencióit, ez éppen elég, ezzel minden formaközlésseltségemnek eleget tettem.”* A közlendő nem az irodalomban, hanem az irodalom helyén támad, ezért az irodalom feladata önnön metaforikus közegének megsemmisítése. *„Írásműben a stílus tökélyét abban látom, hogy nimesen stílus: mondanivaló és kifejezés egy és ugyanaz – vagy legalábbis szétválaszthatatlan.”* Eppen, mint az előszóban. A közlendő maradéktalan kimondása az irodalom halála és a valóság születése. *„Vegyétek szó szerinti, amit a költő mond – nem hasonlat az, hanem megszületni akaró eleven valóság.”* A maradéktalanul megvalósult Gondolat tehát: a cselekvés; a közvetlenség így a cselekvés közvetlenségeként lepleződik le, amelyben a kimondott szó megvalósul, vagyis eltűnik. Ezért várja Karinthy a Gondolat letéteményeseitől a közvetlen cselekvést, vagyis az események tényleges előidézését: *„Az államférfi nem jós és nem váteasz – mi nem azt várjuk tőle, hogy megjövendölje, hanem azt, hogy előidézze a jövődöt.”*

A kritika és az irodalomtörténet Karinthyhoz való viszonyát kevés dolog jellemzi jobban, mint az, hogy a NAGY ENCIKLOPEDIA tervét készpénznek veszik, és tényleges műként kérik számon. Holott, ha más nem, a „KI KÉRDEZTE?”-kötet előszava voltaképp megfogalmazza a koncepció költői voltát. A fiktív NAGY ENCIKLOPEDIA elképzelt címszavainak maradéktalan pontosága végső soron szintén a kifejezés közvetlenségéből adódó pontosság. *„A retleneles század”*, amire Karinthy az előszóban hivatkozik,

„melynek tudománya és politikája és művészete szétbontott mindent, és semmit össze nem rakott”, alighanem utólagos racionalizálása az enciklopédia igazi tétjének. Valójában a közvetlenség visszanyerése a tét a szubjektivitás–objektivitás hagyományos határainak fel-számolása révén, a látás–tudás, a tapasztalás–morál fogalom-párjainak a *theorem* archaikus egységében való helyreállítása a valóság eredendő egysége, azaz az igazság érdekében. Ennek az egységnek az úgynevezett szubjektivitás az útjában áll, mivel óhatatlanul előfeltevéseket hordoz, s mint egyetlen lehetséges nézőpont a szemléletet leszűkíti és esetlegessé teszi. Számára a kultúra története: előfeltevések története, „szuggesztió, amivel élet, hagyomány, múlt, társadalom, nevelés, természet... szuggerál bennünket”. A történelem (a szubjektum): börtön, így a cél nem lehet más, mint megszabadulni minden előfeltételtől, az észlelésnek minden érzelmi esetlegességétől, melyek a közvetlen érzékelést értelmezik, azaz kanalizálják, s amelyek – az elvek, a hitek, a meggyőződések, a szokások – rendre az elkülönült személyiség igazolói. Módszere, ahogyan az ENCIKLOPEDIA-címszavak kapcsán is megfogalmazza: a felejtés, a közvetlen módszer – mintha először hallaná a szót. Ebben (vélt) mintaképei, a francia enciklopédisták követőjének tartja magát, akik „*szarhoz álltak, hogy elmondják, mi jut eszükbe olyankor, amikor semmi sem jut eszükbe*”. A közvetítő közeg elvetése, vagyis az egyes kulturális szféráknak (végső redukciónban a művészet–élet szféráinak) a cselekvésben való feloldása így Karinthynál végső soron a kultúrának mint közvetítő funkciónak elvetése. Hogy hogyan képzeli a kulturális hagyományok „szuggesztióin” való felülemelkedést, azt a HOLNAP RUGGEL felszabadult főhősének mozdulata mutatja, mellyel megüt egy pü-püst – aki hálás neki ezért az őszinteségért. Aligha véletlen, hogy a drámának ezt az epizódját, amely a cselekmény szempontjából merőben lényegtelen, Karinthy egy novellában külön is feldolgozta (A PÜPOS). Relativitás – a jóság, az erkölcs relativitása – éppen a kivívott Abszolútum: a szenvedélymentesség következményeképp. Mert Ember Sándor úgy jut el a szenvedélymentességhez, hogy agyából nem a szerelem vagy a gyűlölet, hanem a félelem központját operálatja ki: Karinthy számára tehát szenvedély és szenvedés szorosan összefonódik, s abban hisz, hogy az elsőnek kiiktatása a másodikat is megszünteti.

Hagyomány, múlt, társadalom, nevelés, természet (az utóbbin nyilván az emberi természet, vagyis az öröklődés értendő): mindezek a történeti meghatározottságok éppen esetlegességüknek való kiszolgáltatottságunk miatt jelentik a végzetet Karinthy számára. Következésképp az esetlegességüktől való megszabadulás az időtől való megszabadulás fedőneve. A fogalmak tisztázása: az időtől való megtisztításuk. Amit az élet kísérleti műhelyének nevezett dráma műfajáról ír a HOLNAP RUGGEL kapcsán, az voltaképp az egész Karinthy-oeuvre alapmagatartását jellemzi: „*vanjuk el a zavaró mellék-tüneteket*”. (Ebben feltétlenül különbözik Szentkuthy Miklós catalogus rerumának vagy a KARNEVÁL-tíró Hamvas Béla sorskatalógusának gondolatától, amelyek a „dolgokat” a maguk buja és nagyon is történelmi összevisszaságában mutatják, minden aggály nélkül.) In vitro készülnek az ENCIKLOPEDIA-címszavak is: a tényleges helyett a lehetséges világ építőkövei. A logosszal való teremtés gesztusa így a Lehetséges realizálásának, tehát egy újateremtésnek vágyát leplezte. Ha a cselekvés korábban a teremtés metaforáját rejtette, úgy a teremtés itt mint újateremtés lepleződik le. *A világot meg kell váltasztani* oly sűrűn emlegetett doktrínája adja etikai hátterét – az, aminek nevében Karinthy a cselekvést a művészet elé helyezte.

Azzal az erővel, amellyel az ENCIKLOPEDIÁT mint valóságos művet kérték és kérik számon Karinthytól, számon kérhető volna „*a rettenetes színjáték a szivke láthatárról és a*

gógós istenekről”, „a szemek szimfóniája”, „a világrejtély megoldása” is – és számon is kérték –, annak a Nagy Műnek a toposza tehát, amely az enciklopédiadiagonolatnak csupán kidolgozatlanabb variánsa. A különbség inkább a nézőpontban van: a címszavak egy-egy logalom vertikumában lurkészik az örök törvényeket, a Nagy Mű pedig az élet összes tapasztalatát és élményét sűríti. A Nagy Mű: a maradéktalanul megvalósított mű, amely mint ilyen már nem mű, hanem élet, mert a művészetre a realizálható élet és az eszmény közötti távolság megszűnése miatt nincs tovább szükség. A Karinthy-léle Nagy Mű nem olyasmi, mint Mallarmé LE LIVRE-je, amelyet el lehetett kezdeni, dolgozni rajta, még ha sosem készült is el; a Nagy Mű a lehetséges mű, az abszolútum. Eppen ezért a Nagy Mű műellenes. Nem hajlandó lemondani arról a maradékról, amely a történeti idővel mint materiával való súrlódás révén óhatatlanul adódik. Márpedig Karinthyt mindig éppen a maradék bántja, az, hogy a részek összege sosem azonos az Egésszel (a gondolatot ezúttal csupán egyetlen toposz mentén göngyölítve fel): „*Rajongó tudomány, az a haj, hogy te csak kezet és lábat és fejet látsz, és nem látod az egész embert. Meg tudod mondani, mire való a testrészek, de nem tudod megmondani, mire való az egész ember.*” (KEZEK ÉS LÁBAK.) „*Kézek, lábak és szervek: mire való valamire, tudom – de mire való az egész ember?*” (EGY NŐT SZERETNI.) „*Az embernek fontos a keze meg a lába meg a feje... Az egyes részeknek tehát van célja. De mi célja van az egész embernek?*” (UNALOM.) „*Hogy engem akármielyik műfaj nevére elkereszteljenek? Nevetséges! Ezek a műfajok együttvéve nem adnak ki egy eleven embert – hogy adnának ki külön-külön?*” (ÖNARCKÉP.) Doktriner módon hűséges – nomen est omen – ahhoz a műhöz, melyet még meg sem írt. Nem számol azzal: ahhoz, hogy egyáltalán írjunk, legalább egyvalamit feltétlenül el kell hallgatni. Mindent kimondani nem lehet, mert mindent csak egyszerre lehetne kimondani, viszont mondani szükségképp csakis időben szétterítve lehet. Mindent kimondani csak hallgatással lehet. Karinthyból a lemondás hiánya nemcsak a véleménykénszertől, hanem egyszerűen a zárt mű megalkotásához kellő korlátoltságtól való félelem és menekülés. Korlátalansága egy gigászi közepszer megnyilvánulása. Ez oldódik majd fel és válik pozitív erővé a „*nem voltam jobb, se rosszabb senkinél*” lírai magatartásában, amely egyben Jézus alakjára mutat.

A Nagy Mű mint a korlátlan lehetőség beteljesítése azért meddő és pusztító metafora, mert elérendő célú tűzi ki azt, amit Karinthy eleve birtokolt: ami eleve adott, azért nem lehet küzdeni. A lemondásra való képtelenség fejeződik ki ebben, ami pedig minden mű megalkotásának feltétele. Eleve olyan helyzetben tudta magát, amely folytathatatlan: végpont. Ez persze Karinthy atavisztikus vonását tükrözi, melyben személyisége nincs rögzítve: énjét, akár a gyermek, végtelennek és személyfölöttinek érzi, mert nem terheli a szilárd nézőpont ballasztja: a társadalmilag beszűkített-racionalizált éntudat. A sokszempontúság pedig hénit: aki mindent megtehet (tehetsége révén), az semmit sem tud tenni. A Nagy Mű mint a lehetséges szempontok összessége azért realizálhatatlan, mert kezdet és vég eleve adott benne, így nem lehet hozzáfogni. Csak nagy sokára vette észre Karinthy, hogy a Nagy Művet akaratára ellenére kezdetől fogva írja; hogy a Nagy Mű nem üres könyv, mely a létezés végleges szövegével írandó tele, s hogy éppen ezért elkezdhetetlen, mert már eleve benne vagyunk, és a benne való létezésünkkel írjuk. Ezt vette észre Babits is, amikor Karinthy gondolatát – „*az enciklopédia nem fog elkészülni soha*” – azzal toldja meg: ennek oka, hogy az „*valahogy eleve kész*”. A Nagy Mű ilyen értelemben a halál metaforája, mivel a halál az egyetlen szó, amelyet maradéktalanul kimondunk, vagyis megselekszünk.

Karinthy közelében ketten voltak, akik közvetlenül az önazonosítás hiányától szen-

vedtek, mert par excellence művész mivoltukat nem merték maradéktalanul vállalni: egyikük Osvát Ernő. Szerkesztői tevékenységével voltaképp ő is a Nagy Művet akarta létrehozni, csak éppen mások által: értékítéleteinek kiszámíthatatlansága, amint arról Fráter Zoltán könyvéből értesülünk, leleplezi, hogy a bíráló talárja csupán kényszerű álruha rajta. Tényleges életművének helyén aforizmák és közéleti cikkek állnak – az életfogytig tartó hallgatás és várakozás dokumentumai, egy meg nem született életmű riasztó romjai. Aforizmák, melyeket csaknem szétfeszít a várakozás alatt felgyülemlett energia, és amelyek mintegy a közlés utolsó mentsvárát, a megformálás minimumát kínálják a teljes anyagtalanság temetője előtt. A nagyság megformálhatatlanságának ugyanez a réme, a hozzákezdéstől való hamleti irtózás fenyegette Karinthyt is, és Osvátnak ez a Füst Milán előtt tett megjegyzése: „*a kisujjammal csinálom, amit csinálok*” – lényegében megegyezik Karinthy-nak azzal az attitűdjével, mellyel a tényleges életmű a lehetséges életmű háttérben tulajdonképpen nem számít, „nem igazi”, csupán várakozás az igazinak megvalósításához szükséges optimális alkalomra. Karinthy József alakja, aki éppen írólivére szerint az őt testvér legtehetségesebbje volt, arra mutat rá, milyen keskeny az ösvény egy élet csődje és művészet általi terapeutikus megmentése között. Karinthy Ferenc kis könyvéből, az UNCLE JOE-ból kiderül, hogy a nagyhácsi, mintegy Frigyes torzképeként, ténylegesen egész életén át készülődött a Nagy Műre, viszont ténylegesen nem írt semmit, miközben egész élete céltalan kalandozások lázas tevékenységének körforgásában telt. A szó szerintiség még őszintébb és radikálisabb megvalósítása ez, ami a művészet illúzióját csalásként éli meg és már egyáltalán nem tűri. Frigyesnél, aki a szó szerintiség szó szerinti értelmezésétől valamely csoda folytán megmenekedett, mindez a művon belül zajlik – a mű szempontjából döntő, pszichológiaiilag mégsem alapvető különbség.

Mindentől függetlenül akad létező modellje Karinthy Nagy Művének: Madách TRAGÉDIA-ja. A Karinthy-irodalom soha nem kapcsolta össze a Nagy Mű eszményét az író-nak AZ EMBER TRAGÉDIAJA iránti rajongásával, pedig a „KI KÉRDEZETT?” Madách-tanulmánya ezt egyértelművé teszi. AZ EMBER TRAGÉDIAJA-nak a Karinthy-oeuvre-re gyakorolt hatása felmérhetetlen (és még nem is felmért) jelentőségű. Közvetlenül Madách műve szállítja a jelen álomszerűségének és a magasabb valóságra ébredésnek antagonizmusát. És alighanem innen ered a nő mint föld-, illetve bűnjelkép is – a nőé, aki a magasabb valóságra ébredő férfit visszahúzza az álomba. A CAPILLARIA és a LEPKEFÁNC közvetlenül erre a dramaturgiára épül. De az enciklopédikus forma, amelyet Karinthy első, egyazon évben megjelent öt könyve közül háromban (ÍGY ÍRTOK TI, GÖRBE TÜKÖR, EGYÜGYÜ LEXIKON) alkalmaz, voltaképp szintén nem más, mint a képek illúzióként-álomként való felvillantása, és iróniájuk az ébredés valós világával való szembeállításukból adódik. (Amint a MINDEN MÁSKÉPPEN VAN-ból kiderül, Karinthy számos ténylegesen megvalósult TRAGÉDIA-adaptációja mellett meg akarta írni a térbeli EMBER TRAGÉDIAJA-t is, ahol is a történet nem időben, hanem egyetlen óra keresztmetszetében, a föld különböző pontjain bontakozna ki.)

AZ EMBER TRAGÉDIAJA azért lehetett a Mű paradigmája Karinthy számára, mert benne látta igazolódni az irodalomnak a stílusnak, az egyéniségnek, a különbözőségnek, egyszóval a közlés alanyának illuzórikus voltát a közlés tárgyával szemben. Az író rögtön a MADÁCH-tanulmány elején leszögezi, hogy a TRAGÉDIA éppen olyan maradandó lett volna akkor is, ha cselekményének csupán vázlata maradt volna fenn. A hatás fenntartását (a kifejezés Kantnál a közvetlenségre vonatkozik!) magából a cselekmény fenntartásából, nem pedig a cselekmény művészi feldolgozásából származtatja. Eb-

ben az értelmezésben természetesen az esztétikum sem a kivitelezés mikéntjére, hanem a születőben lévő „mi”-re vonatkozik. A szépség nem az irodalom és a művészet, hanem az élet kategóriája. A maradéktalan ébredés, a szó maradéktalan kimondódásának ígérete – az a valami, aminek nem lehet nevet adni, mert születőben van. Megnevezhetetlen – egyrészt, mert halljuk, de nem értjük. *„Csodálatos a muzsika hatása. Mintha kívülről, a Szépség és Valóság világából döromhólna valaki lelkünk ajtaján – de mi nem értjük a szavát.”* (UTAZÁS FAREMIDÓBA.) Másrészt, mert nekünk sincsenek szavaink a sejtelem kimondására. Ezért lehet a dadogás az álomból ébredő ember hangjának és a születőben lévő Igének metaforája. A LEFKETÁNC egyik parabolájában nemcsak a szó teremti ama magasabb Valóságot, hanem a Valóság élménye szüli a szót, hogy az élmény kimondódhassék: itt a szépség maga az a dadogva formálódó szó, amellyel jobb híján a Valóságról, jelen esetben a látás és a fény élményéről a kizárólag tapintás útján érintkező föld alatti lények között hírt adhatni. *„Délia... Szép vagy... – Genius! – Nem... nem még... Csak így... – Nem akatsz hozzámnyúlni? – Várg... Még nem... Még egy darabig... csak így... az arcom... (Bámulja) – De... ut vagy... ugye? – Félépésnyire töled... – Milyen furcsa... Já így neked? – Csodálatos... – Mi is mondtál az előbb?... Egy furcsa... idegen szót mondtál... – Azt mondtam: szép... – Szép... szép... mi az? Sohase hallottam... – En se, csak úgy mondtam... Most csináltam ezt a szót... kitaláltam, mondani kellett valamit, más nem illett ide... – Szóval úgy, mint mikor a csecsemők gügyögnek... pá!... pá!... új szavakat csinálnak... – Úgy... – És mit jelent ez a szó?... – Valamit... valami kimondhatatlanul vonzó... valamit... ami jót jelent... valamit, ami ígér valami jót... valami jót és igazat és helyeset ígér...”* Mivel tehát nincsen támpont és analógia, ezért az új Valóságra irányuló szavunkat a véletlen formálja. Ennek a semmiből való szóalkotásnak a teremtő erőfeszítése az, ami a műalkotást létrehozza, s amelyről ez hírt ad: a szavaknak nem jelentése az elsődleges, hanem a magasabb Valóság felé törekvő erőfeszítés, mely megteremti őket.

A Karinthy-mitológiában a gondolat szemben áll a szavakkal: a gondolatot a szavak megrontják, mivel az csakis közvetítés nélkül lenne maradéktalanul kifejezhető. A szavak romlott racionalitásával szemben a gondolat erotikája áll: a KÖNNYEK című korai novellában a gondolkodás mint szabályos nemi akus íratik le (e szempontból merőben lényegtelen a vélhető parodisztikus szándék: a leírás leírás marad). Aligha véletlen, hogy éppen ez a novella foglalja magában a kilenc évvel későbbi CAPILLÁRIA pontos szinopszisát, benne az agyvelővel mint megtermékenyítő anyaggal és a férfiakkal mint önnön testükről levált falloszokkal. Karinthy szerint a gondolkodás nem egyéb, mint a gondolkodónak a gondolttal való közvetlen azonosulása. Ez az azonosulás tényleges fizikai mozgás, ami pedig éppen azzal a cselekvéssel azonos, amellyel a gondolkodó a valóságot teremti.

Gondolat–tartalom erotikusnak nevezhető értelmezése, a formai közvetítés szerepének a közvetlenség érdekében való lefokozása a jelek szerint a Karinthy család hagyománya volt. Karinthy Ferenc írja Karinthy Józsefről, aki mellesleg egy életen át készült AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-nak franciára való fordítására: *„Esztétikai dolgokra fordulván a szó, olyasféle megjegyzést tett, szinte mellékesen odavetve: a művészi alkotások formája az árak csomagolásához, gongyolagéhoz, kereskedelmi nyelven a tárához hasonlítható, vagyis összefogja, megóvja a széthullástól, elromlástól, homlástól a nettót, a tartalmat, a mondandót, tehát a szellemi értéket, emberi lényegét.”* (UNCLE JOE.) Innen válik érthetővé Karinthy Frigyes TRAGÉDIA-értelmezése. Hogy számára a mű értéke a mű tárgyának értékével volt azonos, és hogy mennyire életprogramjaként élte meg a tárgyra közvetlenül saját személyével való rámutatást, azt a Karinthy Ferenc SZELLEMI DÉZÉS-kisregényéből vett

részlet mutatja: „Egyik alkalommal megjegyeztem, hogy az egyik kis cikke, amely valamelyik képeslapban jelent meg, nemigen tetszett nekem. Ertre először nagyon megharagudott, azután előszedte a különben valóban nem jelentékeny cikket, s pontiról pontra igyekezett behízonnyítani, milyen fontos és értékes gondolatok vannak benne. Mint a matematikus, aki öntudatosan védelmezni töltö megingathatatlan igazságát, úgy tartott ki minden leírt sora, jelzője mellett.” Ha ezt az emléket összevetjük Karinthy közismert és bevallott fogalmazásbeli hanyagságával, egyértelművé válik: nem személyes hiúságában érezte megsértve magát cikkének lebecsülése miatt, hanem az ítélet az írásban vállalt objektív igazság érvényesülését gátolta. Itt világosan látszik, hogy a mű Karinthy számára valóban nem más, mint önnön tárgyának vázlata, igazságának pusztá számbavétele és leírása, nem pedig a voltaképpeni mű.

Ha más nem: legkésőbb a Madách-párhuzam mindenképp leleplezi a szó szerinti-ség, a szó maradéktalan kimondása iránti vágy mögött húzódó etikai jelentést. A párhuzam voltaképp kimondja, hogy ami Karinthy-nál a történeti idő és a végzet körébe tartozik, a bűn fedőneve, és hogy emiatt a történeti idő meghaladására és a végzet fellügmentésére tett kísérletek, vagyis a világ újratemtése-megváltoztatása mint megváltás lepleződik le. A történelem a végzet jegyében áll, Karinthy-nál azonban a végzet jelenti a kiküszöbölendő esetlegességet, és a lehetséges az, aminek be kell következnie. A történeti idő determinációja alól felszabadult, vagyis a lehetséges világ: a büntelen világ, s a világ újratemtésének parabolája a büntelenítés gesztusa. „*Itten paradicsomnak kellene lenni*” – vázolja fel ambícióját A FELELŐS EMBER című Nagy Műve kapcsán az ifjú Karinthy Füst Milánnak, és egyebek között a HOLNAP REGGEL (anti)eszétikai alapvetéssel felérvő bevezetése sem hagy kétséget afelől, hogy az idő elvonása a „paradicsom” megeléje érdekében történik: „*De én a túrvényre vagyok kíváncsi – nem arra, hogy mi az ember, hanem, hogy mi lehetne... hogy mi felé érdemes törekedni. Azt az embert akarom látni, akit az értelem és belátás teremtetett volna a hatodik napon – ahelyett, akit a véletlen teremtetett.*” Az életművön végighúzódnó rejtett jézusi szál innen nyer majd jelentőséget.

Bünbeesés

Az ÍGY ÍRTOK TI Karinthy-nak az a műve, mellyel megkísérelte az irodalom feletti, azaz a büntelen művet létrehozni. Írni úgy, hogy az irodalmon kívül marad. A kötet egyfelől radikálisan demonstrálja az irodalommal való szakítást – innen nézve végpontot jelöl: egy alig elkezdődött pálya végpontját, amelyet sokan joggal láttak egy vérbeli lírikus kibontakozásának. A karikatúrákat egy helyenként felbukkanó kerettörténet állomásai vezetik he, melyek a torzképeket a kezdő író próbálkozásának, kilincselésének, vagyis az irodalomba való bejutásának egy-egy állomásaként tüntetik fel. A kálvária azonban a kabaré és az újságírás lealacsonyító műfajaiha torkollik: az irodalom és a nyelv konvencionális kereteinek elfogadása a feltartóztatathatlan romlás kezdete. A történet végén a kezdő író – aki már itt is az Embert képviseli – ugyanúgy ébred fel a stílusok és műfajok álmából, mint ahogyan az „első ember”, Ádám ébred fel az álomképek végigpergetése után Madách TRAGÉDIA-jában, hogy immár önnön valódi történetét kezdje élni. Csakhogy maga a tény, hogy karikatúráit a kezdő író vázlatkönyvéből származtatta Karinthy – első, folytatólagos megjelenésüket ez az alcím fűzte közös szálra –, vagyis, hogy az önálló teljesítményért az írónak tanulóévekkel kell fizetnie: e gondolat a halogatás később alapvetőnek mutatkozó motívumát vezeti he az életműbe, s mintegy annak egészét egyetlen véget nem érő hevezetessé fokozza le. Ugyanezt a ké-

szülődésmotívumot erősíti a közhellyé vált kezdő anekdota: eszerint a kötet legfeljebb ahhoz segített, hogy a kezdő író *egy árnyalattal talán tisztábban lássa maga előtt a célt* – maga a célba jutó kilencedik lövés (az „*így lövök én*”) azonban továbbra is késik: éppen a kötet késlelteti.

Karinthy és Duchamp művészi alkatának összevetésekor Beck András szellemesen állapítja meg, hogy amíg a francia művész esetében a festészetből a ready made-be való ugrás éppen mert a végeredmény a képzőművészet fogalmát megújította, maradhatott belül, addig az író a nyelvi közeg nem engedi máshová ugrani, mint ismét csak az irodalomba. A nyelvi közegből nem lehet továbblépni, így a továbblépés nyomjelzői magába a műbe kanyarodnak vissza.

Karinthy életműve azonban mégiscsak itt áll előttünk a maga csaknem áttekinthetetlen burjánzásában, ám ennek igen nagy ára volt. Az életmű realizálódott ugyan, de a nyelvi közeg átléphetetlen határai az azokat feszegető ambíciót visszahajlítják: a várakozás gesztusa a műbe szervesen hecpült. A Nagy Mű gondosan úgy volt megszerkesztve, hogy mindig egy lóhosszal az író orra előtt táncoljon. A lehetséges műre mint elérhetetlenre műve motorjaként volt szüksége az írónak: a maradéktalanság elérésének kudarcra újabb és újabb ismétlésre készítette, ugyanakkor tényleges elérése a motor megállását, az életmű motivációjának megszűnését jelentette volna. A Nagy Mű mint abszolútum ebben az értelemben is a történeti időbe heágyzott tényleges mű negatívja: a *halál* metaforája, így megvalósítása csakis a *halogatás* lehet. Ezek után a gyakran feltett kérdés, vajon Karinthy adósa maradt-e önmagának tehetsége kiaknázása terén, értelmét veszti: a hiányérzetet maga az egyre gyarapodó életmű élteti és egyben konzerválja. Az így feltett kérdés mintegy az életmű csapdájába sétál bele.

Amikor a bírálók színe-java kritikaként könyvelte el a kötet műfaját, a karikatúrák radikalizmusának immanenciájával nem számolt el, inkább a tehetség elvont fogalmának tudta be, vagyis járulékos mozzanatként kezelte, s ezzel lényegében elbagatelizálta. Annyi tény, hogy a radikálisnak ezt a korántsem vidámító nyugalanságát, melyet okoz, éppen az írók jellemzésének maradéktalansága szítja, ez azonban a szó szerint vett megsemmisítő hatás maradéktalansága. (Erre érzett rá Németh László, mikor a torzképek „*baccháns*” műfajáról írt.) Ha ez bírálat és ítélet – hová tette vajon ítélőképességét Karinthy tényleges kritikáiban? Merthogy ezek többnyire nem mérvadóak, és mint kritikák egyszerűen nem működnek. Karinthy saját esztétikai nézeteit, műveiből ismert toposzait vetíti a bírált portréjába, s így sokkal inkább a bíráló portréját rajzolják tovább, mintsem a bíráltét. Kritikai tevékenysége annak a készülődésnek része, mely során alapelveket, alapfogalmakat kell megállapítani, hogy legyen valami, amin az író vagy akár a kritikus megvetheti lábát. A kritikáknak elsősorban ebből az erőfeszítésből adódó morális értékük van. Kritika bennefoglalódhat a karikatúrában (csakis negatív kritikaként), ám a műfaj megteremtésének indítéka sokkal mélyebben gyökerezik. A kritikus távolságtartás valójában a lehető legtávolabb állt Karinthytól; a kis feladat a zseni érintésétől korántsem válik nagygyá, fordítva, a zseni az, aki igazodik a feladathoz. Tényleges kritikáiban megfogalmazott ítéletei megbízhatatlanságáról Kosztolányi is tanúskodik (az *ÍGY ÍRTOK TI-TŐL* szülő egyik bírálatában). Ugyanő számol be (akárcsak memoárjaiban Kosztolányiné), milyen sok, jelentéktelen verseskötet elé írt Karinthy meghatott előszót. A kritika és, aminek Ungvári Tamás nevezi az *ÍGY ÍRTOK TI-TŐL*-t: az irodalomtörténet – mind közvetítő műfajok, még ha Kosztolányi a bírálat érzéki jellegét hangsúlyozta is a kötet kapcsán; Karinthy viszont éppen az elsődlegesség, a közvetlenség eszméjét akarta ad absurdum vinni.

Először Kardos László mert az ÍGY ÍRTOK TI hagyományos besorolásának téves voltára rámutatni: kifejti, hogy a karikatúra kevéssé becsült műfaja volt a motiváció, mellyel Karinthyt, jóindulatúan, hogy jelentőségét emeljék, a bíráló talárjába öltöztették. „Nem kritizált Karinthy ezekben az első torzképekben, hanem játszott és kísérletezett. Sokkal inkább az Abszolút Szép természete körül kutakodó bölcsesleti kíváncsiság teremtette ezeket a kis vrmekeket, mint holmi bíráló szándék.” Végül is megszületett tehát a döntő felismerés: a torzképek hatásának ellenállhatatlansága abból fakad, hogy valamiképpen az Abszolútát célozzák. A rombolás radikalizmusa az eleve készen állónak keresését szolgálja, és így éppen az abban való hitet demonstrálja. (Wittgenstein: „Kétkedő és nem kétkedő viselkedés. Az első csak akkor létezik, ha a második is.”) Az egyéni, korfüggvényű stílusjegyek lehántása ez, az ideális stílus megelégedés érdekében (vö. a HOLNAP REGGEL-előszónak a stílus nélküli stílusról szóló, már idézett passzusával). Az ideális pedig Karinthynál, már ismeretes, a Lehetséges fedőneve. Ezt az ÍGY ÍRTOK TI már említett kerettörténetében maga az író erősíti meg: „A kezdő író, miután haszaltalan ajánlotta föl tollát Ihsennek, Jókainak, Petőfi Endrének, Ady Sándornak, Molnár Oszkárnak, Wilde Ferencnek, azzal, hogy jutányos áron elkészíti nekik még megírandó műveiket...” Vagyis: miért ne lehetne hátki Petőfi vagy Wilde? Miért nem akarnak túllépni önmagukon, vagy ami ugyanaz, az irodalmon? Miért vállalják önként az idő és a saját maguk által rájuk rótt korlátokat? Nem a stílust utánozza Karinthy, hanem magát az utánzást, azt az önfeladtságot, mellyel az írók önnön stílusukhoz húek maradnak. Az idő rabsága alól felszabadulva nem akarja érteni az irodalom történetiségét: az ÍGY ÍRTOK TI a történetiség alól felszabadult művet, a lehetséges világirodalmat akarja megvalósítani (és az irónia nem kis részben a vállalkozás lehetetlenségének szól). A kortársak közül egyedül Móricz Zsigmond vette észre: „Nem ott a vicc, hogy Karinthy bámulatosan tudja karikázni valamennyi írólársát. Stílusán át a jellemet. Jellemén át az értéket. Értéken át a világ fölöttéges voltát; hanem ott, hogy valamilyen minden nőben benne lappang minden nő, az anygától a démonig, az íróban ott van minden író, s Karinthy, ha akarja, valóban, igazán és egymaga képes lennie megírni a világirodalom minden alkotását, aminek logikai akadályu nyilván nincs is, csak éppen fizikai.” Az irodalmi műnek tehát éppen az volna kritériuma, hogy igyekszik elfelejteni stílusának esetlegességét, és szükségszerűként állítja be azt. Ezt az igyekezetet leplezi le radikálisan Karinthy. Módszerének dialektikája, hogy a kritikus távolságtartást a maradéktalan azonosulás váltja fel, de ez az azonosulás éppen hogy léteben semmisíti meg azt, amivel az író azonosult. Nem az ideális stílussal – a magasabb Valósággal – azonosul Karinthy, merthogy ezekről csak tudomása van, de nem áll rendelkezésére: helyét, és ez az irónia mozzanata, a létező valóság létező stílusai foglalják el. Kierkegaard az irónia jegyeként a kettős igenlésnek ugyanezt az ellentmondását írja le. Eszerint az irónia nem a tagadás, hanem éppen az igenlés útján tagad: tagadása ezért lesz a megtagadotton keresztül magának a fennálló létnek tagadása, vagyis abszolút és radikális. Az ÍGY ÍRTOK TI szemszögéből különösen lényeges, hogy az iróniát Kierkegaard ugyanazzal a határozottsággal különbözteti meg az utánzás és a komikum műfajaitól, mint amilyen határozottan Karinthy választja őket ketté a kötet bővített kiadásában, sőt már egy 1909-es megnyilatkozásában is. Kierkegaard: „Ha az iróniát ulárendelt momentumként szemléljük, akkor az a fordéte, a fordítottira, a lét hívságára vetett biztos pillantás. Mivel mindezt át képes fogni, az a látszat keletkezhet, mintha az irónia a gúnnyal, a szatírával, a persziflázssal esne egybe. Hasonlóság természetesen abból adódik, hogy mindnyájan a hívságot nézik; de miközben az irónia ábrázolja ezeket, ellér a többiét, mivel a hívságot nem semmisíti meg, nem büntető igazságszolgáltatásként viszonyul hozzájuk.

nem békülékeny, mint a komikum, hanem a hűségát hűségében megerősíti, a fordítással még fordítottabbá teszi.” (AZ IRÓNIA FOGALMÁRÓL.) A szimpla tagadás az igazságszolgáltatásban – amely a kritikával behelyettesíthető – a konszenzusnak legalább valamiféle minimumát feltételezi. A kettős igenlés, vagyis a tagadás abszolútuma azonban nem kritika: az ÍGY ÍRTOK TI-ben éppen a konszenzus alapját képező irodalomfogalom kérdőjeleződik meg, hiszen sokkal inkább magán az irodalmon, mintsem egyes képviselőin ironizál, és nem tesz mást, mint „*az adott valóságot magával az adott valósággal semmisíti meg*” (ugyanott).

A kettős igenlés terminusa felfedi, hogy az ÍGY ÍRTOK TI torzképeit nem a kritikai távolságtartás, hanem éppen a maradéktalan azonosulás ösztöne táplálta. Az egyetlen ösztön, mellyel az azonosulás tárgya maradéktalanul megsemmisíthető. Csakhogy ez a megsemmisítés, éppen maradéktalansága miatt, nem mehet végbe másként, mint a megsemmisítő megsemmisülése útján. Ebből adódik a Karinthy karikatúráinak ellenállhatatlanságában rejlő korántsem vidám, inkább nyugtalanító vonás: az író a megsemmisítés radikalitásáért mintegy saját személyével szavatol. A torzképek megsemmisítő erejei ennek az önmegsemmisítésnek radikalitása táplálja. Amikor Karinthy az írók lába alól az idő, a kor talaját kihúzza: egyben önnön potenciális múltját és gyökereit tagadja meg. Karinthy önnön gyökereinek elvágásával a létező tényleges világ azzal veszítette el érvényét, hogy az író önmagát kirekesztette belőle. Abba a helyzetbe hozta magát – egyik vándormotívumát idézve –, mint ama csónak, melyet nem kívülről, hanem belülről lehet csak mozgatni, mert a csónakos kidobta az evezőket. Beigazolódott Babits jóslata, aki az ÍGY ÍRTOK TI-ben munkáló destruktív erőt a maga korában egyedülként vette észre: „*magát az irodalmat leplezte le... hökkenne kérdezzük: e pusztító ítéletmondás után hogy mer majd írni s építeni*”. Valóban ez bizonyult később az egész életmű alapkérdésének, amelyre megnyugtató választ csak a kései művek adnak majd.

Karinthy számára, miután megszabadult a „*zavaró melléktünetek*” káros hatásától, nem maradt más hátra, mint hogy a világot, a szerves, múltjából kinövő (ezért valamiféle jövőképet is óhatatlanul felkínáló) világot önnön anyagából, szellemi áramlatok, tradíciók támasza nélkül, saját erejéből, mintegy belülről teremtsen újjá. Éppen ennek a belülről hajtott csónaknak volt metaforája a dadogásból a nyelv szerkezeti elemeiből születő-újjászülető Ige. A sűrű toposzháló, melyet Karinthy maga köré szőtt, az Abszolúthoz való görcsös ragaszkodás, az Abszolút bensőségességének az életmű önnön testéből való kicsiholása hívta életre. A múlt iránti hűtlenséget az önmagához való doktriner hűség, az önkéntes bezárkózás helyettesíti. A kimeríthetetlen tematikus változatosságot a toposzháló feszessége ellensúlyozza, mely a kései verszuhatagokban, mintegy leleplezve önmagát, sokszor úgyszólván minden sort determinál, sőt szó szerinti önidézetekbe csap át. A toposzok a szólásformuláktól az alapvető gondolatokig az életművet behálózzák, és kontextustól csaknem független, önálló életet élnek. Jellegzetességük éppen az, hogy ami egy helyütt gondolati mag volt, máshol, akár valamely ellentétes gondolatmenet kontextusában, „kötőszóként” szerepelhet: egy-egy képhez esetlegesen csatlakozik a gondolat. Karinthy főmaként kezeli a gondolatot: ami egyszer komoly ötlet, máshol szatíráként bukkanhat fel újra, és a téma a műfajok között is szabadon vándorol. A FELEIŐS EMBER például eredetileg ifjúkorának nagy regényterve, s ami belőle ugyane címen megvalósul: egy örültről szóló humoreszk. Még a szó szerintiség eszméje sem volt olyan szent Karinthy számára, hogy a mindent hetű szerint vevő Richtig bácsi történeteiben ne idegenítené el. Nem álláspontokról,

hanem kidolgozandó anyagokról van szó. Gondolatait Karinthy permutálja: egyszer *a kell*, másszor a *van* világát használja fel alapanyagul, hiszen eredetük a mű közegében már közömbössé válik. Ténylegesen hű ahhoz az elvéhez, hogy az eszköz, ha egyszer bevált, miért ne szolgálhatna akár ellentétes gondolatot? A toposzok ismerete, vagyis az életmű egészében való tájékozódás nélkül gyakran beszűkül a szöveg polifóniája, elnémulnak egy-egy toposz felhangjai. A dadogás például az oeuvre egészének kontextusában az élet álmából a magasabb Valóságra való ébredésnek, e Valóság szó általi megteremtésének toposza. Karinthy egyik kései verse, a KARÁCSONYI ELFEGIA azonban úgy zárul a végrendelet eldadogásának motívumával, hogy abból az ébredés transzcendenciája hiányzik: a komor és elégikus műben nincs rá szükség. De nincs-e ott a dadogás révén latensen mégis, hogy ama *váduló végrendelet*, ha sikerül kimondani, mégiscsak egy új világ kezdete lehet – nincs-e jelen a halál egyik értelmezése mögött a másik: azt meghaladó is? Ilyen módon lassan kialakul egy második olvasata Karinthy műveinek, amely nem az egyszeri jelentésre, hanem a toposzoknak az életmű egészében kikevert jelentésárnyalatára figyel – nem annyira az egyes művet, mint azon keresztül az életművet olvassa, vagyis közvetlenül kerül érintkezésbe élet és mű közös forrásával. Aki tehát Karinthy végső álláspontját kutatja az egymásnak gyakran ellentmondó állásfoglalások között, az nem veszi figyelembe az életmű topikus szerkezetét: végső soron azt, hogy a toposzháló az egész életművet egyetlen óriás toposznak mutatja. Ez az egyetlen toposz pedig éppen egyetlensége okán nem valamely álláspontot hirdet, hanem önnön létét, ezért egyáltalán nem definiálható, csakis mint szeretet. Karinthynek éppen az a legmegdőbhentőbb vonása, hogy annak számára, aki műveit életműként olvassa, az író ágálása lassan elhalkul, és az érvek-ítéletek visszatarthatatlanul leválnak az őket kimondó hevületről. Nem fontos, mi mellett és mi ellen érvel Karinthy. Az érvek és ítéletek végső soron az őket kimondó hevület pusztá hordozóként jelennek meg, és esetlegességüket a közismerien gyakori ellentmondások leplezik le. Egy oeuvre, mely nem akar mást közölni, mint közvetlenül kimondóját – de nem azt, ami benne megismételhetetlenül egyedi, hanem ami benne mindenkiével közös. Az egymással ellentétes álláspontok külön-külön csakis egyetlen gondolatmenet határain belül érvényesek, és az állhatatlanság, amellyel egymásba csapnak át, az érveken felül álló szeretetvágyat mintázza. Az életművet meghatározó poláris kettősség az a közeg, amelyben a szeretet egységteremtésének vágyáról egyáltalán üzenni lehet. Karinthy hallatlan radikalitása éppen abban állt, hogy mert ragaszkodni ahhoz az egyetlenhez, ami napvilágra jöve szükségképp folytonos gondolati állhatatlansággént és cikázásként jelentkezett, és amivel a dilettantizmus, sőt a morális gyengeség és befolyásolhatóság vádját hívta és hívja ki maga ellen. És éppen a toposzháló sűrűsége teszi érthetővé azt is, hogy Karinthy radikalitása nem kereshető vissza az irodalmi avantgarde radikalizmusaként. A Kierkegaard-féle meghatározás, amely szerint egyebek között „*az új nem az ironikus sajátja*”, innen nézve is pontosan illik Karinthyra: az újformák keresésére fordítható energiákat az Igazság látványa feletti elragadtatás olyanmilyre felszívja, hogy a mondandó radikális irodalommegsemmisítő újdonsága a hagyományos, minél hagyományosabb formákba menekül (erre a MADÁCH-tanulmányban maga az író figyelmeztet). Karinthy radikalitása különös módon nem újszerűségének radikalitása, hiszen minden újszerűség valamely előzetes értékconszenzust feltételez. A Karinthy-féle közvetlenség pontosan ezt a konszenzust akarja figyelmen kívül hagyni: ez a radikalitás voltaképpen közvetlenségének maradéktalansága, mellyel mindig azt mondja ki, amit mindenki gondol.

Mégsem tud megszabadulni önmagától: a toposzháló ugyanis nemcsak egységesít, de gúzsba köt, és a továbbhaladás akadályává válik. A toposzok az *idő rabsága* alól felszabadult írókat a körforgás igájába hajtják. Amikor egy riportjában Karinthy arról beszél, hogy nála „a *tendencia folyton változik*”, ennek jelentése nem lehet más, mint annak a csónaknak kényszerű és meddő ingása hol egyik, hol másik irányba, melyet a történeti valóság vízébe merülő evezők nélkül akarnak irányítani; tehetetlen vergődés „a *gondolkodás höltönének*” (Beck András) falai között. A bezártság motívumát más-hol a menekülése ellenpontozza: „*Ha túlzott sikerem volt egy humoreszkekkel, éppen úgy nyugtalan lettem, mint ahogy rögtön kapálóznom, mozognom és ágálnom kellett, ha egy lírai vers vagy szívből jövő próza hatása alatt a költészet pompás ravatalára akarták emelni eleven testemet, tetszhalottnak. Ha megríkaltam az embereket, nevetnem kellett, de elkomorodtam rögtön, mikor nevetés kunkorodott fel szavamra.*” Az ÍGY ÍRTOK TI radikális megsemmisítő hadjárata az íróban magában folytatódik, és sosem befejezhető önmegsemmisítéssé alakul át. Karinthy önmaga előli menekülésének tanúja vagyunk tehát – menekülés a személyiség kimerevítése: a jellemzés elől, a végtelenbe futó lehetőség végtelenítése. Karinthy maga helyesnek tartotta, hogy Benedek Marcell (a KÖTELTÁNC-ról írt kritikájában) az írónak e mondását idézte: „*halála előtt senki sem jellemezhető*” – amivel a regényt maga az író kommentálta. A jellemzés: a személy halála, mert lehetőségeinek elvágása. „*Jellemezzük, ahelyett, hogy szeretnők egymást*”; e naplófeljegyzés a jellemzést (vö. irodalom) mint az én megkülönböztetőjegyeinek jellemzését az én–szuggesztív–végzet körében helyezi el. A jellemzés–szeretet ellentétpár pedig pontos megfelelője az irodalom és a cselekvéssé váló Ige ellentétének: az irodalomnak, amely azzal, hogy a szavak értelmét nem teremti újjá, hanem kimerevíti, s épp ezáltal racionalizálja – illetve az Igének, amely ezt a racionalitást leleplezi és a nyelvnek a világteremtés jogát adja vissza, amely jognak alapja a racionalitást lehiró szeretet. A közvetlenség elve ezzel mint a szeretet közvetlensége lepleződik le. Az Abszolútum ilyen módon valamely szeretetforrásként tűnik fel, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az Abszolútum valamely szeretethiány kivételése.

(Folytatása következik)

FIGYELŐ

ÁLALAKÚSÁG, AVAGY A KÖZBESZÓLÁS HATALMA

Petri György: *Sár*
Jelenkor, Pécs, 1993. 70 oldal, 285 Ft

Folyóiratokhan olvasva Petri György új verseit, észre lehetett venni, hogy hangvételük lényegesen eltér a nyolcvanas években írt versekétől, és azt is lehetett sejteni, hogy e változás oka nem kizárólag a költői tárgy alakulásában keresendő. Kérdés persze, hogy lehet-e a költői tárgyat ilyen egyszerűen azonosítani a költői körülményekkel; biztos azonban, hogy két dolog, nagyjából egy időben, jelentősen befolyásolta Petri költészetét. Az egyik egy általános érvényű dolog: a diktatúra megszűnése; a másik egy személyes jellegű *program*,* ezt pedig nagyon triviálisan (de mindjárt megpróbálom árnyaltabban is beszélni róla) öregedésnek lehet mondani.

A politikai változások legszembeötlőbb (de korántsem legfontosabb) következménye Petrire nézve, hogy tiltott költőből (nyilvánosan is) elismert költő lett, s ez valószínűleg közvetlenül is hatott a költői szubjektum és a külvilág viszonyára, valamint lehetővé tette Petri költészetének általános recepcióját. (A kritikai élet egyik komoly teljesítményének tartom, hogy a tiltás miatti recepció mulasztást igen gyorsan behozta.) Funkcióját veszítette a protestálás közvetlen pártosa, s ami a megszólalásban ennek eszköze volt: a nyelvi-logikai antinómiák auklérista tendenciájú kiélézése. Megmaradtak azonban a közeg nyelvi-gondolati sémái, és megmaradt az el-

lenállás reflexe. (Szándékosan fogalmazok általánosan: többféle ellenállásról van szó. Szerintem Petri költészetét többek között az teszi jelentőssé, hogy egyszerre emel szót az egyén, az adott Én integritásáért egy züllő társadalmi közegen belül, valamint a civil társadalomért mint közösségért a felülről jövő hatalmi nyomás ellenében – anélkül, hogy akár a megszólaló Ént, akár az úgynevezett népet megpróbálná felstilizálni. Ami az általánosságban vett ellenállást illeti: érdemes volna külön tanulmányt írni az ellenzéki attitűdről mint esztétikai problémáról a magyar irodalomban.)

Petri költésze kezdettől fogva sokrétű univerzum volt, ám sokan úgy vélték az elmúlt húsz évben, hogy ezt az univerzumot egy-egy integratív motívum tartja össze: elsősorban a szerelem és a politika. Petrit szokás volt a hetvenes években egyfajta negatív trubadúrként, a nyolcvanas években negatív váteszként számon tartani. Ezt a beállítást mindig is egyoldalúnak és igazságtalannak éreztem; de kétségtelen, hogy most, amikor a költőnek a lírai Én és a társadalom állapotáról egészen másként kell szólnia, mint tizenöt évvel ezelőtt, akkor a versbeszéd korábbi intenzitását és hitelességét *egyszerre* igen nehéz elérni. S ha ez a költőnek sikerül (márpedig a SÁR arról tanúskodik, hogy sikerül), akkor feltehető, hogy ezért áldozatot kellett hoznia. Fel kellett áldoznia a versek korábban sem problémátlan (mondjuk így: roncsolt és redukált) poétikai egységét, sőt adott esetben belső logikáját is, éppen egy általánosabb poétikai logikának engedelmessé. Petri kötetinek olvasásakor régebben is (lényegében az ÖRÖKHÉTFŐ óta) volt olyan érzésem, hogy maga a vers szétmállik, miközben a versszéd és a költői szerep szuggesztivitása változatlanul erős; de most, a SÁR verseiben látom először úgy, hogy Petri szándékosan törekszik is erre: legtöbb verse mintha egy-egy megiratlan másik vers helyén és helyett jött volna létre. A nyolcvanas évek Petri-versei ki-

* A szó használata annál is helyénvalóbb, mert éppen Petri volt az, aki egy fiatalkori versében szembeállította az életfolyamatok programját és problémáját, és e szembenállás azóta is költészetének egyik jellegzetessége.

hagyásokból és elkanyarodásokból építkeztek: a mostaniak inkább elhagyásokból és betoldásokból.

Nyilvánvaló, hogy ennek mindenekelőtt belső poétikai okai vannak. Perspektíva híján nem árt óvakodni bármiféle végletes és végleges kijelentéstől, mégis azt hiszem, arról van szó, hogy elkezdődött Petri költészetének öregkori szakasza.

(Első kitérő: mi az, hogy öregkori költészet?) Természetesen nem a költő életkora érdekel, mert az csak egy kétjegyű szám. Nem is a testi vagy lelki elhasználódás mértéke, mert az a maga valójában magánügy, versbeli megjelenítésében pedig a lírai szerep általános része. Ugyanez vonatkozik az enyészet és a halál motívumára is, azon túlmenően, hogy ez korizálás és személyes érdeklődés kérdése is, és többnyire kifejezetten juvenilis fantáziákban bukkan fel. Az öregség mint poétikai probléma: a személyiség belső határainak gyors és visszafordíthatatlan kitágulása a fantázia rugalmasságához képest. Petri tudatosan készült erre a szerepváltásra (lásd például a '80 TELEN című verset, amelynek költői szándékait visszamenőleg megerősíti az „ÖTVEN FELE” című, jelen kötetben olvasható költemény); azt is tudta, hogy e váltás hirtelen lesz és harmónia nélküli. Már az ÖROKITTÉPTŐ lírai nézőpontja is benne van „ez őszben, melynek nem is volt nyara”, s ennek érzete a következő kötetben szinte kívánalomná (mindenesetre költői programmá) válik: „Nem tudnak a hús, nyírvégi esték, / csak a hirtelen, hűleglelés öregség”. E két sor a HALÁLRAJZ című versben olvasható, de az AZI HISZIK című kötetnek legalább tíz másik versében felbukkan a „túl-és feléltogélni” perspektívája, egyben imperatívusa. Csak hogy ami az említett két kötetben még jövőre irányuló fantázia volt, az a SÁR című kötetben (például annak címadó versében) jelenvaló körülményként, illetve belső kvalitásként jelenik meg: „Egy vagyok már le-
reppel és szereppel”.

Ha ezt az állítást elhisszük és komolyan vesszük (és ha nem tekintjük érzélgésnek azt a sort, miszerint „valaha verset írni is tudtam”), úgy e kései költészetnek két fontos jellegzettségét figyelhetjük meg.

* Csak a férfiak öregedéséről beszélek; költőnők e kérdéssel másképp kerülnek szembe.

Az egyik: Petri kései lírájából végletesen hiányzik a kiérleltetés és a kiteljesedés. Ez nem kritikai megjegyzés; Petri költészetének egyik leglényegesebb vonása, hogy ezt a hiányt artikulálni tudja. Az elmeél csorbulatlan, a vitalitás hirtelen alábbhagy; ez a költészet még zöld és már fonyadt (lásd EPIEPIUM). Az alanyi egyszólamúság a kezdetektől mostanáig változatlan, csak az expanzivitás mérséklődött, majd szűnt meg; az ész változatlanul zuhog, csak éppen a szubjektum kezd a gazdátlan tényrakásokhoz hasonlítani (lásd a fenti kijelentést szerepről és terepről; az allúzió az EPIKYZÉS című kétsorosú idézi). Lehet, hogy egyszerűen csak a költői alkati szívósságáról van szó, elhúzódó ellenállásról a szerepformálás és a lírai könnyelv (ha van ilyen) konvencióival szemben; és ez, mellesleg, a létrejövő versszöveg erúzióját okozza.

Ez pedig átvezet Petri kései lírájának másik jellegzettségéhez, amelyet szerep és szöveg növekvő, szándékos inkongruenciájának lehet mondani, s én itt egyfajta áthillenést értek. A régebbi kötetekben a szerep egysége integrálta a verseket (nem pedig annak egyik vagy másik motívuma), s ahol ez az egésze néző integráció nem valósult meg, ott a különálló ötletekből nem jött létre a vers egész. (E tekintetben igen tanulságos az AMI KIMARADT című, 1989-es kötet: nemcsak a lezárult korszak kultúrpolitikáját, hanem a költő önismeretét is dokumentálja.) Most viszont szerep és terep egysége kifejezetten megnehezíti a konzisztens versszöveg létrejöttét, vagyis közvetve önmagát is felbomlással fenyegeti.

Ez a feszültség a SÁR-ban különböző formákat, illetve formanélküliségeket ölt.

Vagy az történik, hogy a vers kijelöli önmaga kiindulópontját, ahonnan azonban tünnetően nem jut el sehová, viszont ezáltal egy másik, merőben váratlan költői problémát vet föl.

Ilyen a kötet első verse, a MEGINT MEGYÜNK című, viszonylag kevésbé szabálytalan szonett (Petri már régebben is nagy élvezettel lazította, olykor lújtá fel ezt a versformát, kiapadhatatlan leleménnyel gyárt róla szójátékokat; itt is mondja egy helyütt, természetesen egy szonettben, hogy épp nincsen „szonethelnék”-je – mindenesetre a szonett mint szerkesztési mód Petri egyik ugródeszkája a versek megformálásakor). Az első sor

kétértelműségében mindjárt benne van az indulás és a megtorpanás: „*Megint meggyünk, látgys állunk tovább*” (kiemelés tőlem, M. L.), e kétértelműségnek pedig végső soron csak ugyan az a konzekvenciája, hogy „*A nyelv hatalmasabb használónál*”, és persze hogy „*A költész: önömm*”. Bárminek tekintsük is ezt: ars poeticanak, töredelmes vallomásnak vagy önbeteljesítő próféciának, lehetetlen észre nem venni azt a kihívást, amellyel az alapjában véve racionális Petri szembekerül és megbirkózik, és amelyet a vers aránylag könnyed összeraklása révén (érdemes felfigyelni a szürke hírnőnek és a rikító nőnőnek változtatására) túl is halad. Menetről már rég minden szó a versben (hacsak az nem, hogy „*Na, állj meg a menet!*”): annál inkább szó van a magát objektumként megragadni próbáló szubjektumról, valamint arról a különös nyelvi megfigyelésről, hogy a személyes névmások tárgyesetében birtokjel lappang. A tárgy megnevezése a tárgynak tulajdonított birtoklás; és, úgy látszik, *ezért* nem jön létre a menetről szóló vers. A vers erőzóját ezúttal nem a radikális gondolatelérítés okozza, hanem a szójátékok agresszív jelenléte. Mindjárt a második sor – „*A többesszám ezúttal léged ül (jal?) fel*” – mondhatatlanná teszi, vagyis a csak írott szövegek közé számúzi a verset, egyszersmind annyira besűríti (lásd még „*tétnavahozóbb*”, „*tűzvízözön*” és a többi), hogy itt nem annyira a nyelv hatalmát, inkább a túl sok felé figyelő nyelvhasználó hatalmaskodását érezzük. Az előbbi akár indokolhatná is a következő versben emlegetett esztétikai miszticizmust (talán mondanom sem kell, hogy Petrinől távol áll az ilyesmi – bár egyes párhuzamokom érdemes volna gondolkodni, lásd a Baudelaire-hez és a Platen-Haller-művéhez intézett régi szonettek); ám az utóbbi kizárólag az Őszi Nagyvakarítás-ban és a többi versben jelen levő *iróniát* indokolja.

...vagy pedig az történik (igaz, nem sokszor), hogy a költő a tényleges vers lehetőségét elledi különféle diffúz ötletekkel. Ez történik a RECYCLÉMEK cím alatt (amelynek felsejölése Ernst Jandl valamelyik nehezen értelmezhető tréfájára emlékeztet): az egymás után sorjázó, többé-kevésbé szellemes fordulatok nem mutatnak túl önmagukon, ellenében például a hasonló halmazást alkalmazó APROUDITES című régebbi verssel. Vi-

szont ha valaki egy pillanatra elleledkezik az egész enumerációról, és az utolsó sort, az egyetlen igazi címet – „*Dichtung und Wahrheit*” – verscímnak képzei, akkor a lábjegyzetbe számúzott tizenegy sor teljes értékű Petri-verssé lép elő – meghozzá olyan Petri-verssé, amely leginkább az ÖRÖKTÉFO végéve vagy az AZE LISZIK elejére illett volna. Hasonló benyomást kelt a FOGÓ KÉRDÉS című vers, amelynek erős morgensterni stichje van; mindenesetre szubjektívebb és kevésbé frap-páns, mint az AKASZTÓFA-ÉNEKFK jobb darabjai. Nem tartom azonban véletlennek, hogy a morgensterni parafrázisban épp az akasztás motívuma jelenik meg (Petri lírájában nem először: lásd a JÓVÓ című négysoros). Az egyértelmű, de hangsúlytalan szüccid lantázia sejteti, hogy a FOGÁS KÉRDÉS helyébe kép-zelhető vers nem az „olvasnám én, nyugod-nál te” típusú poentírozásról szólt volna.

Leggyakrabban (és a kötetre legjellemzőb-ben) pedig az történik, hogy a vers elhagyja kiindulópontját, elkezd épülni, majd egy-szerre csak meghasad, és a hasadékot egy másik, másféleképpen építkező versszöveg tolti ki; végül az eredeti vers fölveszi önmaga fonatát, és befejeződik. (Ennek is megvannak az előzményei a korábbi versek között, ilyen-nek tekinthető a NE LANKADJUNK... vagy az Ó, LEUCONOR; ám ezekben a közbeszólás még nem feszíti szét a vers által eredetileg ki-jelölt keretet.) Ilyen például az AZ VAGY NE-KEM, amelyben világosan felismerhető egy háromfelé széthullott szonett és két közbe-ékelt versszöveg. Ezek közül az egyik (a zá-rójeles) formailag csupán a szonett szétlészí-tésére való, amúgy pedig a lírai *Te jelenlétét teszi hangsúlyosabbá, és a „Holott én azt hi-vém”* kezdetű mondat tagadásához ad fellü-tást. E fellütas nélkül a vers első fele – ki-ndulás: „*Az vagy nekem*”, rejtett ellentét: „*Kedé-lyem [...] fanyar*”, szembeállítás: „*Holott én azt hi-vém...*”, ennek visszavétele: „*De nem*”, újabb szembeállítás: „*Pedig ez [...] megilletve*”, még egy rejtett ellentét: „*Mi is? [...] Es miért?*” – rövidre záródó és szerkezetileg kusza volna. Ez a betoldás a vers külső formáját szétron-csolja ugyan, sőt a vers belső logikáját is ki-téríti újjából, viszont meggátolja a szöveg túl-zott besűrűsödését, és a szétroncsolt forma helyett újat teremt. A másik beékelt szöveg (a kurzívval szedett) inkább egy önálló vers

lehetőségét hordja magában, és mintha ezáltal is Petri régebbi hangja szólalna meg, ám a versen belül csak „(jébe:)”. A kétféle megszólalás feszültsége a vers egészének ad új belső távlatokat; ezek akár tizenhárom sor távolságot is át tudnak hidalni a hívrórum és az utolsó sor lefelőríme között.

(Mellékesen egy kritikai kérdés: vajon a vers utolsó sora – „Háljunk egymásba járni, mint a lélek” – nem elírás. „járjunk egymásba hálni” helyett? Szavakon lovagolni és szót licamítani nem szerencsés ugyanabban a fordulatban.)

Nagyjából így működik az ŐSZI NAGYTAKARULÁS is, amely általános önreflexióval kezdődik, konkrét helyzetírásával lejeződik be (mintha a következtetésből származna a kiindulás), és a kettő közé a világlapotra vonatkozó ironikus széljegyzetek nyomulnak. Ilyen a HELYFEL, amely a régebbi nőidomító versekhez hasonlóan indul, ám az elkalandozást nyíltan programmá teszi: „Minden gondolat megáll féltőn: / hákol vissza, hisz nimesenek lovák”; bár azáltal, hogy a vers az invokált személyt hangsúlyozottan nem szólítja meg (ehelyett oda lyukad ki, hogy „visszaretlen mélyvögétől az En”), a radikális és teljes gondolatéltérítéshez is közel kerül. Ilyen A DELPHOI JÓB HAMISCSÖDÖT JELENT, amelyben a gondolatmenet egy pontjának kihívótti értelmezése szakítja meg (és tartja össze) a szétmorzsolódó mondatokat; ilyen a NEM MEGYÜNK OTRÓL HATRA, ahol a politikai parentálás közepette egyszerre csak a nézőpont (és magának a nézőnek az életanyaga) jelenik meg költői problémaként; és ilyen a kötet egyik igazi nagy verse, a GORONGY, ahol a Petrinél oly gyakori programmá emeli reflexió tölti ki azt az űrt, amely a személyes múlt egy közelebbi és távolabbi pillanata közt tátong, és amely az egykor szeretett személy visszavonhatatlan (éppen csak felfüggeszthető) itelegségét is jelenti. Ez régi motívum Petrinél, már a KÖRÜLÍRTI ZUHANÁS egyik verse is így szól: „Még most is / elolvadnék, mint a beszórt / jég – pedig nem szeretlek – / ha hozzám érnél”, máshol „jégfényű” szívet emlegeti; hiedeg ellágyulásra, úgy látszik, mindig is hajlamos volt. Ám az utóbbi időben az ellágyulás téje jóval súlyosabbá vált, és a költő sokkal inkább hajlamossá vált (nem kiadni, hanem) beleadni önmagát, akár zsigeri szinten is.

(Lásd a HOGY ELÉRJEM A NAPSÜTÖTTÉ SÁVIG című, aránylag szintén új és igen fontos verset.)

Formai észrevételeim végéhez érve, úgy látom, hogy a versszöveg szándékos széthomlasztása Petri újabb verseiben nem ítéltető meg egyértelműen. Először is, a lírai En „magába-csödülése” (lásd ELÉGIA ÉS ÉRTEKEZÉS) önmagában is igen súlyos terhetek ró a vershez; ennek figyelembevételéhez nem szükséges jóindulat vagy méltányosság, legfeljebb kvalitásérzék. Másodszor: Petri időnként olyan megoldásokat választ, amelyek révén tudna újat mondani, csak éppen végigmondani nem tudja; a megszólaló szubjektum integritása megőrződik ugyan, de a megszólalás rovására. Viszont máskor (és gyakrabban) a szöveg széttagolása új formai egységet hoz létre; lehetséges, hogy Petri versformálásának újabb alakulásai valamiféle többszólalúság irányába mutatnak.

(Második kitérő: van-e értelme egy kritikában számon kérni a formai konzisztenciát?) Számon kérni általában nincs túl sok értelme. Kőlcsey Ferencet olvasva nem tudjuk, hogy sírjunk-e vagy nevéssünk, amikor hír-hedt Berzsenyi-kritikájának formabontóki passzusaihoz érünk. Még az is lehet, hogy a saját (sőt az egész akkori magyar „szinosolás”) esztétikai normáihoz képest következetesen gondolkodott, amikor mondjuk az antik strófik szabálytalan kezelését veti Berzsenyi szemére; csak éppen egyáltalán nem volt igazsá (és melleleg nem tett jó szolgálatot se Berzsenyinek, se az akkori magyar kulturális közéletnek, se a kritikai gondolkodás későbbi beidegződéseinek). Arról ugyanis nem vesz tudomást, illetve föl sem merül előtte annak lehetősége, hogy Berzsenyi génusza képes saját poétikát teremteni önmaga számára, és csak ehhez mérten lehet a költői teljesítményt, annak esetleges egveneitlenségét hitelesen értékelni. Tudjuk, hogy Berzsenyi szerint inkább lehet a „grammatika”, mint a „poétai energia” ellen véteni; e felfogással a kortárs műtészal akár vitába is szállhat, csak az nem helyenvaló, ha figyelmen kívül hagyja, mint Kőlcsey tette volt.

Mindezt nem azért írom, mintha attól tartanék, hogy figyelmen kívül hagyom Petri poétikai hajlandóságait. A kérdés inkább úgy vetődhet fel, hogy nem tulajdonítok-e túlzott

fontosságot néhány (talán nem is különösebben feltűnő) formai jelenségnek. Kétségtelen, hogy a motívumok és a köréjük szőtt reflexiók tárgyi elemzéséből is kiindulhattam volna; de a költői észjárású megiscsak a megszólalás formáinak elemzéséből lehet leginkább megismerni – különösen akkor, ha a formák viszonylag gyorsan átalakulnak, míg a motívumok tárgyi összessége nagyjából változatlan.

Ez persze nem magától értetődő; ha másképp nem, ezért a motívumok felől is szemügyre kell venni a kötetet. A motívumok három csomópontját látom: Petri versei az Én, a Másik és a Többiek körül jegecesednek ki. Talán egyszerűbb volna Én helyett elmúlásról vagy elhasználódásról, Másik helyett szerelemről, nőről vagy összetartozásról, Többiek helyett politikáról vagy közletről beszélni: ám ekkor a megszólalás egy sor jellegzetessége ötletszerűbbnek, Petri lírájának egésze pedig kopárabbnak látszana, mint amilyen valójában.

A lírai Én csakugyan az enyészetet idézi fel önmagával szemben, ám ezáltal egy személytelen hatalom erőterébe kerül, ez pedig egy bonyolult viszonyrendszer kiindulópontja. Már a pusztá öntreflexiók szintjén sem annyira az elmúlásról, mint inkább a méltóság és a teljesítmény leszűlésegeről van szó. Ez térszint a régebbi versek *palitkái* attitűdjét viszi tovább: a személytelen elnyomó hatalom spiritualizálódott, ugyanakkor zsigerivé vált („*Lelelés-aszúpik*”, lásd GRAMMATICA UNIVERSALIS: „szalidánk mindig erkölcsi nulla”, lásd CREMII CARD), anélkül – és ez fontos – hogy Petri konkrét társadalmi érzékenysége csökkenjen volna.

Petri költészetében az Én két, eléggé sűrűn felbukkanó metafora köré szerveződik: az egyik a túlrejt gyümölcs, a másik az olvadó jég. Az egyik a formáját veszti, besűrűsödő vagy elromló tartalom, a másik a mutandóságra ítélt, tartalmatlan jelenlét. A két-többször nincs érintkezési pontja, ha csak a „*Most éppen itten nem vagyok sehol*” negatívításában nem; innét nézve a „*vastagbőrű pofátlanúság*” (lásd túlélés, továbbélés, „*ÉSZMEK ÉS TÁNCLEMEZEK*”), illetve a költőség csendes ejtése mögötti valójában a költői szerep hangsúlyos, ám *lestilizált* jelenléte működik; ennek legemlékezetesebb megnyilvánulása a *versnemítés*

apoteózisa az INTERJÚRÉSZELET-ben: „*minden áldott nap / legalább egy verset nem írtam meg, [...] De volt olyan például, / amikor három verset nem írtam / egy délelőtti lefogása alatt*”. E negatív produktivitásnak határozott éthesza is van: „*ma még egy szimmettel kell / el nem kezdenem, [...] És ez a legnagyobb felelősség: / el nem kezdeni*”.

Petri költészetében legalábbis az ÖRÖKHELYŐ óta megfigyelhető egy folyamatos lestilizálási törekvés; ennek esztétikai következményei megint csak nem egyértelműek. (Hangsúlyozom, hogy lefelé irányuló stilizálásról van szó, nem pedig kicsinyítésről, még kevésbé tárgy és megszólalás kedélyes degradálásáról.) Előfordul, hogy a lestilizálás a tárgy valamilyen lényeges rejtett tulajdonságát hozza felszínre (ilyen a tárgyi kellékekből hirtelen feltűvő általánosság, ilyen a szójátékok nagyobb része – például a KIVÜL című versben a „*tényénnyalók-tényénnyalók*” szópár egy jelentős felismerést fogalmaz meg, miközben a tárgyat és annak kontextusát a szükséges alacsony szintre szorítja). Máskor a dimenziók hirtelen összezsugorítása miatt igen erős, egész verset kitöltő költői kép jön létre; a régi versek közül számos példát lehetne hozni rá, jelen kötetben ilyen a LÁZLAP. Vannak azonban olyan versek is, amelyekben a lestilizálás ironiája magát a kontextust ronszolja szét. Az EGY TÖRVÉNYRE (amelynek méla undonát egyébként autentikusnak érzem, sőt átérzem) a vers logikáján belül nem tudja összekapcsolni „*Szoki*” bürokipoharát a „*matürlich*” meghajtott lófóvel. A LEVELEZŐDÉK-ben a saját halál lestilizálása, halál és életmű-nivellálása egy kis kupac kakában: azonnal privát rosszkedvéként lepleződik le, amikor „*le-nem-húzott-uv-nyí ország*”-ról olvasunk a versben. (Félreértések elkerülése végett: nem a nemzeti érzéseim háborognak, szerettem ez a metafora képileg nincs végig-gondolva.) A szépen induló és szépen végződő Kis Éji ZENE közepét egy nehezen követhető matematikai művelet tölti ki, amely kizárólag arra vezethető vissza, hogy a költőnek eszébe jutott egy szó homonimája, és ez a szöveg lefelé stilizálására csábította. Végül pedig a lefelé stilizálás, ha az öntreflexió eszközként jelenik meg, kifejezetten *magasztos* hatást érhet el. Petri költészetének van egy igen erős spirituális érzékenysége, amely – tekintettel a költő agnoszticizmusára – lírája

horizontjának hideg ürességét rajzolja ki. Így a költői Ennek mint eszes lénynek és vegetatív, teremítő nélküli teremtménynek állandó önlesztülizálása nem alázat, hanem büszkeség.

Lestülizálásnak tekinthető a halott költők megszólítása is, ám itt már nem az Én, hanem a Másik a tulajdonképpeni költői tárgy. Egy halott költő vagy a gesztusain, vagy a versbeszédén át idézhető fel (és meg); Petri számára az utóbbi a fontos, hiszen dialógust akar folytatni. Az ÖROKHETEO idején Petri még behelyezkedett az invokált költők (Petri vagy József Attila) szerepébe, hogy abból a vers befejeztével egyszer s mindenkorra kilépjön; ezúttal a később élő, tehát fiatalabb. Életkora szerint mégis idősebb (és többről tudó) férfi paradox helyzetéből beszél a megszólítottakhoz. Egy-egy klasszikus verssor, behelyezve a Petri-vers kontextusába, óhatatlanul a közismert költői gesztus komikus lestülizálását jelenti; ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Petri nem parodizálni akar, hanem saját szerepét értelmezi. A HARC A NAGYIRRAL című Ady-vers bizonyára nem a saját költői értéke miatt érdekli Petrit (lásd ÁTLIJSZ MŰC A MENEPE), hanem azért, mert ki akarja próbálni, mi mondható a mai magyar költői köznyelvben (Nevetségesség vagy ornótlanság nélkül szinte semmi.) A „szörnyű vendégszöveg reng / araszos vállamon” kiétel ugyancsak erre utal, szintén lestülizáló szándékkal. Ahol ugyanis tényleg vannak allúziók (Shakespeare, Molière, Puskin, Goethe, József Attila, Kálnoky vagy Spiró versszövegeire), azok ürügyként vagy impulzusként szolgálnak egy-egy vers továbbépítésére, minden szörnyűség és rengés nélkül. Ahol nem erről van szó, hanem egy mentalitás elégitikus kritikájáról (mint például a Nagy László-versben), ott ismét csak a beszédmód a vers tétje, és a lestülizálás alkotja meg a kontextust.

A megszólalás problémája az újabb szerelmes versekben is jelen van, ezúttal éppen azért, mert nincs jelen a lestülizálás szándéka, vagy ha jelen van is, nem veendő komolyan. Viszont a komolyan veendő érzelmek artikulálása primer nyelvi problémát jelent egy-egy versben belül. „Ölteni kell” – olvassuk az egyik versben (VESZÉKEDÉS TITÁN) – „Testet? Alakot? / (Mást – magyarul – nem is igen lehet).” De igen is lehet; mert máshol meg ezt olvassuk: „én, mint kalóknál / kutya, csak lilgek és nyelvet öltek”

(főként megszólítás: „drága Nőm”). Így lesz a költő egy verssoron belül nyelvész, Minnesänger és a címikusok címerállata; mindez különösebb nehézség nélkül össze is egyeztethető az európai költői hagyománnyal. (Lásd egy régi költő, Ulrich von Liechtenstein idevágó tapasztalatait.) Mondhatnám úgy is, hogy Petri ezekben a versekben afféle lordlított Vajda Jánosnak mutatkozik (egyébként is szembeötlőnek érzem az alkati rokonságot a két költő között). Vajda azt formálta hiteles költői szereppé, amit a szeretett nőktől soha nem kapott meg (a testi kielégülésen túl a magány feloldását); Petrinél viszont a Másik meglete teremti meg a hiány feszültségét és az ebből adódó megszólalási problémát; márpedig a megszólalás feltétele, hogy problematikus legyen: „Nyomdafestéket / nem tűrő lénynek lényegülisz, / amikor hiányzol”. E probléma tárgyként magába foglalja a szeretetet, az önző vitalitás maradvékának átfordulását ragaszkodásba, kegyetlenség és részvét együttesét, az „ő meg ő” lecsupaszultságát: „Túlányos lények éltek”. (Szó van – egy kis lestülizáló pontosítással – az „ewig Weibliche”-ről is, de „Humanizien”-ről, úgy veszem észre, nincsen szó; lásd a FAUST második részének befejező sorait is.)

Végül az utolsó csomópontról, a kötet társadalmi-politikai motívumairól. Petri nézőpontja a hangsúlyozott, dől és nagybetűs megletemtelt KIVÜL. Mondhatni úgy is, hogy nem akar lenni sem mozgalmi költő, sem saját fájdalomának és örömeinek eldolására szorítóköző költő. Kollektív tapasztalatokat megfogalmazni, ugyanakkor elutasítani a kollektivitás mítoszát: tisztességes és bátor költői magatartás, de az élmények megköltését megnehezíti, a versek megformálását nagyrészt szerenese dolgává teszi. Az a költő, aki egy demokratikus államban élve, annak sokszor kicsinyes konfliktusai közepette nem kívánja magát valamilyen abszolút társadalmi-politikai igazság birkosának feltüntetni, de tanácstalan hümmögésmél vagy spontán indulatkitöréseknél többet és különbet akar mondani, az éppen az adott pillanatban nem tudja mindig eldönteni, hogy az adott pillanat lejegyzett sügásából maradandó megszólalás születik-e. A KIVÜL és a JOBB-E AZ UN-DOR...? személyes attitűdöt fogalmaz meg: „Pityvaronc ennek a Pityvarinak sem leszek”, illetve „A magozak [...] nem ártanak, / de a magozis gon-

dolgot / könnyen úgyunkra mennek”, ezért akár a lírai személyesség körén belül is értelmezhetők; ha azonban a költő nem a közeghez való személyes viszonyát fogalmazza meg, előfordulhat, hogy nem tudja elköntení, „Hova kell tenni a kérdőjelet”, és a vers (lásd NEM MEGVUNK ÖTRŐL HAIRA) félbeszakadt, állítmány nélküli mondatnak hat. A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy van Petrinek két kedves új, politikailag motivált verse (KIVÁNOK JOBBULÁST, HIBABEJUTENTŐ), amelyekben a kérdő- és a felkiáltójelek érzésem szerint pontosan vannak kiéve.

Alalakúságnak vagy pseudomorfizmusnak azt a jelenséget nevezik, amikor egy ásvány valamely más vegyület kristályszerkezetét vesz fel, vagy azért, mert kitölti annak helyét, vagy pedig azért, mert vegyi folyamatba lép vele. Petri újabb versei erre a jelenségre emlékeztetnek: egyre több pseudomorfi szövegrészletet lehet találni bennük. Nem íratom, hogy ez vajon a mennyországnak mondott abszolút nulla fok egyre érezhetőbb hatása-e vagy a szövegformáló lelemény új felfedezőútjának zsákmányai halmozódnak az új versekben; annyi biztos, hogy ezek jóval keményebb anyagból vannak, mint a kötet címébe foglalt sár.

Márton László

Új. Petri néhány egészen új versét olvasva az az érzésem támadt, hogy a versépítkezés pseudomorfizmusának jelentőségét talán egy kicsit el túloztam a fentiekben, és az ebből levont következtetések talán nem fognak órákulumnak bizonyulni. Ebből azonban két újabb következtetés vonható le. Az egyik: élő költőt nehéz megszámolni, mert közben mindig mozog. A másik: nem árt, ha a kritikus jobban bízik az általa vizsgált szövegben, mint vizsgálódásának konzekvenciáiban. – *M. L.*

ANEKDOTAELTÉRÍTÉS

Kardos G. György: *Jutalomjáték*
Ab Ovo Kiadó, 1993. 204 oldal, 320 Ft

Ezzel a könyvvel a regény nálunk manapság ritka fajtáját kínálja Kardos G. György az olvasónak.

A dolog azért meglepő, mert néhány évtizede még ebből a fajta prózaanyagból készült a magyar regénynek nemcsak a konfekciója, hanem számos igen becses, igényes, időtálló darabja is. Másik metaforával: a prózaírásnak ezen az ösvényén ritka, nemes vadak is haladtak, nemcsak a vadon szürke lakói. Ma szinte kritikai közmegeállapodás, hogy a tömegolvasmány, a lektűr útja.

Ez az iskolában „realistaként” deliniált, zárt, önmagát titkok nélkül világosan és egyértelműen kifejező próza ma nem áll igazán becsben. Azt mondják, nem rejt mögötte tartalmakat, kevés rétege van. Titka látszólag kevés: tömör, minden alakját véglegesen mintegy köbe vést. Száraz, illúziótlan, érdes, dokumentatív. Krónika, jegyzőkönyv. Egy időben filmforgatókönyvnek, film alapjául használható, közvetlenül adaptálható szövegnek, kész scenáriumnak vélték a hasonló műveket, pedig néhány félsikerült adaptáció tanulságai szerint a hasznos filmforgatókönyv mégsem így készül. Az e stílusban fogant próza a legigényesebb regényirodalomnak volt – egykor – vezető és csaknem egyeduralkodó fajtája. „Realista” regénynek mondtuk iskolai tanulmányaink alapján. Rég volt: az iskolákban ma némi joggal „lektűrnek” nevezik. A JUTALOMJÁTÉK azért zavarbaejtő és minden áttetszősége ellenére nehezen áthatolható regény, mert egyik fentebbi meghatározás sem illik rá igazán.

Az olvasók egy része talán emlékszik, vagy tíz éve az *Új Irás* kezdte folytatásokban közölni MIVEL NYITOTT SZIKSZAY PÉP BAJÁN? címmel, majd abbamaradt a szöveg, mintha az író nehezen leküzdhető akadályba ütközött volna, méltán híres, remekműgyanús trilógiájának látásmódja és írói technikája nem bizonyult volna alkalmasnak másfajta idő más társadalom, más hősök ábrázolásához.

Lektűr és valóságütközés: két nőly, két világ. Látszólag összehétközhetetlenek. Mégis,

ez a regény mind a kettőhöz kötődik. S az is lehet, hogy csupán mai ízléssel, mai szemmel összehétközthetetlenek. Hunyady Sándor művészetében például nem okozódott eggyé a kétlajpa minőség? Még valakinek a súlyos árnya is lehdeződik (bár nem a lektúrjelleg kapcsán) – itt viszont már meg is hökölünk. Nagy Lajosnak, a KISKUNHALOM és a BUDAPEST NAGYKÁVÉHÁZ írójának komor árnyára gondolok. A Kardos G. György olvasói népszerűségét soha el nem érő Nagy Lajos minden írását látszólag jeges szenvtelenység hatja át, de nem akármilyen. Gyűlöletet, haragot, indulatot leplező, takaré, főjtő álszenvtelenség. Megvesztegető, ravasz áltárgyilagosság. Nagy Lajos emek volt mestere.

A JUTALOMJÁÉK 1951 kora őszén játszódik egyetlen nap alatt. Helyszíne egy vidéki város, szereplői főleg a város színházának tagjai.

A szigorúnak látszó szerkezet alaposabban vizsgálva nem is olyan szigorúan zárt: ide-oda hajlik, a szálak lengedezve néha másfelé sodródtnak, mint amerre indultak, olykor elvarratlanul semmivé vékonyodnak. A történet „elcsatangol”, mintha szabadlajpa engedett anekdotafalka kergetné. Nincs olvasó, aki a felvezetés után ne a fiatal rendező és a naivai játszó ravasz kis színész nő egymást becsapó szerelmi kalandjára várna. De nem igazán ezt kapja. Észrevétlenül – a könyvnek nagyjából a negyedétől kezdve – az öreg, nyomorult színész, Kassák Józsi és kórházban haldokló, egykori lérfőnök és harsány felesége, bizonyos Nyuczky a főnök. A könyv visszapillantó szerkezete arányos, ám mikor meghomlik és súlylan, terjedelemben is egy régebben történt színésztemetés kerül fő helyre – ebből az aránytévesztésből a könyv legjobb, legmaradandóbbnak látszó, legerősebb lejezete születik.

„Úgy telszik, az elbeszélő tulla nélkül nem történhet semmi a városban” – olvassuk az egyik méltatásban (Bori Erzsébet, *Beszélő*). Az író mindentudása jellegzetesen múlt századi regényvesztmény, de a JUTALOMJÁÉK esetében az a luresa, jótékony paradoxon, hogy bár a fenti megállapítás igaznak látszik, a történet színhelyeül szolgáló városban valóban nem, mintha viszont magában a regényben, a lebonyolódásban mégis megtörténhetne néhány dolog az író tudta nélkül. Vagyis az író tudat-

os szándéka, a koncepció ellenére, attól elkanyarodva, a szigorú, hagyományos szerkezetet meghontva történhetne meg. Ezek az elkanyarodások bizonyos szemszögből ügyetlenségek és „hibák”, másként nézve azonban épp a modern próza ravasz megoldásai: gondoljunk a történet elkalandozására, hujkálására, nem egészen egyenes ösvényeire, talányos kiszámíthatatlanságára. Emeltem: néhány mellékszál és fontosnak induló motívum elsatnyul, szinte ellejtődik, ez nyilvánvaló felületesség: ilyen a színkritikus és előadásra szánt vonalas darabja – a sematizmus önparódiája –, a dolog „fel van vezetve”, aztán nyoma vész. Ugyanígy hiába várjuk a dramaturgiai csúspontként ígérkező (tag?)gyűlést vagy mit... Sorolhatnánk más példákat. Szigorú drámai szerkezete tehát nem nagyon működik, saját, titkon, ravasz-véletlennek tetsző belső szerkezete azonban – len légyen tudatosan ravasz vagy véletlenül szabálytalanra kanyarodó – mégiscsak él.

Korrajz, korfelidézés, tükörszerepekkel. Mesteri a kora szepemberi strand világának észrevétlenül kitágítása. Viccek és apróságok, anekdotagyűjtemény, s végül a kisvárosi strandról a társadalom néz vissza.

„Stark bácsi mindenestve megváltoztatja az egymásra rakott lemezek sorrendjét és az Engem a rumba döntőget rumba élé veszi a Doneyei bányászok dalát. Azután jön csak az Engem a rumba döntőget rumba, utána – egy cigány, egy zsidó alapján – a Szódd a selymet, elvtárs, majd a Peches ember ne menjen a jégre...” – olvassuk. A regény legravurósabb lapjai játszódhatnak talán a könyv első felében, itt a strandon. Nem tudjuk még, mi lesz a történettel, kik a főhősök, kire és mire kellene igazán figyelniünk. Talán épp a mellékszereplőkre, a strandstatisztákra. Ok azok: a zsidó kereskedőből lett kabinos, Svarev bácsi. Csíkszereday Ernő – eredetileg Figuer Ernő –, az antiszemita filmekben játszott, 1945 után közszerepléstől eltiltott filmszínész (ma tyúkszemvágó). Itt nincs főszereplő, legfeljebb extra statista. A legjobb „formában” (hogy profánul mondjuk) amúgy is akkor van az író, amikor mintegy mellékesen, mellékszereplők sorsát tudja feleleveníteni: pár sorban egy teljes életet, anekdotának látszó, de mélyebbé kerekedő kis emlétsékekkel. Egy példát: a főhős, Kassák Józsi egy padon szokott üldögélni három

nyugdíjással. Nem is „indirekt”, dialógusos, meglevenített jelenetből, de direkt írói elbeszélésből rendkívül plasztikusai és sokat tudunk meg. Ebben igazán jogos és számomra igen csak imponáló a kínálkozó párhuzam Nagy Lajossal. Másfél könyvoldalon három, csak percekre feltűnő mellékfigura sorsának meglevenítése, a hangulat erős „dallama”, korrajz. Ez a technika (és persze több, mint technika: látásmód) mintha hiányozna a mai magyar prózából.

„Bizonyos koron felül mindenki izraelita” – mereng mintegy újra felfedezve a magvas bölcseletet a kabinos Svaroz bácsi, körültekintve a strand egykori hatalmasságai között, rögtön példázva az író fejezetlezárási technikáját is.

Érdekes, hogy maga a „fővonal”, a színház és a színházzal modellált valóság jóval nagyobb igényű, de talán épp ezért kicsit kevesebbet ad. Mintha túl, mintha sterilen zárt színészvilággal találkoznánk. A nagy tragédiákat a benne ágáló szereplők – mint mindannyian – persze békaperspektívából látják. Mégis, hogy egyetlen példába kapaszkodjunk: a kitelepítés éppen 1951-ben, ha hihetünk a kortársaknak, jobban felbolydította a társadalmat: ismert Gobbi Hilda és Somlay kétségheesett mentőakciója, Somlay öngyilkossága, s épp egy operettszínháznál. Déri Sári pusztult el a kitelepítésben. Akkor? Később? Bármikor is, ennek talán, Budapesttől távol, még egy vidéki színházban is erősebben ott lehetne sötétlenie... itt valahol súlytalanul épp csak megenylik, mellesleg nem is színészek. A strand világa jobban modellálta a kort (ha „realista” regényként ez volt az egyik célja).

Karikatúralüzer? Kisplasztikák? Rajz vagy kisplasztika? Anekdotatöredékek? Anekdotaelterítési kísérlet? Akármilyen is, a helyszín, a történet helyszíne geográfiai, térképtani pontossággal meg van rajzolva, érdemes volna utólag, rajzzal hitelesíteni a hősök hejárt útját. Strand – Színház – (közben a Múlt felidézése) – Kocsma – Kórház – Színház. A nyelvezet is szigorúan a korrajz része, itt nincs szándékos anakronisztikusság, játékos múlt és jelen stílkeverés.

Olyan regény ez, mely mit sem tud az álom-képzület-köztes valóság, a „szövegrodalom”, a posztmodern nyűgeiről és vívniá-

nyairól? Nem tud? Vagy nem akar tudni? Természetesen afelé hajlok, hogy csak úgy tesz, mintha nem tudna, s közben, mintegy mellékesen, és anekdotába csomagolt sültrealizmussal eljut ama „vívmányokig”.

Mi hiányzik akkor mégis belőle? Mert hiányzottnak magam alig tagadhatnám. Nehezen felelünk erre a toladó kérdésre. Mint említettük, másfelé csatangol a történet, mintha véletlenül s nem tudatosan, mintha esetlegességek erősödnének. A viccek, a humor vegyes minőségű, nem mindig válik kisértetiessé. Kicsit (vagy nagyon is) jellemző, hogy azok a legjobb részek, ahol a történettől, a helyszíntől és az időtől függetlenül az író belefeledkezik, visszamegy a húszas évekbe valamelyik mellékszereplő sorsával, hirtelen hőven mesél, levéltöredékek ugranak elő, az anekdoták elszabadulnak, a legjobbak is mindig hajszállal viszik félre-félre a könyvet saját lényegétől. Paradox: a legelevenebb háttérfestéstől az előtér gyengül? Nehez kifejezni és jól megvilágítani, hogyan s miért támad ilyen érzése az olvasónak.

Forduljunk egy fontos példáért ismét a szöveghez, a könyv legvégéhez. A belejezés sűrűtűten a regény egészét, hangját adja: Egy keserű panaszaiba belefeledkező, Tersánszkyra emlékeztető író a vonaton már-már a rendszert szítja, aztán lanyar mosollyal így fordítja a szót: „és a hort is vizezik”. A regény utolsó szavai. Bravúros lezárás, mert a szörnyűséget groteszk humorral oldja. Közel hozza, hisz a szörnyűségeket „kint” átélőknek csak a fekete humor áttételével üzen a börtön és a bitó. Az a szándék is méltánylandó, hogy rettegjen, ámuljon az olvasó, de le, de hess minden pátozzsal. Hiszen a regény legszebb jelenete, amelyben Kassák Jóska, a kirtúgására váró öregedő színész megtudja felesége halálhírét, s ebből önmentő kis színpadi játékot kreál, hogy ne rúgják ki, de nemsokára magányosan zokog valahol – az is hasonló kulcsra jár. Fintoros bravúr. Megesavart pátozzalanságával minden kritika (joggal) csúcspontra veli. És mégis: ez a másik, ez az idézett poén regénylezárásnak kihívóan, kihegyezetten „poén” marad, s a bravúr ellenére nem elég erős. Olyasmí, mint egy haláleset hallatán nem oda való szó vagy anekdota. Vizezik, igen, de a könyvbéli borértó prózaíró itt valóban a hamisított borra gon-

dol, az olvasó meg másként szeretne, de a csattanó röheje valahogy nem engedi, leszűkíti horizontját. Jó csattanó, persze, de az olvasón az villan át, hogy miért kéne igazat adnom ennek a viccnek, s miért véli a fekete humornak ezt a szelíd, svejtkibb, tersánszkyabb változatát elegendőnek Kardos G., aki mintha menekülne a pátosz minden fajtája elől, de a néven nevezeti szörnyűség elől is.

Kicsit kevésbé kellene futnia. Nem eléggé érződik a kopók, az üldözők förtelmes lihegése az átvészeltők, menekülők nyomában. Mintha le lehetne lépni erről a színpadról, deszkáról, pedig nem lehet: ott lepszik minden szereplő a „tepsiben”, mint Nyuczky, és aki siratja hármelyiket, az mindet, a jellemteleneket, a közönyöseket, az eseteket is siratja, meg persze főleg önmagát. „Belőled büzlök, ártad, magad is zsarnokság vagy” – de a büzt kevésbé érezzük, hiszen ha a zárópoén szerint „még a bürt is mezzük”, röhgöünk egyet, de nemsokára arra gondolunk, hogy sebaj, csak vizes lesz a nemes ital, hig lesz, de nem hányingerkeltő és nem halálos. A kor pedig minden szemlélője ellenére egyszerre volt átvészeltető és halálos, a börtönökben és táborokban és kitelepítésen embereket kínoztak, de a moziba nevetni jártak, a strandok és a sportpályák megteltek, nyár is volt, szerelem és család, mint mindig. Ám ez a korszak, mint a totalitárius diktatúrák kora, különösen a faszizmusoké, azért mélyebben fekete a nyári felhőjárték és a szemil vihogások mögött. Az operettvilág csak részben fedt és modellálta, a „színház az egész világ” metafora csak módjával használható. Bacsó Péter *TE KONGYOS ÉLET* című, sok kiváló, sőt bravúros megoldással és leleménnyel élő filmje idéződik fel (hogy azért ne csak remekművet, ne csak a *KISKUNHALOM* példáját említsen): a sok rész-hitelesség érvényét a filmben is elnyomta olykor a humoreszinálás szelíd vagy kevésbé szelíd erőszakolása. Kardos G. György könyve szikárabb, fegyelmezettebb, a viccelődések arányának olykor a tévesztése ellenére is visszafogottabb, igazabb, de ez a jelenség nála is kicsit zavaró. A sok aranykopés, a sok anekdota makacsabbul áll ellen az eltérítésnek, mint a vitéz repülőgéppilóták.

Nyilván érezhető, hogy bizonyos hiányérzetem okát buzgó igyekezettel sem tudtam

igazán megmagyarázni. A *JUTALOMJÁTÉK* a posztmodern regénytechnikák korában látványosan egyszerűségével is honyolult és többrétegű alkotás, hiányai talán értékeiből lakadnak és fordítva, mindenesetre kicsúszik a modernnek vélt prózára esküvő (vagy legalább régóta annak varázsában élő) olvasó és kritikus szigorúan görcsbe ránduló markától. Sokkal ravaszabb próza, mint látszik. Minél többet olvassuk újra, mondatrai, passzusai végén a pontokat egyre inkább kérdőjelnek érezzük.

Bikácsy Gergely

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Szilágyi Andor: *Ezoteréma*
Cserépfalva, 92+92 oldal, 299 Ft

I

KIPLING A SIVATAGBAN KAFKÁBA BOTLIK

Ha végigtekintünk a középgenerációhoz tartozó Szilágyi Andor igen rövid, mindössze néhány éves írói pályáján, kevés, de sokféle művet láthatunk. Mint nemzedéktársairól általában, úgy róla is elmondható, hogy munkásságának első tíz-tizenöt évéről semmit sem tudunk. Úgy tűnik, mintha első próbálkozásai a színházhoz kötnek, ez azonban alighanem érzéki csalódás, hiszen amikor 1988-ban a *JAK* drámapályázatára egyfelvonásost küldött, regényének, *A VILÁGIALAN SZEMIANÚ*-nak már készen kellett lennie. Ugyanakkor filológus legyen a talpán, aki akár formai, akár cselekményvezetési, jellemrajzbeli vagy nyelvhasználati sajátosságai alapján kronológiába állítja Szilágyi Andor regényét, színdarbjait, elbeszéléseit és *HOLT-TENGERTI APOKRIFOK* című szövegmozsaikját. A különböző műfajú munkákban egyes mozzanatok vándorolnak ugyan („*Olyan ez a kérdés, mint a molajok rővid szabályja, nyüssz! Mint a mezeien pengő Nyüssz Hűdeg, kegyetlen és pontos Nyüssz*” – mondja Henrik *A RETTENETES ANYVÁ*-ban, és

színte szó szerint találjuk ugyanezt legalább húsz helyen A VILÁGTALAN SZEMTANÚ-ban), de hiába tudjuk, hogy a regényben konkrét esemény leírásaként szerepel a szöveg, a darabban hasonlatként, ebben az esetben nem mennék megesküdni arra, hogy ez egyet jelent a regény időbeni elsőbbségével. A motívumok vándorolnak ugyan, de ez a vándorlás nem nevezhető fejlődésnek; sem út, sem másból.

Szilágyi Andor műveiben, legyenek azok színművek, elbeszélések vagy regények (hár ebben az esetben helyesebb az egyes szám használata), kiemelkedő szerepet kapnak a műfaj visszatérő mozzanatait, vándortoposzjai, sőt: közhelyei. Alkotói módszerét tehát az jellemzi, hogy nem törekszik minden részletében eredeti, öntörvényű világ építésére, azonban – lévén ez az eljárás tudatos – a maga szándékai szerint tudja mozgatni az idegen összefüggérendszerből áttemelt mozaikokat, bizonyos értelemben (közvetetten, valamifajta ellentéppontozással) reflektál rájuk, így az újonnan születő mű teljes egészében magába építi ezeket.

A színművekben többnyire a színpadi helyzet ez a stilizált frázis. Nem konkrét művek elemeire gondolok elsősorban, bár A REJTENEYES ANYA lángpallosos hatalmas árnyalakjának, Romwalternek a megjelenése némiképp emlékeztet Hamlet apjának felhukkására vagy az első rész temetésjelene-re a TITUS ANDRONICUS elejére; azonban ezek is inkább egy-egy gyakori rémdrámái helyzetet juttatnak az eszünkbe. Ha az egész darab cselekményét írjuk le vázlatosan, és az egyes jeleneteket nevezzük meg néhány szóval: „A temetés; A férj gyászja; Az úrvők hullóse; A fiú kilörése” stb., egy olyan általános rémdrámái vázlat kapunk, amire akár milyen darab ráépíthető, és rá is épült néhány tucatnyi. Szilágyi Andor azonban a triviális vázlatra valami kegye, dadaista-abszurd szöveget komponál, félig önnön paródiájába fordítja, félig megszelídíti: nála mindig csak beszélnek a brutalitásról, és a következményeit szenvedik el, ennek a verhális horrornak az elszenvetői azonban ugyanúgy megnyomorodnak, mint a nyílt színen karóba húzottak.

Az EL NEM KULDOTT LEVELEK szerelmespárja nyomásztóan gépies szövegek darálása közben él át valami szándékoltan bárgyú

„szép kapitány, bukott kisasszony”-történetet a monarchia utolsó éveiből; csak éppen időben visszafelé, a lerongyolódott öregkortól indulva a megismerkedés záróképeig. Itt alig van más eredeti mozzanat, mint éppen az alapölet, az időutazás; ez azonban éppen elég ahhoz, hogy minden megváltoztasson, magába gyűrtön, hiszen a színpadi játék mindig maga a lecupaszított kauzalitás, amit megfordítani veszedelmes vállalkozás. Tulajdonképpen valami képtelenül kaotikus folyamatnak kellene lejátszódnia a színpadon, ha nem ismernénk rá már néhány perc után az alaphelyzetre, ha nem ismernénk tökéletesen a jellemeket, a kort és a cselekmény helyszínét.

A francia klasszicizmus „hely, idő és cselekmény hármasegységéből” tehát Szilágyi Andor mindent kimozdít a helyéből: a hely nem más, mint egy bedíszletezett színpad, amelyen bakacsín csorog, és közöny ázalg, és ahol jól megfér az ebédlőasztal a sírgödörrel; de ez a hely sem a cselekmény, a történések helye, hiszen itt csupán indifferens szövegeket mondanak azok a személyek, akik, miután majd kiünnének, megrontják a lányukat, vagy hurkává dolgozzák fel a nagymamát: végül még az idő is megfordul, ha a szereplők erre vágyanak, és a néző kénytelen belátni, hogy akkor sem lesz nekik jobb.

A kauzalitás tagadása Szilágyi Andor egész munkásságát jellemzi. A rövidprózák esetében vagy úgy, hogy a történet magában mutatkozik, amelynek előzményeit és következményeit nem ismerjük, vagy úgy, hogy a történeteket nem a történetben megismeri személyek idézik elő, hanem valami kiismerhetetlen és a szereplőkhöz képest aránytalanul hatalmas erő. Nem példa nélküli dolog ez az irodalomban: tudjuk, amikor „egy veggel Gregor Samsa nyugtalan ábrnából felébredt, szürnyű févveggé változva találta magát ágyában”, és kész magyarázat nincs. Szilágyi Andornál az a zavarbaejtő, hogy annyi mindent tudunk, hogy szinte mindent értünk a darabban vagy a történetben, miközben az egész világ homlok egyenest másképp működik, mint ahogy – egyéb ismereteink szerint – működni kellene.

Van egy olyan műfaj, amelyben a kauzalitás elve nyilvánvalóan nem érvényes: a passió. A Krisztus szenvedéséről szóló játékhaz

mindenki számára az első perctől kezdve nyilvánvaló, minek kell történnie, és nyilvánvaló az is, hogy a történések bekövetkezéséért nem a szabad akaratukból rosszul döntő szereplők felelősek, hiszen az egész arra való, hogy beteljesedjék benne Isten akarat.

Ez a logika érvényesül, sokáig érthetetlenül, A VILÁGTALAN SZEMTANÚ-ban. A Küsi-Kopin életének utolsó tizenkét másodpercét (amíg a Saint Lasar téri toronyóra előtti az éjféli) elbeszélő regény valójában nem tárja fel azt az oksági láncot, cselekvéseknek és történéseknek egymáshoz fogódzó lüzérét, ami a történet végkifejletéhez vezet. Az egész könyv nem több, mint maga a végkifejlet: „Nyusszl Lovágják A fején. Le. Lokuszabályjuk. Le. Szabályos kivégzés a javából. Kivégzés, nyakazás, lenyakazás. A Saint Lasar téren, pontban éjfélkor, Saint Lasar éjszakáján” – indul a történet, és „Paracelsus Witzán, lovag Pántuzini... karjában nagyot szisszen... a fényes jutagán Nyussz” – zárul kétszázötven oldallal odébb, mintha mi sem történt volna; és csakugyan, mi történhetne ennyi idő alatt?

A VILÁGTALAN SZEMTANÚ olyan regény, amelynek nincsen cselekménye, nincs oksági rendszere, alig van belső ideje, szereplőinek nincs szabad akaratuk, sorsuk nyilvánvaló és elkerülhetetlen. Szilágyi Andor azonban számos olyan jelet helyez el a szövegben, amelyek a regény terén és idején kívüli világba vezető szálakra hívják fel az olvasó figyelmét. Az író ezekkel azt érzékelteti, hogy regényének igazságai a regényen kívül, az 1956-os forradalmat követő évek Magyarországon is érvényesek: hogy Az Öreg, az Örökös Elnök stb. néven emlegetett szereplő valójában Nagy Imrével azonos, mint ahogy az *Infáns* Kádárnak, Küsi-Kopin egyrészt Mansfeld Péternek, másrészt, átvitt értelemben, a forradalom után felnőtt nemzedékeknek a megfelelője; és ezzel közvetve azt is állítja, hogy Magyarországon a forradalom után nem történelem, hanem passió játszódott le, amelyben valamennyien, kivégzők és kivégzettek, bölcsék és idióták, ápolat öregurak és a rothadás bűzét árasztó leprás nyomorultak, egyes vagyunk; hogy valamennyien áldozatok lettünk, és nemhogy parancsot, de Isten parancsát hajtuk végre, a világegyetem legerősebb akaratát előtt hajlunk meg mindannyian. Ez

a tétel így, kimondva, természetesen nem igaz. Ha Szilágyi Andor ezt fejtené ki, nem jutna tovább a leglaposabb determinizmus fatalista változatánál. Az irodalmi mű azonban nem *megfelelteti*, hanem *összekapcsolja* a világot és a róla való beszédet; az író tisztában van azzal, hogy dolog és szó viszonyában igen és nem nem létezik, csak *szinte, mintha és alighanem*; és ezek jelenléte sem örök olvasói emlékezetünkben, hanem a mű megrendítő hatásának enyhültével ködösebbé, bizonytalanabbá válik, és – ha nem kap más forrásból eredő megerősítést – lassanként kialszik. Ez az irodalmi beszéd természete, és ebből adódik az a furcsa tény, hogy Hölderlinben ma több igazságot találunk, mint Hegelben. Ahogy Fedor Zoltán írja: „A vers, ami közelebb van a titokhoz, mint a titok nyitja.”

A regény „igazsága” azonban belső, esztétikai értékeken múlik, és joggal tehető fel a kérdés: ha a regénynek ennyi nélkülözhetetlen „hozzávalója” hiányzik A VILÁGTALAN SZEMTANÚ-ból, maradt-e valami egyáltalán, vagy az egész nem más, mint az irodalmároknak való olvashatatlan szövegmassza?

Ahogy a színpadi műveknél, úgy a regény-nél is megtalálta Szilágyi Andor azokat a könnyen felismerhető toposzokat, amelyekről az olvasó azonnal tudja, hogy mi kell gondolnia. Egész kis filmtörténeti motívumgyűjteményt vonultat fel, a fekete autó ablakán cselesznyemagot kópködő gengszterektől Mikola Halusek tanár úr galambjain át Miss Paranomál Bertolucci kötélháncáig, és a latin-amerikai regény legszebb pillanait García Márquez, Asturias, Vargas Llosa, Rulfo, Fuentes, Cortázar és mások egy-két évtizeddel ezelőtt rendkívül népszerű, mára javarészt hibernálódott műveiből. Ezek a rendre felbukkanó, parányi ismerős mozzanatok, melyeket Szilágyi eredeti motívumaival együtt sodró lendületű, expresszív prózává formál, pontosan annyi szilárd pontot mutatnak a mű belső terében, amennyi ahhoz kell, hogy a fanyalgó olvasó, ha az első harminc-negyven oldalon átverekedte magát, megkapaszkodhasson bennük, és ugyanakkor átengedje magát a regény áramlásának; hogy beletörődjön a Saint Lasar téri törvények brutális természetébe.

•

Ha az említett előzmények ismeretében kézbe vesszük Szilágyi Andor új prózakötetét, egyes sajátosságain már nem is csodálkozunk: másokon annál inkább. Valamennyi korábbi művét is jellemezte az első benyomás lomtosságának elve. A VILÁGTALAN SZEMTANÚ monoton, értelmezhetetlen, de nagyon szuggesztív, varázsigerű verssel indul. Szindarajhaiban egy monumentális hullá alatt rogyadozó ravatal bukkan elő a felgördülő lüggöny mögül: esetleg szélvihar szipór végig a nézőtéren. A címek is mindig valami bizarr ellentmondást tartalmaznak. Nem meglepő, hogy az EZOTERÉMA is szolgál valami azonnali meglepetéssel, amint kézbe veszi az embert. A könyv ugyanis mind a két végén elkezdődik, és a szöveg csak a menetirány szerinti jobb oldalon halad, míg a bal oldalon – fejfelé – a szemhejővő szöveg közlekedik. A szövegek ismeretében azonban azt kell mondanom, hogy ez a forma nem annyira figyelemfelhívó formahontás, mint inkább megalkuvás a lehetőségekkel; valójában a könyv anyagát a jelenlegi tagolást megtartva egy hosszú Möbius-szalagra kellett volna nyomtatni. Így nemcsak az válna érzékelhetővé, hogy a szerző a novellák sorát és a HOLI-TENGERI APOKRIFOK töredéklüzérét egymás tükörképének tekinti, de az is, hogy a tükör két oldalán lévő látvány valójában azonos oldalon áll, miközben végpontjaik összekapcsolódnak egymás kezdőpontjainak „inverzálva”. Ez a forma azt a burkolt közlést tartalmazza, hogy a szerző szerint a rendkívül gondos lekerékítettség a novellákban és az esetlegesség, töredezettség az „apokrifokban”, a kezdet és vég megszabásának határozott gesztusa ott és a pontoktól ikszekig terjedő formátlanság itt, a földrajzi, történelmi, környezet- és jellemábrázolásheli sokszínűség az előbbieken és a sivár, zárt világ, impotencia, degeneráltság és idiotizmus az utóbbiban: ugyanannak a dolognak két, egymással csereszabatos álarca csupán.

Az „A” könyv, teljes címén A HOLI-TENGERI APOKRIFOK, AVAGY AZ AMFORA CSEREPET KÜLÖNBÖZŐ JELLEGŰ SZÖVEGEKBŐL ÁLLÓ PRÓZACIKLUS. Előszava egy ábrégszeti álközlemény szerint egy, a Krisztus előtti második évezredből való óriás amfora darabjairól leolvasható, ismeretlen rendeltetésű szövegegyüttes megmaradt részleteiből összeállított krónikarekonstruk-

ció lenne, mely tartalmazza a „tzipós tsölények” természetére vonatkozó ismeretek erősen roncsolt töredékeit, másrészt a krónikába illesztett epizódok, személyes természetű iratok és „lírai-próza” írásművek maradványait. A koncepció azonban nem úgy valósul meg, hogy archaikus-kultikus hangzású álléleteket gyártana a szerző, ahogy a lántasy műfajában szokás. Ezek a szövegek nyilvánvalóan ránk, a mi korunkra vonatkoznak – és ez megint csak egyfajta szimmetriát jelez, hiszen aligha véletlen, hogy az amfora keletkezése a II. évezredre esik Krisztus előtt; mintegy szimmetriatengelye ennek a történelemnek Krisztus, amelytől előre-hátra távolodva azonos távolságban azonos viszonyokat találunk.

Sajnálatos módon ez a körütekintően szerkesztett, aprólékosan kidolgozott apokrifciklus nem tud valamiféle egységgé összeállni. Maga az ötlet túlságosan ötletszerű, az összedolgozott részletek nem kapcsolódnak egymáshoz. A roncsolt szövegek olykor kínosan erőletettek, és ráadásul valójában nem is roncsoltak. Egyszerűen arról van szó, hogy ezt a mondatot: „A tzipós tsölények nemlétező tulajdonságai és a tzipós tsölények létező tulajdonságai”, ilyen tördelésben olvashatjuk:

..... 920801.2.3. A tzipós tsölények .....
 .....nemlétező.....
 .....tulajdonságai.....és.....a tzipós
 tsölények ..... xxxxxxxx létező tulajdonságai
 xxxxxxxx”, és ettől a gondolat nem lesz mélyebb, legfeljebb haladósabban lehet olvasni. Ez semmiképpen sem azonos a roncsolt szövegnek azzal a fajtájával, amiből az utóbbi időben a legérdekesebbeket Krausz Tivadar állította elő (HERPESZ TRISZMEGASZTOSZ, 1989). Felvetődik persze az a lehetőség is, hogy az író a kipontozással nem roncsolást, hanem valami mást próbál kifejezni – az is eszembe jutott, ahogy egy telexgépből tekerreg elő a szalag, és a pontok valaminek (egy komputernek?) vagy valakinek a gondolkodási idejét volnának hivatva jelölni. Maguk a tételek mind tartalmukban, mind számjelükben Wüthenstein logikai-filozófiai traktátusának mondataira emlékeztetnek – a fenti példánál erre: „A körülmények fennállása és fenn nem állása a valóság” – azonban ez sem segített rajtuk.

A ciklus valamennyi további – sorozámmal

jelölt – szövege is roncolt valamelyest; azonban úgy látom, hogy minél rövidebb, szemlésebb vagy poétikusabb, netán vallomásokabb egy-egy szöveg, annál kevésbé meggyőző, és minél közelebb áll alhoz, hogy történetnek lehessen nevezni, annál szuggesztívabb, hatásosabb, erősebb. Színhelybeli azonosságuk ismét egyfajta tükrözöttség: a főszereplő, aki minden történetben magányos férfi, és akivel valami bizzar helyzetben irracionális szörnyűségek történnek meg, vagy egy szűk, zárt helyiségben van, vagy valami végtelen, tagolatlan tágasságban; a 12. szövegben a semmiben lebegő rongyokon kuporog, a 13.-ban egy vaságyon szeli át az óceánt Amerika felé. Bezárva kissé nehezebb: az embernek béna a lába, vagy néma, esetleg a kivégzésére vár. Ezekben a történetekben a környezet kíméletlen: a kötelek, amelyek segítségével a béna felhúzná magát, eszűszósak; az ajtó olyan erővel záródik be, hogy összegyűrti a résbe rakott kalapácsfejet. Ahogy a tér kitágul, a külvilág – valamiféle megmagyarázatlan kegyelem jóvoltából – egyes történeteket felfüggeszt: a rongyok lebegnek a semmiben, elbűnják az emberi test súlyát, a vaságy pedig úszik a vízen, majdnem addig, amíg a főhős célba ér – igaz, az ő szempontjából nem ér semmit az a kegyelem, ami csak arra elég, hogy késleltesse a fulladást. A szereplő általában tevékeny: tárgyakat présel a csukódó ajtó részébe, kapaszkodik a kötelekbe, vagy igyekszik tartani magát a kivégzés elszívődéséig. Ahogy haladunk előre a ciklusban, a tevékenység egyre kevesebb, egyre passzívabb lesz: a rongyokon lebegő ember csak rakosgatja a rongyait, a vaságyon hajózó pedig csak vár arra, hogy az ágya mozogjon, vagy hogy rászálljon egy madár, amit majd megehet. A No. 19. főhősével történik a legkülönösebb dolog: élőlényeket és különböző tárgyakat kell kihánynia a háméskodók lába elé. A sort az amerikai szahadságszoborral zárja. Abban már nincs is semmi meglepő, hogy a ciklust záró No. 20. főhőse szinte szabadon cselekszik: kiűrtja ősi ellenségeit, akik az ő felmenőit rították ki. Ez a történet már át is vezet a „B” könyv tevékeny hősei körül szóló történetjeihez.

Ezek a történetek érezhetően igen közel állnak Franz Kafka elbeszéléseihez; bár talán nem a rövidkekhöz (A PROBA, A KESELYŰ stb.).

Inkább AZ ÁTVÁLTOZÁS, AZ ODÚ kidolgozatlanabb, rövidebb variánsai. (AZ ODÚ egyik motívuma, az az érzés, hogy a közelben *valami rug*, meg is jelenik a No. 5. történetben. Ez is a *tágas-terűk* közé tartozik: a sivatagban vándorló két emberről szól. Persze két férfiről. Szilágyi Andornál a nő ritka madár, többnyire csak annyi ideig van jelen a történetben, amíg a főhős elbűcsúzik tőle.) A szereplők biztosan rosszul fognak járni; vagy azért, mert adottságaik mostohák, vagy ha megkegyelmez nekik az ellenséges külvilág, akkor a kegyelem hatálya elégtelen. Ha teremtenek valamit, mint a szoborokádó fiatal ember, aligha telik benne örömük, és ha cselekvő életet élhetnek, mint a No. 20. szereplője, akkor döntési apparátusuk nyomorodik meg; amire történelmi küldetésüdatak sarkallja őket, az a vigasztalan, keserű pusztítás. Szilágyi Andor nem sok jót tud mondani a szabad akaratról.

Ha a kötet másik felét, az elbeszéléseket vesszük sorra, először a hangulatunk fog megváltozni. Ezek a történetek sem nevezhetőek vidámaknak, mégis egyfajta kellemes tágasságot érzünk olvastukkor. Ha összevetjük a No. 5. történetet a KOPONYA ALAKÚ HOMORSZEMEK-kel, a „B” kötet első elbeszéléseivel, azt találjuk, hogy mindkét történetben egy ember a sivatagban monoton, értelmetlen tevékenységet végez, és ebbe helyenymorodik. De míg az „apokrif”-részletben ez a vég visszataszítóan nyomorúságos, addig a novellában Elmer-Pal von Lindenström professzor életének betetőzése ugyanez. Az elbeszélés ajánlása – „*J. M. R. W. und MittelEuropa*” – talán a JAKOB VON GUNTEN-t írta. Kafka-előfutárként emlegetett Robert Walserre utal, de eljátszom a gondolattal, hogy vigasztalan grandiozitása akár Wagnert is idézheti, főként ha arra gondolok, hogy a tizenöt oldalas történet műfajmegjelölése: regény.

Szilágyi Andor novellái annyira novellák, hogy olyan a valóságban már nincs is. Ilyen jó svádájú, könnyű kezű elbeszéléseket magyarul még nem írtak – talán Ödtk szeretett volna, de menet közben meggondolta magát. Ez persze nem minőségi kategória. Olvastukkor angol nevek jutnak eszembe – Wilde, Wells, Maugham és főleg Kipling –, pedig a novellák hősei nemzetiségük szerint is sokszínűek: van köztük svéd, norvég, német, ír,

oroszlány, angol, japán, spanyol; és a történetek helyszíne is maga a tágas nagyvilág, Norvégiától a belső-ázsiai sivatagon át Indiáig. De talán éppen ez a tágasság az, amit csak angol íróktól szoktunk meg. Ők mint a Birodalom szellemi örökösei mindenütt a földkerekségen otthon tudják érezni magukat; vagy inkább mindenütt otthonatlanul, átutazóként, csak éppen ez az érzés egy cseppet sem látszik leszelvényezni őket rutinszerű életvezetésükben.

Szilágyi Andor természetesen hatalmas macskakörömök közé teszi a klasszikus angol elbeszélést. Éppen azzal, hogy azokat az írói eszközöket használja, amelyeket a mai angol novellisták már elkerülnek, meglehetősen mulatságos szövegeket sikerül előállítania. „*Sir Jonathan Ellister Warwick Samuel Francis Trevor Talbot of Bradboro a dédapjám gondolt*” – kezd a *ONIVÓ* című novellát, a Thackeray-kisregények módorát Leacock vagy Wodehouse módján kissé eltulozva. Másutt így jellemel valakit: „*A város arca, rákatekintetű haláliszemű – akit a korsmáros ajánlott és szőlített ki segítségükre az egyik gyulált tölgyfa aszalt mögüli, és akinek attól a pillanattól, hogy kiléptek a falusi kocsmá ajtaján, egyfolytában csak hajlott hátát, rövid, szarna bárszékabújának kopott hátulját meg város nyaka körül kiszalonnásodott gallérját láthatunk, mert hogy a férfi jó tizenöt lépéssel mindig előttük jár, mintha csak nem is őket vezetné – mindig mögött mutatott, és feljük villantott hiányos fogcsatlót.*” A történet szempontjából tökéletesen érdektelen részletek halmozása a kétfős könyv szerkezetén belül arra szolgál, hogy hangsúlyozottan állítsa: igenis van kívülvilág, vannak a történet szempontjából lényegtelen külső történések, helyek és emberek is, szemben az „apokrif”-ciklus kizárólagosságával és zárttságával. Az olvasó azonban nem erre gondol – nem is kell erre gondolnia, ez csak akkor kell, hogy eszébe jusson, amikor olvasmányára visszaméltózik – hanem jól szórakozik, hiszen elléle részleteket számtalanszor olvasott már, otthonosan mozog tehát a novella világában, és az ismert elemek elléle halmozása parodisztikus hatású, mulatságos.

A tágas fikciós térben, az esetleg haljósnak mutakozó körülmények ellenére is könnyedén induló történetek folytatása már nem fest ilyen vidáman. Igaz: minden történet azzal zárul, hogy a főszereplő törekvései célhoz érnek, élete, sorsa beteljesedik – ami az

„apokrif”-ciklusban sohasem fordult elő – de a maguk életének érvényességi terében ennek már semmi értelme sincs. A történetek folytatásában ugyanis a világban otthonosan mozgó, de valami jól körvonalazható – spirituális vagy egyszerűen csak anyagi – okokból változtatni akaró szereplők szembesülnek történetük rejtélyével. Ez a titok minden történetben más és más természetű, de mindig kétarcú jelenség. Házi használatra úgy mondanám: a kaskai *lelki* titok egyesül benne a Kipling-novellák külvilági, tárgyi titkával; legbenső, gyakran tárgyatlan szorongásunk a külvilág elégtelen ismeretéből fakadó féltelmekkel. Ennek nyomán pedig az otthonosság kellekeivel felszerelt, megismerhető – sőt a csömöng jól ismert – világ, amelynek diszletei között történéshéli utazásunkra indulunk, és ami az egyetlen bizonyosság, amit a titokkal szembefordíthatunk: valójában nevetséges és érvénytelen.

A Szilágyi-novellák kibontakozási szakasza közeli rokonságban áll a legjobb titokzatos-fantasztikus Kipling-novellák hasonló helyével. A *BUGYBORÉKOLÓ KÜF ÚTJA*, a *SUDDHOU HÁZÁBAN*, A *FANTOMRIKSA* stb. megírásokor Kipling is a hagyományos európai világismeret szakadáson voltáról és tarthatatlanságáról beszél: „*Mindaddig nem hallottam hitelet érdemű forráshól arról, hogy hennszülött kísértet angol emberre támadt volna*”, írja az *EGY IGAZ TÖRTÉNET*-ben, csipős öngúnyval tekintve gondolkodásának tarthatatlanul előítéletes természetére. Ugyanakkor a Kipling-hősök, ha buknek is, nem buknek a megsemmisülésnek olyan mélységeibe, mint az *EZOTERÉMA* alakjai.

Szilágyi Andor hősei nem hína, születetten redukált személyiségek, mint Kafka szereplői, hanem az élet eseményei, valaminek a megélése, belátása eredményezi életükben azt a törést, ami az éncsonkuláshoz vezet. Ugyanakkor a Kipling-hősök előkelő kivülállásai sem tudják megőrizni. Ők maguk a történet távolságtartó mesélői-lőhősei, de a csonkító-nyomorító élményeket, *átváltozások* is el kell szenvedniük, és a történet végeztével ninesen számukra visszatérés a kipling-i rendezettség naivitásába. Kiplingnél az érthetetlen dolgok, jelenségek nevet kaphatnak, és kategóriákká válhatnak, amelyek között mégiscsak rendet lehet teremteni; ha aztán erre a „rendre” ironikusan tekintünk is. Szi-

lági Andornál hiába kapnak a novellák szereplői mérhetetlenül hosszú neveket – a névmitika A VILÁGTALAN SZEMIANŰ-ra éppúgy jellemző volt, mint a színdarabokra –, ezek a nevek meddő erőfeszítést árulnak el, a törekvést arra, hogy nevet adjunk a megnevezhetetlennek; és ebben a törekvésben a legbösszabb név sem ér többet, mint az „izé-hotyijják”.

„*Aggamban ér-e a halál, amint ez egy tisztességes magatartást elvárható, vagy a sélányról rugadnak el lelketem az utolsó sétámon, hogy elfoglalja örök helyei annak a kísérteties rikának az oldalán? Vajon megeléme-e a másvilágon a régi ragaszkodást onmagamban, vagy pedig úgy találkozom Agnesszel, hogy undorodom tőle, s így leszek hozzáláncolva egy örökkévalóságon át? Vajon itt fogunk lehogni az idők végezetéig életünk helyszínei fölött?*” Kipling A FANTOMRIKSÁ-ja hősenek kérdéseit a Szilágyi-novellák szereplői nem tehetik fel meguknak. Sir Jonathan stb. az idők végezetéig várhatja, hogy megjelenik előtte egy lakir, aki néhány rüpiáért lenyeli önmagát; és sohasem fog kiderülni, hogy honnan származik ez a kényszerképzete. A DON MIGUEL FÜSZÁLAJ címszereplőjének (az „apokrif”-ciklus No. 20-as családirtója novellabeli párjának), aki egy életet töltött el azzal, hogy a burjánzó őserdő közepén folyamatos robotnal halottan tartson egy darab bekerített sivatagot, senki sem fogja megmagyarázni, hogy egy félreértett szöveg illusztrálásával töltötte az életét.

Szilágyi Andor könyve zárt rendszert alkot. Mint minden eddigi munkájában, ebben is ugyanazokat az alkotói alapelveket, tudatos kompozíciót, aprólékos kidolgozást és az utolsó kötőszóig átgondolt nyelvhasználatot találjuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy valamennyi munkája azonos (magas) értékű és jelentőségű irodalmi műalkotás volna. Ebben a kötetben is – főként az „apokrif”-ciklusban – jó néhány olyan részlet található, amely inkább útkereső kísérletnek, semmint kiforrott műnek látszik, és ahol a vázlatos, esetleges kidolgozás nem lép túl az ötlet bemutatásán, felvezetésén. Mégis, ezekkel együtt, a szerkezet egésze rendelkezik azzal a rugalmassággal, ami egy ilyen bonyolult építmény megtartásához szükséges.

Bodor Béla

II

KIMUTATKOZÁSOK KÖNYVE

„*Mondja csak, mon ami, gondolt már arra, hogy amennyiben és mikor elfogadjuk, hogy pozitíve két ember egymásnak bemutatkozhatik, akkor és ott negatíve azt is elfogadjuk, hogy két ember ki is mutatkozhatik egymásból?*” – a kérdés Szilágyi Andor EZOTEREMA című kötetének egyik záródarabjában hangzik el. Don Miguel először és legvégül idézett „homályosa”. Ha az antinomikus következtetést a mű egészére vonatkoztatjuk, így szól: amennyiben elfogadjuk, hogy létezik ember és ember, ember és világ között esemény, történet (sőt alaptörténet), akkor és ott negatíve azt is elfogadjuk, hogy a történet megfordítása is létezik. Ebből az alapötletből indul ki Szilágyi Andor könyve. A megfordíthatóság és fordíthatóság elve több síkon működik a kötetben.

Szilágyi a konvencionális olvasómód helyett bevezet a silabizálás másféle technikájába. A kötet mindkét oldalán elkezdődik és befejeződik, azaz megfordítható, a zárlat egyben felütés. Nincs kauzálisan elkövetkező vég, a történetek egymás mellé rendelve, a kéz balról jobbra lapoz, a szem csak jobbra néz, megbillen az egyensúly, s csak a könyv megfordításával áll helyre.

Tökéletes alihikönyv ez, melyben az apokrif világ helyzetrajza helyett a világ apokriflé minősített leírását böngészheti az olvasó. Egyik oldalon a holt-tengeri pseudoapokrifek cserepeiből összerakott, imitált szöveg-egész; a másikon ezoterikus novellák sora áll. Az imitáció a titkos iratok egyik vezérlő elve. Az irodalom előtti forma utánzása és az eredetiség látszatának keltése az író személyét és a teremtő fantáziát másodlagossá minősíti. Az író csupán fordító lehet, az elbeszélő pedig beavatott, aki a Teremtő inspirál (Szilágyi művében éppen ez kérdéses, egy bizonytalanul vagy nem létező Isten világában az inspiráció emberi korlátok között marad). Így szakad szét skizofrén módon az elbeszélő személye. Ő az először író fordító, aki kreáltan szintén egy fordítást tesz közzé; ő az opusokat jegyző ismeretlen, nem emberi lény, aki egy ufó naivitásával csodálkozik rá a bűnös emberre; és ő a világ pusztulását elszenvedő

ember is a számozott történetekben. Háromféle inkognitó.

A konstrukció részét képező, de arról deklaráltnan független előszóban a fordító-elbeszélő a közölt szövegek keletkezéséről és megjelentésének körülményeiről beszél, beavatja az olvasót a matematikai módszerességgel szerkesztett (!) iratok titkaiba. Ezek szerint az apokrifek Krisztus előtt 2000 környékén születtek, egy Golda Trish nevű philadelphiai aspiránsnő bukkant rájuk a washingtoni National Library hibernált, föld alatti püncéltárolóban 1945-ben. A Holt-tenger környékéről származnak, mint más közismert apokrifek. Csakhogy azokról köztudomású, hogy 1947-ben találta meg őket egy heduin pásztor a gumránai barlangban, azaz később, mint ahogy a fordító Szilágyi által közöltetett fikatív szövegek – képzeletbeli keletkezéstörténetük szerint – napvilágra kerültek. Golda Trish három évtizeden át honyolult matematikai metodikák alkalmazásával fejtette meg az ismeretlen eredetű jeleket, melyek a héberhez hasonlóan valamely más-salhangzóírási kódjaival születtek. Erről a kötet kettős címlapja tanúskodik, mely Szilágyi Andor keze munkája, s a más-salhangzók nagybetűs írásával jelzi az analógiát.

A szöveg tehát egy virtuálisan létező fordítás álfordítása, a fikció kétszeresen romlott szövegváltozata, azaz az a dekódolt valóság, amiről csak kétszeres áttételhen lehet beszélni. Az iratok keletkezési idejeként megnevezett i. e. II. évezred azonos az i. sz. II. évezreddel, ugyanis a nyolc opusban az egyes töredékek előtt szerepel egy-egy elhomályosított időmeghatározás 920401-től 920804-ig. Ezek szerint az 1945-ben fellelt töredékek 1992-ben születtek. Az időszámítás ezáltal fiktív válik, azaz az origószerű kezdet körül megfordul. Ugyanilyen módon középponttá válik az 1945-ös évszám is, ami előtt és után megszakad az emberiség történetének folytonossága. A szerző intenciója szerint az i. e. 2000 környékén elhaló történetet i. sz. a II. évezredben lehetjük fel, csakhogy megfordítva. Pozitív és negatív változat a koordináta-rendszer egyenesének két oldalán.

A kötet két része a HOLT-TENGERI APOKRIFOK, AVAGY AZ AMFORA CSEREPEI ÉS A LÁTSZÓLAGOSAN KÜLÖNÁLLÓ NOVELLÁK ÖSSZEFOGLALÓ CÍMŰ EZOTERÉMA, azaz ezoterikus réma, rejtett új

közlés, beavatottaknak. Felfogható két különböző előjeli Teoréma-variációnak is. Az elsőben csak Isten eszméje létezik. Az ember magára maradt. Hiába hallja, hogy ott kopog, kapar, rág valami vagy valaki a háttérben, aki figyel, de nem mutatkozik, csak mint emberi rögeszme van jelen. A másik rész novelláiban azonban megnyílvánul mint legelőbb jó (Chopin-dallam a KÍNAI PÁLCIKÁK-ban) és határt szabó parancsnok (a MASZK-ban). Az istennel (Teo) való misztikus találkozásnak lehetünk itt tanúi, mint Pasolini hasonló című filmjében. A találkozás mindkét esetben sorsdöntő, emberi életeket változtat meg, csakhogy Szilágyi kötetében ennél többet jelent, egy nagyobb egész törvényei szólnak meg, s visszaveszik az életet a Teremtésnek. A másik világ színeváltozásai, az ember metamorfózisai, panteisztikus átlényegülések vezetnek vissza – halálon át – a kezdetekhez.

Az „apokrifok” nyolc opusa közé ékelődnek a számozott történetek, összesen húsz hosszabb-rövidebb szöveg. Az opusok töredékimitációk, mintha valóban egy amfóra széttört cserepeinek egymáshoz illesztésekor állnának össze mondatokká. Csakhogy hiánytalanul egész és értelmes közlések születtek, a hármaspontok használata pusztán az illeszkedés illúziójának megteremtése miatt szükséges. A szerző csak néhány esetben ékel a tört egész mondatok közé valóságos töredékeket, ilyenkor – úgy tűnik – a legfontosabb dolgokat hallgatja el. Az opusok számozott (datált) részletekből állnak, és egy „*szépségtőlény*” nevű bacilusról beszélnek, akinél „*fergetemesebb ..... és ostobább állatot ..... még nem hordott hűtőn ..... xxx a Föld*”. Az ember ő, mint Swift GULLIVER-jében a jehuk. Az embernek elléle szatirikus, parodisztikus ábrázolásában e próbálkozás nagy elődei Karinthy Frigyes (UTAZÁS FAREMIDOBÁ) és Szachmári Sándor (KAZOHUNIA). E hagyományok majd' hogy egyenes folytatása lehetne Szilágyi Andor szövege, ám sok esetben nélkülözi a szatirikus hangot, inkább tekinthető nyílt vádiratnak az emberiség ellen, melyben a hűnök axiomatikus lajstroma nem ágyazódik az író teremtette világba, hanem szó szerint, didaktikusan értendő. Mit sem változtat e tényen az, hogy a forma, melyben elének kerül, más dimenzióba hivatott emelni. Kérdéses és megoldatlan a töredékeket rögzítő lény

alakja is, akinek tudatlanságálatra mögül előlőbújik az ember. (Nem ismeri, ezért sérülékeny, csöszzerű végnek nevezi a lábat, ám a szem és a fül nevérol eleve van tudomása.)

Az apokrifeknek inkább erősségei a számozott történetrészek. Az egyes szám első személyben megírt szövegekben visszafelé haladunk, az utolsó vacsora helyszínétől a Golgotán át, az özönvízen keresztül az OSZÓVEISEG törvény előtti káoszába. A különböző blokkokban a vizsgálódó, magányos ember egyszereplős történetei mellett kettős és hármas viszonylatokban (geometriai formációk) is megjelenik az ember. Többnyire egyedül van, a levegőúrben rongyokon lebeg, egy szoba belsejében figyel az ajtó zárulását, szöveget ver, próbál közelbe kapaszkodva felegyenesedni, beméri a távolságok és közelségek relativitását, kilordítja zsigeret, tanakodik az önelveszejtés módjairól. A másik vagy harmadik általában mellékesen szerepel. A másik a negatív alteregó, a tagadás (NO. 05.) vagy a fenyegető ismeretlen (NO. 10. – Vasálarca), avagy a két latin-hasonmás (NO. 03.). A másik lehet a megfigyelés tárgya is (NO. 07.). A hangsúly azonban minden esetben az egyetlen, egyedülvaló emberen van, aki egy üres világban küzd élet-halál között, hol a túlélésért, hol a viszonylagosan emberi halálért. Az „értelmes ember” vegetáló véglény, aki értelme – a logikus gondolkodással mint legkifinomultabb agyvetékenységgel –, Istene csupasz eszméjével és a még benne élő moráltörédelékekkel nem tud mit kezdeni. Túl vagyunk egy katasztrófán, evidenciák a tétek. A túlélő történelmen, történeten, működőképes világon túl és kívül értelmezi újra és látja gyermekként az életet. A megnevezhetetlen, egyes szám első személyű elbeszélő-hős csak az utolsó, huszadik történetben mutatja meg magát. Ő Golo Zacharien (Zakarías?), kultúrutódló próféta, aki bosszút esküszik, paranoiás szenvedéllyel „fogat fogért” halált kíván egy névtelen, talán nem is létező ellenségre. „Ne legyen Golo Zacharien a nevem, ha holnap nem ölöm meg az utolsó ~~csodaszó~~!” – mondja. A keresztényi morál talán csak egyetlen történetben (13.) szólal meg mint a felebaráti szeretetnek és közösségérzésnek gyonge vágya, az is groteszk környezetben. A krónikás vaságyban lebeg a végtelen tengeren, próbálja túlélni a világvégi özönt, de hi-

ába ajánl segítséget egy lukas kádiban menekülő, gázmaszkos embernek, az nem látja és nem hallja őt. A kórkép túlságosan is közismert: nincs kommunikáció, értékét veszítette a szeretet, ez a hiány világa, negatív élet, devalválódiak történetünk, az ember agóniáját éli, ahogy a 13. történetben, léli és vágyja egy dögevő albatrosz halálós vagy harca özönvíz csapását. Üres az utolsó vacsora terme is, csak tizenhárom gyertya ég, már térdig ér a víz (lásd: Tarkovszkij: NOSZTALGIA), a 15. történetben egy bogár rituális keresztire feszítésének receptjét olvashatjuk, majd végezetül: nincs más, csak az *ölni* elve

A szemlélődő, megfigyelő magatartás az egyetlen életlehetőség. Csak az írástudó képes még hangokat hallani és látni, evangéliuma (öröm- és rémhír Isten létéről vagy nemlétéről) azonban nem jut el tévelygők-höz, mert azok immáron siketek, vakok és némák. Az elbeszélő összpontosít, figyel az elmozdulásokat, rakoncáha fogja az időt, ám a változás itt és most alig tetten érhető, pedig mintha élet-halál mólna a rejtett tudáson. (Lásd: NO. 08., töredékmásodpercenként kimerevített lázisképek az ajtó elmozdulásáról.) Az ember megtagadja és elveszíti a cselekvés lehetőségét, kontemplációra kényszerül. Ami odakint történni látszik, az belül van, a látás, hallás, érzékelés módjában. A kötet bevezetés a meditáció iskolájába. Szilágyinak a keleti hagyományokkal való rokonszenve nyilvánvalónak látszik, példa erre a kései Jézus meditatív passiója (NO. 03.), úgy járja kálváriáját, hogy egy filozófiai evidencián gondolkodik: hány pettye is van a katicának? Az ezoterikus novellákban a megérkezés és állenyegülés misztikus, valóságos túli tere, a látszó élet igénye (INGFORD: ÉS INGERKUNNE) ugyanebbe a keleti kozmikus egészbe illik.

De nemcsak a kötet két fő része, hanem az apokrifek egységei (opusok és számozott történetek) között is vannak tartalmi összecsengések. Ám ami a töredékekben politikum vagy kórisma (1992-ből), az emitt és a másik oldal novellaiban kibomló végállapoleírás, melyben csak implicit módon és jelentéseiben rétegezten van benn az itt és most. Például az ÖNEVŐ című novellában, melynek pedigrés angol hősét (Bradborót) – aki csupán a Hit, Hűség, Erő: Szabad Akarat! patri-

nás jelszavát örökíti át a királyi Anglia nemesi erkölcséből – a hajdani gyarmatbirodalomban magával csálja egy majmos fiú, hogy megmutasson neki egy mutatványost, az oncovót, aki nyílt szájon falja fel magát: „Hungry vagy Hungary”, Bradboro nem hallja tisztán.

Az apokriféknak ugyanígy, mint ahogy a másik oldalról olvasható történeteknek képregyazdag közegét és archaikus elemét adja a víz és a lény. A Holt-tenger (halott, életet nem adó víz) vidékén járunk, az özön lassan elárasztja a Földet (Szilágyi elbeszélője egy helyen magzatvízhez hasonlítja), s csak a 20. szöveg terében húzódik vissza, ahol Golo Zacharién nyirkos barlanglakak között esküszik verboszút. A „holnap, holnap, holnap” belejézés átível a nyolc különös novella világába, ahol a víz (tenger) és lény ugyanígy jelképes értékű teret teremt. Hol rémséges titkokat hordó homoktenger; hol tenger, ami elválaszt a valódit; majd veszélyes-elveszejtő és borús-homályos, rejtélyes nagyvíz. A lény vagy tukkasztó nap, vagy értéket jelző sugár, esetleg tükröz lények; mindegyik az isteni hatalmasságnak és erőnek földi megnyilvánulása. Folyamatos jelenlétükkel biztosítják a történetek áramlását, az utolsóg, melyben Don Miguel szavai a kimutatkozás elvi lehetőségéről visszahajolnak a kezdethez, ahol újra tenger és lény...

Az ezoterikus novellák tematikusan vagy egy-egy motívum által párhuzamba vagy ellentétbe állíthatók, szerkesztésükben hasonlóak, s mint egy szöves részei, erős és gyenge szálakkal kötődnek egymáshoz úgy, hogy végül létrejön az egycímű részekből szabott koherens egész.

A KOPONYA ALAKU HOMOKSZEMEK ikertestvére például az INGEBORG ÉS INGERINNE című írás. Az elsöhen Lindenstrom, a Stockholmi Állami Egyetem filozófiakultúrájának professzora, feladva addigi életét, a Maltáj-sivatagba utazik, hogy megbizonyosodjon bizonyító hipotézisének igazságáról. Homokszemeket vizsgál a homoktengerben; tűző napon, élen-szomján. Am mire a tudás közelébe jut, hogy milliárd halott összezsugorodott koponyáját rejtik a szemcsék, maga is koponya alakú homokszemmé lesz. Ingeborg és Ingerinne a világ zaja és a gazdasági válság elől menekülve egy tengerparti láhban telepedik le, öngyöl barátságok tenyésztésével

foglalkoznak. Mikor rádöbbennek arra, hogy e csúszó-mászó állatok a Teremtő hasonlóságai, maguk is csigává változnak. Panteisztikus metamorfózisok. Mindkét történet szereplői emberségesebb, teljesebb életre vágyanak, amit a természet számukra feltáruló titkában találnak meg. Előző, hétköznapi életükről a „nem létező meglgyelő” vagy a mindentudó elbeszélő ironikusan beszél, ám ahogy közeledünk az átélényegüléshez, a nyelvi stílus is módosul, az elbeszélő tárgyilagosan kommentálja és közvetíti az eseményeket.

Az INGEBORG ÉS INGERINNE című történet ellentette a DON MIGUEL FÜSZÁLAJ című. Az egylényegű, nemtelen pár – azonos kezdőbetűs nevek; Ingeborg férfi, de neve női név – az első emberpár groteszk mása. A pokol és a mennyország határmezsgyéjén saját édent teremtenek maguknak, csak ebbe az elzárt kertbe süt be a nap, ott élnek lassan, boldogan, terméketlen környéken termékeny kettőben. Don Miguel a dzsungelben kerít el egy részt, megalkotja az ő negatív Paradicsomát, egy olyan zárt sivatagkertet, ahol nem nő fű, vagy befelé nő, ahogyan Don Miguel hajszálai.

Az ELÁSOTT SZÍVEK című novellában már a metamorfózis után vagyunk. Szerb Antal mesél az írországi tengerpart smaragd zöld dombjairól, melyek belsejében ott pulzál a droghedai vértürdő áldozatainak szíve. A föld, a domb, a sivatag, az állatok emberi lelkeket fogadnak magukba, átélkesülnek, a természetbe visszaszármazik a romlott, gyötürdő ember.

A halál misztériumával foglalkozó főtéma paralell variánsai a KIVÉGZÉS SZIÁMBAN és a KINAI PÁLCIKÁK, AVAGY A TÁRGYAK EMLÉKEZETE című novellák, melyeknek középponti hősei hasonló módon távoznak. Emanuel Smorowskyt (szomorú?) a Meleg Otthon nevű panzióban nem ismeri senki. Szomszédja, Leopard von Hohenstein már-már arra a következtetésre jut, hogy zombie, netán rózsakeresztes, amikor Smorowsky megmutat neki három fotográfiát, aztán eltűnik szohája ajtaja mögött örökre. A képeken egy hozzá kísértetiesen hasonlító (szíámi!), imádkozó fiatalembert fejeznek le Sziámban. Misztikus távozása oly módon valóságon túli, mint a KINAI PÁLCIKÁK-ban szereplő Lazarev halála, akinek a szépségbe kell belepusztulnia. A

szovjet-orosz zongoraművészen egy kínai pálcikákat tartó Buddha-szobor láttán felidéződik katonakorának egy tragikus élménye, amikor nem esatlakozik éjszakában dorhézoló társaihoz a Tisza-parti városban, hanem elmerül egy vak lány zongorajátékában, és eszméletét veszti a szépségtől. Később zongoraművész lesz belőle – Chopint játszik, mint a lány –, de nem emlékezik addig a pillanatra, amíg meg nem látja egy kirakatban a szobrot, melyhez hasonló a lány zongoráján állt. Ezután találják holtan belülről bezárt szobájában, szívében kínai pálcák, mellette szoborcserépek.

A KIVÉGZÉS SZIÁMBAN és az ÖNFŐVŐ elbeszélések sejtelmes, áttűnő, szabadon hagyott befejezése szintén azonos sémát vesz alapul. Emanuel Smorowsky eltűnik ajtaja mögött, Bradboro pedig belevész az éjszakai tenger sötétjébe.

A KÍNAI PÁLCIKÁK-ban és a MASZK-ban rejtélyes, önelvesztető módon, környezetük számára érthetetlenül válnak meg az életűl a hősök. Lazarevet úgy találják holtan szobájában, hogy „az ünnezség a kivételhetlenség miatt kizárt”; Taramata és Miomura pedig szepokut követ el magán, mert élő ember számára megismerhetetlen tudást szereznek, meglátják halott császáruk, Hai Haino Napfia változó emberi arcát a halotti maszk alatt.

A történetek szerkesztése és alapproblémája azonos. A zárás megdöbbentő, új (más) rétegbe emeli a szövegeket. Egyedül a KÍNAI PÁLCIKÁK-ban bomlik fel az elbeszélés kronológiai rendje a végkifejlet előrehozásával. Külön áll az ELÁSOTT SZÍVEK című novella is, mert az elbeszélő egy másik, közbevetett elbeszélőt (Szerb Antal) használ a történetmondáshoz, a jegyző egy már megformált legendát közvetít. A beszédformák nagy elbeszélésáramba épülnek be, minden esetben úgy, hogy a történetmondásnak és a történetmondó személyének alárendelődnek, az ELÁSOTT SZÍVEK bonyolultabb összhangzását épp az előbb említett eltávolítás eredményezi. A novellák kisebb egységekre (snutt), bekezdésekre, fejezetekre tagolódnak. A vágások filmszerűek, hely-, idő- és gondolati váltásokat jeleznek.

A főtéma egyetemes, mondhatni ontológiai, és a II. évezred végéről való, a kiüttlanná váló élet lehetőségeiről, a halál minő-

ségeiről, élet és halál együttvalóságáról és a tudás határáról beszél a szerző.

A halál minden esetben átlényegülés, általa magasabb értékbe és jelentésrétegbe emelkedik az ütlét, a természet pedig (természetünk szerint) maga a folytonosság. Ez egyben válasz az apokrifekben csak félig-meddig megválaszolt kérdésre a folytathatóságról. Megjegyzem, a rilkei saját halál, a testre szabott hazatalálás gondolata, a panteista, kozmikus látásmód erős rokonsághan áll Szilágyi művének szellemi-gondolati glóbuszával. Az EZOTERÉMA hőseinek élete, jelene különös, végzetes viszonyban áll a múlttal. A múlt emlék, ami amnéziás távolságba kerül a máttól, mintha két külön, egymástól elszakadt világ volna megoldatlanul, elvishetetlenül. Ha helyet talál a jelenben, újrendezi azt úgy, hogy sorssá válik, és megteremt valami eredeti rendet, ami a jelen halála bár, de egzisztenciális teljességet jelent. Legjobb példa erre a KÍNAI PÁLCIKÁK-ban Lazarev esete, akiben úgy merül fel a tiszta szépség élménye (Chopin-dallam), hogy lehetetlenné válik a további élete. Vagy Smorowsky példája a zombie-novellában, akinek el kell tűnnie, ahogy a múlt köde megtörtént valósággá lesz a mában.

Szilágyi teremtett alakjai a múlt egy emlékének közvetítésével kerülnek a tudás közé- lébe, így mindannyian egy apokrif valóság beavatottjai. Lindenström koponyatengert lát, Ingeborg és párja csiga-Istent, Smorowsky a halál szíami ikerpárja, Lazarev a legtranszcendensebb (esztétikai) gyönyörűséget tapasztalja meg a zenében, Bradboro majdhogynem megpillanthatja a lehetetlent (egy önmagát lefalló mutatványos személyében), Taramata és Miomura az isteni helytartójának emberi voltáról szerez tudást, Don Miguel pedig az egész műre vonatkozó tagadás letéteményese. Egyedül az ELÁSOTT SZÍVEK írói (a szerző, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós) számára nem jelent halált a rejtett tudás megismerése, mert ők az elbeszélők, különböző apokrifek jegyzői.

A kötet „jól megcsinált” kompozíció, melyben az ismétléses szöveg-, mondat- és szóalakzatok és az imitált töredezettség pszeudo-archaikus, repetitív hangzást teremt. A szerző készülete horitótív didaxisa ellenében a primitív illusztrációk (homokszemek, megfej-

hetetlen jelek, ósnyomatok, koromfoltok, formátlan árnnyképek) lazán illeszkedve a kötetegésbe, finoman szolgálják és támogatják a szöveget. Szilágyi sugalmazó nevei svéd, skót, orosz, lengyel, japán, német, ír hangulati szavak, sejtetett jelentéssel. Mindannyian az ember, különböző hagyományokkal és sematikusán hasonló élelehetőségekkel. A HOLI-FENGERI APOKRIFOK, AVAGY AZ AMFORA CSEREPÉI cím is a klasszikus zsidó–görög–kevesztény kultúra és tradíció együttvalóságáról beszél. (A tükös iratok ez esetben amforán maradtak ránk...)

Szilágyi könyvének meghatározó mozzanata a hangnemek tendenciózus váltása és a tempóval való virtuóz játék. A naïv szitirát néhol ironikus pátosz váltja fel, majd csupasz objektivitás, elemre egyszerűsödött nyelv. A hangvételek, hangulatok (és azok nyelvi megformálásának) kontrasztos és kontúros alkalmazása világok, múlt és jelen idő elkülönítésére szolgál. A tempóváltások az első részben az elnehezült beszédűtől (opusok) a hirtelen kitartott egyenmű hangig (számozott történetek) változatos, de sokszor szétszabdalt, szeretlen darabkká együttállását és egymásmellettségének esetlegességét eredményezik, melytől a szöveg betűjessé és gyakran csaknem „olvaszhatatlanná” válik.

A novellák hirtelen tempóváltásai éleperiódusok és –módok különbségeit jelzik. Eképp kap a formái gyorsaság és lassúság többletjelentést. Szilágyi hőse a fogyasztás és szerzés forgatagából (győztes és vesztes szísziluszai harcából) kilép, és egy lassú, meditatív életben talál otthonra. A múlt heroikus tettei a mában értéküket veszítették, ironikusán lehet csak beszélni róluk, a lélek belső útját fellelézni vágyó ember romantikus irrealitásba és misztikumba menekül, ám ez a valóságon túli világ válik egyedül hitelessé. Szilágyi művében a fordítást, megfordítást nem pusztán eszközként használja, hiszen a világ maga fordul meg: a valóság irracionálisvá, a misztikum pedig valósággá lett.

Szilágyi Andor kísérleti könyve egyetemes igényű mű. S bár provokatív módon ezoterikus, remélhetőleg nemcsak kiművelt filozofok hermeneutikai újjgyakorlatának lesz a tárgya, hanem a riadt olvasó is kézbe veszi majd, talán éppen – alibinek.

Nagy Gabriella

HÁROM BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Darvasi László: *A venetigani rózsbokrok*
Jelenkor, Pécs, 1993. 156 oldal, 195 Ft

I

A SZÉPSÉG KOPASZ KOLDUSA

Ennek a könyvnek valószínűleg sikere lesz. (És ha a terjesztés nem volna katasztrofális, a szakmán túli körökben is komoly érdeklődésre számíthatna.) Az ok viszonylag kézenfekvő: közös tapasztalatunk a „szöveggyártó” mofalom kifáradása, ismét feltámadt a vágy a vérbeli történetek iránt, szeretnénk bízni és reménykedni egy elmesélhető világban. De átadom a szót a szerzőnek. „Az gondolat, hogy szerkesztékben, olvasókban egyvánt valami új, különleges, a gyermekok naivitástól sem mentes igény támadt a történetek legendaszzerű, meseszzerű változatára, vagyis arra, hogy egy nyomasztó, lelketlen, korrupt és technokrata éra után újra el legyen mesélve a világ. Hogy esetleg szíven legyen elmesélve.” (Kőrösi Zoltán: FELROMBOLÁS. Interjú Darvasi Lászlóval. Pesti Szalom–JAK, 1994. 37. o.) És kétségtelen, hogy Darvasi mindent megkísérel kielégíteni ezt az igényt. Többnyire klasszikus novellát ír, melynek van elejévége-közepé; a cselekmény szinte mindannyiszor érdekes, fordulatos, alkalmanként krimiszzerű, olykor még a frappáns csattanó sem hiányzik; a környezetrajz pontos, érzékletes; a figurák erős, határozott kontúrokkal megrajzoltak; a szókinés gazdag, a stílus eulónikus (rosszabb pillanataiban kissé szépelgő), a mondatlözés kiegyenlített ritmusú, az építkezés jó arányérzékre vall – és még sok más pozitívum is elmondható a megírás technikájáról: „technika, technika”, ismételteti Darvasi az idézett interjúban. Ami persze alapvető eszköz a leghöbbs vágy kielégítéséhez: „Csak mondatakat akartok, amelyek helyett már más nem lehetne írni.” Vagyis szükségszerű, semmi másal nem pótolható elbeszéléseket. Másképp kifejezve: saját, összetéveszthetetlen világot. Hogy ezt csak részben, foltosan sikerült megteremtene, arra két, egymással persze összefüggő magyarázatot ajánlanék. Az egyik talán a túlzott „technikázás”, a kicentézés, a

lekerekítés erőltetése, a szép hangzás megszalátatásának kikényszerítése szinte mindenáron: „apám szeretett szépen beszélni, és én iszinten, a fiú szeretet minden melegével lelkesedtem e különleges, nekem már nem járó adamányert.” – mondja az első novella elbeszélője. Nem így Darvasi, ő könyörtelenül elveszi a szép beszéd jussát. Így a szöveg sokszor pusztán ornamentikus lesz, keresett, veszedelmesen „megcsinált”, hogy a legkritikusabb pillanatokban utat nyisson az ugrásra készen leselkedő giccsnek. Ilyenkor szívesen kihúznánk egy-egy fölöslegesnek tűnő jelzőt, csökkentenénk a mézes lényvel túlesorduló mellékmondatok számát, törölnénk néhány mélynek látszó hasonlatot („Mint a megszokás, nátek az árnyak” – hangzik el AZ ELSŐ MESE című elbeszélésben. Az ellajta megszólalás, mely oly káprázatos volt Krúdynál (vö. „Alkonyodott, mint a favadt szőr”), itt hamis stílusjáték inkább, kellenkedés, mely kínosan enyhíti a novella egyébként jeges, dermesztően tárgyilagos légkört. Bodor Adám csak sikerrova társítható Krúdyval. Ilyenkor az író mintha nem bízna eléggé saját atmoszférateremtő képességében, túltömi a szöveget, és fulladással lenyegen az anyagot.

De talán mélyebb oka is van ennek a sokszor észlelhető bizalmatlanságnak. (Ez volna a másik magyarázatom arra, hogy minden nagyszerű erőfeszítése és képessége ellenére mért nem sikerült e kötetben Darvasinak megteremtene saját, összetéveszthetetlen írói világát.) Darvasi nem mindig hisz saját anyaga önére jében, talán azért, mert ez a matéria egyelőre csak rendkívül sebezhető, néha lukaos formában áll rendelkezésre. Van cselekmény, vannak alakok, van milió, többnyire nyersen és megformálatlanul „minden megvan”, ami a komoly epikus építkezéshez szükséges, de mégis nehezen körvonalazható az egész; minden oly ismerős, ám ugyanakkor igencsak fantomszerű. (Az ismerőség érzését fokozza a sokféle áthallás: Bodor Adám, Mándy, García Márquez, Mészöly, Nádás – a lista ki-ki olvasottsága szerint bővíthető.) Pedig Darvasi igen komoly és becsünlendő erőfeszítéseket tesz, hogy feltárja saját anyagát. Hogy szervessé tegye világát, hogy a szó teljes értelmében egy novelláskütellet helyezzen az olvasó asztalára különféle elbeszélések véletlenszerű halmaza helyett. Nem is olyan nagyon rejtett ciklus keletkezik így

(melyből fájdalmasan kilóg A VILÁG LEGSZOMORÚBB ZENÉKARA, ez a nem túl gazdag képzelőerővel megírt, de részleteiben persze nagyon igényes és professzionális García Márquez-másolat). E ciklus főszereplője többnyire egyes szám első személyben szólal meg, kopasz, gyakran szűz, vagyis ártatlan, máskor szexuális problémákkal küszködik (?), néha onanista; olykor még gyermek, máskor már huszonnyolc éves; van, hogy gyilkos, megint más esetben valamiféle bandatag (?); legtöbbször árva vagy meglehetősen különös viszony fűzi szüleibe, a címadó novellában egyenesen incestuózus kapcsolatban áll az anyjával. Ő a Szépség kopasz koldusa, a PARSTEM „lészta balga” alakjának orszos, vagyis együgyűbb, kommunikációképtelenebb, „szentebb” változata. De mivel mégis oly sokféle megjelenésében gyakran oly esetleges, ezért nem hiszem, hogy az Elbeszélés Szelleme testet ölthetne alakjában. Csak a legkritikább esetben és akkor is inkább csak a részletekben képes, hogy valódi történethordozóként szólaljon meg (KALM ÁRDÁJA; KUTUFUZ UNOKÁJA; A VEINTAGÉNI RÓZSABORRÓK). Ám a kódos, kissé ráfogásszerű anyag, mely a legtöbbször hűján van hármiféle belső intellektualitásnak, a lapos, de nem halgán „mely” filozofálgatások, végül az írói akarnokság, mely meggátolja, hogy egy valóban ártatlan és éppen ezért láttató intonáció kiáradjon, vagyis megint a bizalmatlansága saját teremtménye iránt, nos, mindezek a gőres és a matériát kiszipolyozó eljárások útját állják a valódi művészi sikernek. Ekkor segít látszólag a stílus eufóniája: a szép hangzás öntudatlanul is a szellemi súlytalanságot hivatott pótolni. És akkor úgy érezhetjük, bár ebben a kötetben Darvasi a legkevésbé sem mutatkozik „imladalmi irónak”, hogy mégis, minden mesélőkedv, legendaépítő képesség, krimiszerű cselekményvezetés ellenére mindez csak „literatúra”. Szép mese.

Ugy gondolom, Darvasi László ezzel a kötettel „kitanulta a szakmát”. Nyilvánosan tette, és ez így van jól, ha a kvalitások emyire kétségbevonhatatlanok. Ettől kezdve azonban könyörtelennek kell lennie önmagával szemben, ki kell bányásznia saját anyagát, melynek feltárására egyedül ő hivatott. Mert úgy érzem, valahol megvan ez a matéria.

Bán Zoltán András

II

A MINDENT ELRENDEZŐ SZENVEDÉLY

Darvasi novelláiban az elbeszélés tere nem egy írói műhely, hanem egy teljes világ. Az írói tudat visszaszorul oda, ahol „hagyományosan” volt, a mondatok lejegyzésének regisztráló munkájába. Az a látszat keletkezik ismét, hogy az író minden tud az ábrázolt világról, és anyaga nem teszi képtelenné arra, hogy bárhogy elrendezze, feldolgozza, ahogy kedve van hozzá. Nem relativizálja és nem kommentálja történetét, csupán kiválasztja a számára adott történet neki leginkább megfelelő előadásának módját. Erről a szemléletmódról a stílusjegyeken keresztül kapunk információt, más fogódzónk az író munkáját illetően nincs, de nincs is rá szükség, elég a meseszöveg maga, hogy kitöltse olvasói figyelmünket. Darvasi élvezi az elbeszélésben rejlő határtalan lehetőségeket, és úgy érzí minden rá van bízva. Ettől nem elbizonytalanodik, hanem erőre kap.

A prózában megjelentétt életanyag, mely az utóbbi években talán túlságosan „nyelvi-vé” vált (mondhatnánk, ha nagyon igyekszünk jól érteni a szót, melyet Bán Zoltán András használt *AZ ÜRESSÉG KÖNYVEIBŐL* című nagy hírű kritikájában, *Holmi*, 1992. 9.), most ismét kezd – mivé is? emberivé? szociológiailag is megközelíthetővé? életszagúvá? megismerésközpontúvá?, ezek nem a legjobb kifejezések – mondjuk talán inkább így: egyszerűen csak elbeszélhetővé, elbeszélendővé válni. En örülök ennek a változásnak. Nem mintha nem lennének kedves műveim az úgynevezett szövegirodalom köréből (Kukorelly, Garaczi, Németh Gábor, Kemény István prózájában), hanem mert úgy érzem, féltő, hogy az a fajta irodalom nem művelhető, működtethető hosszabb távon a kiküzdött magas színvonalon, a tizedik, huszadik hasonló szerkesztési elvke épülő mégoly finom technikával kidolgozott szöveg is könnyen fárasztóvá válik, könnyen elbódíthat a mondatok tűzésének kétségelennül artisztikus játékaival. Fennáll a veszélye annak, hogy a túl finom szöveg egy ideig most nem tud újat mondani arról a világról, amelynek persze kétségelennül logikus terméke. Mégpedig sejtesem szerint azért nem fog tudni egy ide-

ig újat mondani, ha nem fog tudni, mert nincs benne vagy csak nagyon töredékesen van benne történet elmesélve – amin keresztül mégiscsak feltárulhatna az a világ, amelyben ma élni kényszerül az író meg olvasója.

Nem kell aktuálisnak lennie az írásnak ahhoz, hogy újra érdekes lehessen, nem kell direkt módon szólnia a „mai magyar valóságról” (mit is jelent ez egyáltalán?), nem kell kötődjön valamiféle szociológikumhoz sem feltétlenül (ha kötődik, az ugyanúgy lehet jó is meg nem is). De az, úgy látszik, mégiscsak fontos a prózában, pontosabban a prózaepikában, hogy – miként most Darvasinál – ábrázolva legyen valamiféle világ, helyzet, élet-szerűen megfogható esemény, a figurák, a tárgyak, helyszínek éljenek a szövegben, legyen az elbeszélésnek atmoszférája, lehessen benne ellakni, látni, szagolni, érzékelni lehessen azt a környezetet, ahol a történet játszódik, elképzelné lehessen az alakokat. Tétje (mondhatnám: egzisztenciális tétje) legyen a szövegnek, és végső soron, akárhogy is – az életünktől szóljon, arról, hogy mi történik velünk. Legalábbis számomra ezek egyre fontosabbak ahhoz, hogy élvezettel prózaszöveget olvassak. Darvasi élvezhető, izgalmas, helyenként lázas figyelemmel olvasható novellái igencsak megerősítettek ebben a véleményemben.

A lentebb említett sajátosságok valamiféle „világszerű” epika jellemzői volnának, és úgy látszik, az utóbbi évek jelentősebb prózai teljesítményei ilyen törekvések jegyében születnek. Egymástól egyébként távoli írói alkotásmódok közös sikere talán valahol itt keresendő: gondolok például Bodor Ádám, Tolnai Ottó vagy Tar Sándor hosszú évek, sőt évtizedek óta esendően kibontakozó elbeszélőművészetére. Érdekes ebből a szempontból is Parti Nagy Lajos *ST. DOBOK, ST. TROMBITÁK* sorozata: mintha az ő prózája is az önreflexivitásra épülő szövegektől haladna a meginduló elemi történetek irányába, talán egy később kiteljesedő elbeszélő gyakorlat előlegzéseképpen. (Erre enged következtetni egy-két már megszületett novellája.) A legjobb próza mostanában olvasható teljesítményei is azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek közepe táján kivirágzó szövegirodalom eszménye kezd háttérbe szorulni, és kezd erőteljesen visszatérni a történetek felmutatásában rejlő erő.

Egyre inkább érzékelhető egy olyan írói formálismód jelenléte, amelynek célja, hogy az epikus romokból ismét epikus szerkezetet építsen. Szerintem a legígéretesebbek ebből a szempontból ez idáig Szíjj Ferenc, Láng Zsolt és Darvasi László elbeszélései. Három alapjaiban bizonyos közösséget mutató pályamódot egészen másféle vonások jellemzik.

Szíjj Ferenc eddigi novellái és rövidtörténetei (kötetben: *A FÜGÉS NAPJA*, 1992) szociológikus hűteléssel megírt, ugyanakkor ravaszul, költői ritmikával megkomponált szövegek, melyek a maguk puritán mondatritmusával a történetek lecsupaszított, redukált alapjait mondják el, a lét percenén élő bősök primitív életét villantják fel, akikkel az történik meg, hogy nem történik velük semmi különös. Ebben a „semmi különös”-ben azonban titok rejtezik. A figurák már-már elviselhetetlennek tűnő világa nem kibeszélhető, csak „egyszerű” történeteik regisztrálhatók. Értelmezés, reflexió sem lehetséges itt, mert nem létszának megbízható igazságok, marad tehát a pusztá világbábrázolás, beszéljen az – az író helyett. Ennek a létállapotnak az ábrázolása olyan elemi dolgok kifejezését teszi lehetővé, amelyekről már úgy tűnt, kiszorultnak a magas irodalomból, vagy csak valami elavult realista irodalom szintjén csinálhatók meg. É lepusztult, elrontott életű, akadozva, nehezen beszélő, az esti májt is eltelejtő, szürkén és kisszerűen reménykedő figurák történetei a modern kor háttérében meghúzódó hatalmas sivárság kommentár nélküli, ám mégis beszédessé jelzésére alkalmasak. Kafka és Beckett vagy Bodor Adám munkáihoz hasonlítva ebben. Ez a visszalógott tónus szintén nehezen lenne lolytatható ugyanígy, ám ebben az eddig csak elnagyoltan felvázolt írói világban sokféle lehetőség rejlik még. A kötetborítóra emlékeztetve azt lehetne mondani: elég, ha például a címlaplótó egyes részleteit felnagyítva, a nagyítás nélkül láthatatlan titokzatos részletek felé fordul az elbeszélő figyelem.

Láng Zsolt novelláiban és mostanában megjelent regényében (*FÜGÉSREGÉNY*, 1989, *PERENYI SZABADULÁSA*, 1993) leldíszítettebb, színesebb, változatosabb, fordulatosabb a mesé. A helyszínek, a szereplők, a kellékek a képzelet tanka világából pattannak előnk, a

fantázia gazdagsága a legsivársabb valóságos tájat is lakhatóvá teszi (még a jelenkori Marosvásárhelyet is, amely a regény alaptörténetének színhelye, Perenyváros néven). Történetei tele vannak nyelvi leleménnyel és humorról. Ő az első a három író közül (és nemzedékéből is az első között van), aki megpróbálkozott a regénnyel, egy hosszabb elbeszélésből és rövidtörténetek tematikus sorából hozva létre olyan jól működő nagyszerkezetet, amelyet a motívumok alaposan megtervezett, sűrű hálójá fog össze. Az ördög működésének állhatatos nyomon követése teszi lehetővé az elbeszélő számára, hogy egyaránt látóterébe vonja a romániai „forradalom” eseményeit, Erdély történetének évszázadait és Nizza, Japán, Szibéria vagy Stockholm e működés szempontjából csöppet sem különböző helyszíneit. Borges és García Márquez írásmódjából is sokat merítve, az elbeszélés egyszerre izgalmas szellemi kaland és a valóság mágikus jellegére való rámutatás. Itt megőrződik valamelyest a munkájára reflektáló író figurája, ám egy olyan helyzetben, mikor is hangsúlyosan a komor és szürke „valóság” meg az izgalmas és színes „fantázia” pólusa közt tekerreg, gombolyodik az elbeszélés fonala. És ez az elbeszélés magával ragadja az olvasót, ahogyan magával viszi az esszéisztikus betéteket is, hogy azok is a kibontakozó kalandos történet részévé váljanak, s ne a reflexió uralja a történetmondást, hanem fordítva, a történetmondás a reflexiót.

Darvasi László írja a három író közül a legteltebb, a leghővérőbb, a – szó szerint is – leginkább „hús-vér” történeteket. A háttérben, a díszletek közt számtalan érzéki elem erősíti az elmeséléket. A tárgyi környezet soha nem mellékes, hanem a történet szerves része. A motívikus munka Darvasinak is erőssége. Történetei ugyanakkor mindig végig vannak mondva, le vannak zárva. Van tehát belejezés, végpont, ahonnan az elbeszéltek értelmeződnek, és ez a lezárás nem esetleges, hanem hangsúlyos, mint a bagyományos novellaformában lenni szokott. Míg Szíjj narrációs eljárásának alapelve a redukció és a szegénység, addig Darvasié a teltség és a gazdagság. Avagy amíg például Kemény István prózája az éles felszín megragadhatatlanságára épít, addig Darvasié a nagyon is közel-

logható dolgoknak a szövegbe sűrítésére törekszik, ábrázolt világa nem légiés elemekre, hanem éppenséggel a megragadható elemekre épül. Azonban maga az írói világ, ami felépül, valahogy mégis légiés, sokszor egészen naturalis részletei ellenére a novella maga nem naturalisztikus, hanem inkább díszesen finom és artisztikus, néha szecessziósan vagy barokkosan telített.

Ákárhogy van is, ez a novellatéma, amit Darvasi talált magának, legtöbbször izgalmasan működik, sőt a benne rejlő gazdag lehetőségek akár a regényírás felé is vezethetnek.

Darvasi eddigi pályájának alakulását, a Darvasi-történet születését és főbb motívumait (apa-fiú viszony, hűn és ártatlanság kapcsolata, a halál és a pusztulás) és Darvasi szemléletének „középkorias” vonásait jól foglalja össze Mikola Gyöngyi A TÖRTÉNET REHABILITÁLÁSA című dolgozata (megjelent a CSIPESSZEL A LÁNGOL című tanulmánykötetben, *Nappali ház*, 1994), ezért ezekre itt most nem térek ki. Inkább három további fontos jellemzőjét szeretném kiemelni az eddigi novelláknak, mégpedig úgy, hogy a számomra egyértelműen a legújabb próza legjobbjai közé számító elbeszélői teljesítmény problematikus pontjaira is felhívjam a figyelmet.

(1. A teltség és a zsúfoltság.) Az elbeszélések teltségét nemcsak a cselekmény pontról pontra való következetes és körültekintő végigvezetése, illetve a zárlat, a csattanó hangsúlyossága eredményezi, hanem a történet körülményeinek részletes leírása is.

Az elbeszélő nem titkolt élvezettel bontja ki az állatseregletből összeálló szimfonikus zenekar leírását a tengerimalacoktól a citromsármányokig át az afrikai vadméhekig (A VI-LÁG LEGSZOMORÚBB ZENEKARA). Máshol a hirtelen csendben érzékelhetővé váló kisvárosi hangok kimerítő regisztrálásába fog, beleírva a novellába a spaletta csapódásától a sült vadhús sercegésén és egy harákoló járókelő nagy köpésének hangján át a horkolásig, edényesorompolásig és a mandulavirágok szomjának nyílásáig az életnek annyiféle hallható jelét, amennyit csak nem röstell (A WEFEMBERGÉ KÖTORÓK). Megint máshol, ismét csak egy város leírásakor fontosnak tartja a narrátor, hogy belesűrítse a szövegbe a kertek, udvarok, hálózobák erős illatát, meg-

a savanyú káposzta, a sült kolbász és a főtt kukorica szagát, csak úgy mellékesen (A KÉK-SZALAG-TÖRTÉNET).

Szinte a szemünk, a fülünk, az orrunk előtt zajlik a cselekmény. Úgy tűnik, fontos az író számára, hogy mindent jól magunk elé idézhessünk: a föld szagát, a vér ízét, a hatalmas hímtagot, amint azt a nyomozó főhős megpillantja öreg ellenfelet levetkőztetve, a csigát, amint fényes nyálát húzza a két férfi cipője között, akik detektívstoriba illő párbeszédet folytatnak éppen. Még az egyébként legpuritánabb történet, A HEGYEN LÍÚ FŐHÖSE is, mikor apja sírjáról gondolkodik, az igénytelen, magányos hegyi emberhez nemigen illő módon halmozza az élvezeteket: „Szép sír lesz, urágonként ültek rá, rózsabükkmel, jácuttal, szegfűt és tulipánt.”

Az elbeszélőnek az a szenvedélye, hogy az egész világot heleírja a történetbe, egyrészt rendkívül érzékletessé teszi az írásokat, másrészt azonban helyenként a túlrirtság, a túlszűfolttság veszélyét rejti magában. És a szenvedély feltárulása sebezhetővé teszi az írói magatartást, amellyel látszólag visszavonulni szándékozik történeteinek mögé, mégsem bírja megállni, hogy az élet habzsolásának vágya elbeszélőjén keresztül leleplezze őt, az író, az eredendően lírikus alkatot.

Kosztolányival kapcsolatban mondta Karinthy, hogy jobb lenne, ha Édes Anna a gyilkosság előtt nem „sok-sok süteményt” enne meg, hanem csak egyet vagy kettőt. „De Kosztolányit elvagdja az anyag, papercselni és hibélni kezd vele, a nyelvi furcsa természeté is izgatja [...] a téma jellel az előadás mód művészi tökélye ellen [...] Anyagszerelme megtréfálta a költőt, kiütközik a műből, elűtérbe lép: a gyilkosságot ábrázoló pompás szobornütről azt a képzelt kelti, mintha keményre fagyasztott tejszínhabból faragták volna. Vagy sok-sok süteményből...” Ez a megjegyzés alapjában itt is érvényes. Darvasit is elragadja az anyag szerelme. „A nyelvi furcsa természete” mint probléma, amely a korábbi, a versektől a rövidtörténetek felé haladó könyveiben (HORGER ANTAL PARISBAN, 1991. A POR-TUGÁLOK, 1992) egyik központi fontosságú kérdése volt, a háttérben így szokik be a mostani írásokba is. Ha meggondoljuk, hogy ez a most kiteljesedő novellisztika olyan költészetből nőtt ki, amelyben állandó feszültség forrása volt a fogható testi valóság és a gram-

matikailag megjelenő mondat közti távolság áthidalhatatlansága, akkor talán nem is olyan meglepő, miért érezhető szokatlanul erős szenvedély e próza mondataiban. Már a versekben is volt valami titokzatos magánmitológia, ami elfogadhatóvá, érdekessé tette az *írás versus élet* problémáját. Most a választott elbeszélésmód óhatatlanul az élethez vezet közel, a háttérben azonban nem lehet nem észrevenni a költőt, aki éli hőseinek kitalált életét, mint a sajátját, szenved, örül, szagol, megrendül, mindenre vágyik és mindent belát. Megvallom, kedvelem ezt a szenvedélyes elbeszélésmódot, mert lendülete és személyes tétje van. Mégis veszélyesnek látszik néha, amikor az író olyan közel enged hőiséhez, hogy amit róla mond, azt nem tudom tőle függetlenül értelmezni: ilyenkor szenvtelenebb előadást szeretnék inkább olvasni.

(2. A hétköznapi történet és a magánmitosz.) Van egyrészt a köznapi téma, a realiztikusan elmondott történet. A „véres valóság” ugyanakkor egy emelkedettebb, sokszor mitikussá fokozott világ fogja közre, értelmezi. Pontosabban, ha jól értem, gyakran e két világ összefonódására kerül a hangsúly: például A WITEMBERGI KÖTŐRÖK-ben a heteg apa szellentése és a tündérmesébe illő módon beköszöntő mandulavirágzás fonódik össze „a nyelvi furcsa természet” révén a szíromnyílás kifejezésben. Az alantas és a magasatos, a hűn és a jóság, a profán és a szent ér össze ilyenkor. A hányás és a gyónás, a rózsalaaj és a húgy szaga, a szentkép és a patkányszar, a fény és a mocok. Szerencsés esetben azonban nem úgy, hogy a mitikus történet lenne az emelkedett és a reális történet a földhözragadt, hanem úgy, hogy mindkét világban előfordulnak ugyanazok az ellentétes elemek, csak az egyik, amelyik mintha egy ismeretlen mitológia része volna, távoli, álomszerű, míg a másik nem az. Ezáltal viszont az alaptörténet is kap egy eltávolító színárnyalatot, mintha az is egy magánmitoszhoz tartozna. Megemelkedik így a realiztikus történet, szinte példabeszéddé válik.

Az elbeszélés realiztikus és mitologikus szintje egymást gazdagon értelmezve igen jó novellákat eredményez, főleg A VEINHAGENI RÓZSABOKKOK című írásra gondolok, mely a kötet talán legjobb darabja, és A FULDAL KÉK-

VÍZESÉS című újabb novellára; mely a *Jelenkor* 1993. októberi számában olvasható. Máskor, A WITEMBERGI KÖTŐRÖK esetében ugyanaz az írói eljárás nem vezet sikerre, erőltetetté válik, ezért nincs is következetesen kidolgozva a realitás és a csoda egysege.

Érdekes ebből a szempontból A HEGYEN című elbeszélés, amelyben a legkevésbé jelenik meg a csodás, álomszerű, mitikus réteg, mégis valahogy légiessen emelkedett és mesterséges még a vaskosság is benne. Van egy szentimentális mellékönye ebből az egyébként feszesen és a többihez képest kevésbé szenvedélyesen megírt szövegben, még az elején, ami visszavesz a később jól kiszámítottan pergő mondatok szikárságából: „Szorongalltam a gyantától ragacsos, temető közel, és hőlogulltam, mert apám mindig igazat mondott. Igen, és arra is gondoltam, hogy hűlő órájában ritkán téved az ember. Ez, azt hiszem, szép gondolat volt. Talán ezért mosolyogtam is. Nagyon szeretek mosolyogni, ilyenkor hasonlítok rá leginkább” – mondja az elbeszélő-főhős két tárgyilagos leírás között. Furcsa, hogy a lírizáló hajlam ebben a cselekményes, elsőrendűen epikus művilágban is mennyire előjön. Még a tematikai ismétlődésekben is. A kopasz fiú, a szüzesség problémája, az apa és a fiú viszonya, a testi-ség már-már túlmotogatótt jelenléte erősen személyessé teszi a történetmondást, valahogy úgy, ahogy Domonkos Istvánnál az ÖNARCKÉP NOVELLÁVAL című kötetében.

A természetközeli látásmód (a növényi-állati világ és az ember biológiai-lelki működéseinek természetének összejátszatása) ugyanakkor jó lehetőséget teremt a lázasan egységet, lényeket, égi-földi teljességet kereső elbeszélőnek arra, hogy törekvéseit miniegy a tények szintjén alapozhassa meg. Kevésbé kerül elő ez ideig Darvasinál az az írói lehetőség, amit a hasonló helyzetből Bodor Ádám bont ki, legjobban A RÉSZLEG című elbeszélésében, hogy tudniillik a szikár tények maguk adjanak ki egy teljes képet a világról, és ne mindig az író embernek az életények közti határtalan tobzódása vezesse az olvasó tekintetét.

(3. A naiv mese és a rafinált elbeszélő.) Darvasi elbeszélője nagyon is tudatában van annak, hogy mit csinál. „Ott él egy nő, akit kinnéztem magunnak, mert mondat” – írta a költő

első kötetének KRUPPELA című versében. Hát ez a nő most, az elbeszélésekben, úgy csinál, mintha tényleg nő volna. Most erről szól a mondat, és Darvasi, vállalt feladatának megfelelően, díszretereken háttérbe szorít mindent, ami nem a cselekményt viszi előre. A költő érzékenysége most leolvad a történetet szövögető, honyolító és kibogozó mesemondó tevékenységében. Egy helyen azért ez a rafinált mesemondó is elárulja magát. A KALAF ÁRIÁJA-nak hőse, a temető mellett lakó kertész, miután biciklijével (!) majdnem halálra gázolja a meztelen (!) nőt, így morfondírozik, megadva ezzel Darvasi novellaírói ars poeticáját is: *„Allam a sötétben, és lassan megnyugodtam, nem megjutamodni, nem, ez gondoltam, és döntöttem is, és nyomban különös, jóleső melóság öntött el, hogy lám, talán cselekvő részese leszek egy titokzatos történetnek, amibe pedig akaratomon kívül keveredtem, befolyásolhatom az eseményeket, lehetek fő- vagy éppen mellékszereplő, visszahúzódhatom, vagy éppen gubancolhatom a szálakat, hagytkozhatom a szemléltetés távolságtartó semlegességére, kegyelmet vagy kegyetlenséggel gyakorolhatok, megmenthetek, pusztíthatok, hogy aztán végül mégis mindent elrovidezzek. Talán most minden rám van bízva. Micsoda kihívás!”*

Ezt a kihívást, bár az elbeszélő nem teszi, nyugodtan vonatkoztathatjuk A VEINHAGENI ROZSABOKROK szerzőjére. Ez a kihívás már régen lelkesítő induló magyar írói ennyire. Már önmagában az is figyelmet érdemel, hogy valaki, egy mostani prózaíró ilyen radikálisan meri vállalni a prózaíróvá váláskor éppen meghatározó formálásmóddal ellenkező törekvéseit. Ráadásul Darvasi mindezt nem valamilyen korábbi irodalmi állapothoz való visszatörődülésként csinálja meg, de az elbeszélés korábbi dilemmáinak ismeretében. Egyben úgy, hogy az önreflexív próza személyes téjéit megőrzi, de tematikusan nem beszél ki, hanem beledolgozza a mesébe.

Valami más kezd születni, mint amit az Esterházyi követő prózai fejleményekből egy ideig jósolni lehetett, mondjuk Garaezi, Háry vagy Podmaniczky, Kemény korábbi szövegei, „rovidtörténetei” alapján. Nem mintha ezek az írások ne lennének igen színvonalasan megcsinálva, de úgy tűnik, esetenként jó tud lenni az is, ha nem úgy alakul az irodalom, ahogy az várható volna. Most annak örülhetünk, hogy van másik út, ami járható.

(Természetesen a személyes vélemény jogán mondom: nekem ez most érdekesebb, mint az előző.)

Darvasi a maga módján olyan elemi erőt próbál újra bevinni a szövegbe, amit joggal kevesellnek évek óta a fiatalabb írók mellett még kitartó olvasók. Az önfeléd, szenvedélyes mesélés biztonsága és öröme, az elbeszélő egzisztenciális érintettsége és az előadásmód lelkesültsége jelent szokatlan élményt Darvasi új kötetében. Lehet csodálkozni, hogy akkor most mi történt.

(Intés és önkritika: Pályakezdő írók, vigyázat: lassan ez a fajta próza lesz a kertüendő divar! Aztán a kritika csak sopánkodhat, hogy nincsenek jó, linom, alternatív szövegek...)

Károlyi Csaba

III

VAN MINDEN, ÉS...

Aki meg akarja tartani, elveszti azt, aki pedig elveszti, az megtalálja azt. – – – Van minden. Van szenvedély, és van történet, van cselekmény, és van ritmus, van titok, és van elrejtés, van szó, és van talány, van érzékiség, és vannak érzelmek, van sáv, és van csoda, van mese, és van fájdalom, és vannak szavak, szavak vannak, lubickol a nyelv önnön határtalan sokszínűségében, bőség van és hővelkedés.

Aki meg akarja tartani – – – Hogy van-e sziget?, hangzott el a kérdés korábban, az első kötet, a HORGES ANEM. . . korában, akkor, mikor a beszédnek gonosz vize volt, s az erköles súly nem mást kívánt, mint hogy a költő ne írja és ne alkossa verset tárgyát, hanem váljék maga azzá. S ekkor valóban még csupán a kérdés hangzott fel, s sziget, önálló költői-alkotói tér nem létezett még. Csókoknak, gölöknek és vidéki történeteknek kellett elkövetkeznük ahhoz, hogy megalkotódjon a különálló, másoktól különváló tér, de mindez már a második könyvben történt. A PORTUGÁLOK-ban, ahol Angyalok, Ördögök, Isten, szerelmek, szeretet és a szóittas nyelv segített a mesélésben, melynek folyamán kimondódott valamiféle cél: *„hogy beszélni kell a világról, különben elpusztul az. Dícsérni kell, hogy van, és*

meg kell felelni, hogy ilyen. Erről beszélgettek, és arról, hogy az elkezdésre és a befejezésre is szükség van. Kell a kezdet, és kell a vég, s e kettő közt mint nemu szavak közt a zümmögő hang, kell a szó. Ez mind kell. És a félbehagyott romokhoz kellett kitalálni mesét. Mert kell a mese, és kell az eredettörténet, kell a hamis is, szabad vagy nem szabad, a lustasághól soha lel nem épült éppoly szomorú, és ugyanúgy megkívánja, hogy beszéljenek róla, ráhazudjunk, vár volt, leomlott, elpusztult, egész történetet kér a sose kész.

...elveszti azt... – – „Mert kinek hazudhatsz, nem szelhet úgy, mint kinek soha” – ez A PORTUGÁLOK utolsó történetének egyik utolsó intése, S ez a mesebeli hazugságvágy, az ebben való felnövés, megkövesedés, és ennek az elutasítása a harmadik kötet, A VEINHAGENI RÓZSABOKROK címadó novellájának alapmotívuma. Mert a hamis történet megalkotása magába zárja alkotóját. Csönd lesz és hideg. S míg ha „túl sok a múlt”, az valamiképp mégis megszerze a világot, hiszen akkor a legapóbb rezdülésekkig követni lehet valamiféle már adottat (A HEGYEN), addig a hamissal való együtt-élet elfojt és leigáz. Míg a második könyv egyik részletében csak aki kitalálta a hamis szavakat, esik kétségbe, a használói vígan elvannak ezekkel a szerszámokkal is: addig a rózsabokrok városában már a hamis szavak hamis fogságot jelentenek, ami ellen lázadni kell.

...aki pedig elveszti, az... – – Van sziget. A rózsabokrok könyvének rétegei felismerhető és félbeismerhetetlen földdarabbá váltak. Novellák, mesék, krimiszzerű izgalomtörténetek vagy a kamaszlét novellafüzerei. Hősök, de nem, mert többek, hanem mert valami hiányában szenvedők. Az életükben nem, csupán a novellában főszereplők, kopaszok és szűzek. Megrekedtek valahol, valami nem történt meg velük, és valami külső jegglyel érzékeltetik csonkaságukat. Apák és olyan fiúk, akiknek már nem adatott meg. Nem folytatják, mert már nem részesültek például a mesélés adományából, vagy nem folytathatják, mert a hagyomány már nem vihető tovább, így váltják át inkább testüket tárgyá. (Így lesz például a kosárfonó fiából modell.) Sorsukszakadt, téholyodott gyerekek, gyereketől megfosztott maga is gyerek leányanya. Megfejtők, akik szerződést kötöttek arra,

hogy magával a megfejtéssel már nem kezdenek semmit. Anyák, akik beavatják fiaikat, testükkel gyógyítanak, és testükkel pusztítanak. Apákkal álmodó fiúk. Rejtélyek, csavarok, titkok. Szerelem, bűn, büntudat, hatalom. Szakadások, nincsek, nem lehetek.

Lírai kétségbeesés és a próza gyógyírja. A líra, mert pusztán csak felmutathat: kételetűt – a próza kiír: beszél, gyógyít. Csak-hogy Darvasi lírája sosem volt keseredett, az első köteté inkább kusza volt vagy tépett, a másodiké pedig fergetegesen vidám. Ha valamiben Darvasi direkt megoldásokra tört, az sokkal inkább a verseiben történt meg, mint a novelláiban vagy akár a második kötet rövidtörténeteiben. És ami nem megold, hanem helyette felmutatja azt, ami van vagy lehet – az a prózája. Felmutatja, hogy mégis lehet olyan nyelv, melyben egészzé válhat egy szakadozott világ rongyolt történeteinek hompölygő kuszasága. S hogy ez regénnyé lesz-e, talán igen – talán nem. Ami különös, az az, hogy mintha a könyv megjelenése óta Darvasi maszkokat próbálgatna. Lehet, hogy nem állja meg helyét a feltételezés, de mintha a *Jelenkarban* megjelent KÉKVÍZESÉS (A FULDAI KÉKVÍZESÉS, '93. október) Nádas Péter EGY BÖVEN TERMŐ BARACKFA-jából szólna ki, s a *Határban* megjelent VASÁRNAP DÉLUTÁN ('94. február) meg Tár Sándort idézné. Különféle maszkok, az álarc alapvonásait megtartva, a szem hunyorítását, a száj szögletének ívét imitálva, s ezekből a maszkokból kiszólva saját, egyéni hangon, s mindezt nem a költészetben, amire volt már példa, hanem a prózában úzva. Talán ez történik most Darvasi műveiben, talán nem. Ám út ez is, még ha Darvasié nem is ez lesz. De ami bizonyos, és az utóbbi két kötetből biztos állítható, hogy megtalálja azt.

Ambrus Judit

BOULEZ ÚJ BARTÓK-LEMEZE

*Bartók Béla: Négy zenekari darab. Op. 12 (Sz. 51)
Concerto for Orchestra (Sz. 116)
Chicago Symphony Orchestra.
Vezényel Pierre Boulez
DG 437 826-2*

Pierre Boulez újabban egyre-másra készít új lemezfelvételeket karmesteri repertoárjának régebbi darabjaiból – többnyire a Chicago Symphony Orchestrával Bartók zenéjének megszólaltatásához, különösen ideálisnak tűnhet ez a párosítás, hiszen az együttes képviselte hagyomány s a Boulez által mindig is megkövetelt pontosság miért is ne kapcsolódhatnak szervesen egymáshoz? És mégsem. A DG legújabb kiadványa számos elődjéhez hasonlóan adós marad a válasszal az egyik legsúlyosabb Bartók-kérdésre, hogy tudnillik feloldhatók-e egyáltalán a klasszikus értelemben vett nagyzenekari tradíció és a bartóki idiómák előadói megközelítése közötti ellentmondások? Lehetséges-e a zenekari kultúra mai állása szerint a szerző elképzeléseinek maradéktalanul megfelelő olvasata?

A válasz egyértelmű: igen. A kompromisszumokra csak kevésbé – a legtöbbször semmiképpen sem – hajló Bartók nyilván nem fordult volna időről időre a nagyzenekar felé, ha nem éri zenéje orkesztrális megvalósításának lehetőségeit. Igaz ugyan, hogy zenekari műveinek számaránya az életműhöz viszonyítva csekély (s azok többsége sem úgynevezett „reprezentatív” kompozíció), ám épp elég ahhoz, hogy a napnál világosabb legyen: Bartóknak igenis fontos volt, hogy zenéje nagyobb együtteseken is megszólaljon. És ez látszólag már maga egyfajta kompromisszum: hiszen tisztában kellett lennie, hogy stílári szemponthból a nagyzenekari játék kötöttségei komoly gátakat jelentenek. De vajon jelentenek-e valójában? Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a zenekaroknak sohasem volt és ma sincs lehetőségük igazán elmélyedni a Bartók-művekben a próbaidő rövidsége, a sztereotip karmesteri hozzáállás s ezernyi más, ez idő szerint csak romló feltétel miatt?

El lehet intézni persze az egész Bartók-

problematikát egy kézlegyintéssel, mint ahogy Stravinsky tette (az általa elmondottakból világosan kitűnik, hogy sem Bartók zenéjét, sem pedig tevékenységének lényegét nem ismerte alaposan), de ő legalább 1. soha életében nem játszott vagy vezényelt Bartók-műveket, 2. reális és nagyon is fogyasztható lehetőséget kínál. Aki viszont Bartókkal – előadói szinten – komolyabban akar foglalkozni, annak tudomásul kell vennie, hogy ez a zene igen nehéz. Nemcsak azért, mert sokrétűségénél fogva alapos és szerteágazó előtanulmányokat igényel, de azért is, mert az előadó felelősége a Bartók kínálta interpretációs szabadsággal egyenesen arányos. Boulez, aki régebbi nyilatkozataival homlok egyenesen ellenkezően ítéli meg ma Bartók jelentőségét, kissé elkésett, hogy magáévá tegye azt a hatalmas konglomerátumot, amit kelet-európai népzene néven szokás emlegetni – ha ugyan valaha is svándékában állt. Márpedig enélkül leglelőbb Bartók Béla saját felvételeinek gyűjteménye marad az egyetlen forrás, amely némi alapul szolgálhat ennek a – tetszik, nem tetszik – folklorelmekkel sűrűn átszőtt, hihetetlenül bonyolult stílusnak előadói megmunkálásához. Pusztán a parlando-rubato előadásmódd, a sajátos – jelentős és kevésbé jelentős hangok közötti diszkrimináción alapuló – bartóki agogikarendszer zenekari megvalósítása nyilvánvalóan túlmegy azokon a kereteken, amelyeket a mai, túlságosan is rituálisnak nevezhető karmester-zenekar viszony lehetővé tesz. Márpedig ha senki nem veszi a háterságot, hogy ezeket a kereteket áttörje, akár áldozatok árán, Bartók legjelentősebb műveinek előadási tradíciója eltorzulhat, visszafordulhat a leírt kotta pontos megvalósításában maximált követelmények irányába. A huszadik századi modern szerzők közül bizonyosan Bartóktól – aki még magát a kottairást is kompromisszumnak érezte – áll a legtávolabb ez a fajta attitűd, amely az ötvenes-hatvanas években tucatjával termelt ki olyan Bartók-előadásokat, amelyek korunkban jószerével hallgathatatlanok.

Természetesen ez csak az érem egyik oldala. A „tisztogató” Bartók imázsával nagyon is megegyezők azok a vonások, amelyek Boulez előadó-művészetének fő jellemzői: a képlehetetlen ritmikus egzaktság, a mű egységé-

nek hangsúlyozása, a helyes arányérzék, tehát mindazon diszciplínák, amelyek az interpretátor Bartókot úgymond magányos larkássá tették korának zongoristaseregében, s tulajdonképpeni okozói annak, hogy a XX. század egyik legkiemelkedőbb zenei egyénisége – valljuk be őszintén – soha nem vált igazi pódiumsztárrá. Ám a lemez megvásárló zenekedvelő a pénzéért lehetőleg az érem mindkét oldalát szerelné magáénak tudni. Teljes joggal vágyik tehát olyan előadásra, amely az egyszerűség élményével hitelesítve fedi föl számára a legtöbbet – formai és hangzási vonatkozásban egyaránt – a műből. A Boulez-lemezen szereplő kompozíciók tekintetében be kell azonban érnie a jelenlegi kínálattal, amelyhez képest egyáltalán nem kell szégyenkezniük a lemez készítőinek: a CONCERTO esetében az egyik legjobb, a NÉGY ZENEKARI DARAB esetében pedig a legjobb felvételtől lévén szó. Ennek azonban vajmi kevés köze van a lényeghez, az mindenképpen áldozatul esik a mondanivaló felületes megközelítésének, a sablonos zenekari megoldásoknak, a zeneipar létrehozta művészi uniformizálódásnak. Szeretet, gond, kézmű, bizony üres szavakká lakultak a stúdiók légkörében, a pernyi pontossággal beosztott felvételi időtől szorongatva. Nagyon-nagyon kevés a zenekari felvétel, amelynek hallatán mindez nem nyilvánvaló. Boulez lemezein szinte egyetlen ütem sincs, amelyet ne lehetne szívesben, jobban, a anyanyelvűhöz szívesen elképzelni. Kérdezhetnénk, hol maradtak az ELEGIA egymásra licitáló feljajdulásai? Miért nem rajzolódik ki semmi a háttérre a NÉGY ZENEKARI DARAB bevezető tételében? Miért ilyen szűkkehlő a CONCERTO, és miért olyan színtelen a zenekari darabok közjátéka? Mit számít a tüneményes virtuozitás, a legendás chitragói vonós- és lüvészhangszín, a hangmérnök által kikevert, valószínűleg optimális hangzás, amikor a bartóki zene kvintesszenciáját kell megragadni? Egyetlen recsegő-ropogó, Bartók játszott a fonográfhenger megballgatása elég ahhoz, hogy bárki megérezze: eledlég csakis a szerzőnek sikerült maradéktalanul.

Felreértés ne essék: a recenzióknak nem célja, hogy eltántorítson a lemez megvásárlásától. Ellenkezőleg: a párosítás, a tagadhatatlannal magas színvonalú zenekari játék önma-

gában is elég, hogy a felvételnek előkelő helyet biztosítson bármely gyűjteményben. Hogy mikor váltja fel a jobh, az igazibb: nos, ez már nem a gyűjtőkön múlik.

Kocsis Zoltán

A HALÁLBA KEVÉLYKEDÉS ÉVSZÁZADAI

Zonda Tamás: *Az öngyilkosság kultúrtörténete
Végeken-alapítvány, 1991. 233 oldal, 198 Ft*

Magyarország 1968 óta világszerte az öngyilkossági statisztikákban: száz év alatt az ország feltornázta magát a világstatisztika tizenötödik helyéről az elsőre. Ehhez képest a magyarországi öngyilkosságok szakirodalmi viszonylag szegényes. Ha 1958 óta újra nyilvánosságra hozták is az öngyilkosságokra vonatkozó statisztikai adatokat, a rendszerváltásig a szociológia nem számított hivatalosan támogatott tudománynak. Az előrejutás szempontjából sokkal előnyösebb volt, ha például egy ideggyógyász valamilyen ritkaságszámba menő hémulációs idegrendszeri betegséget választott kutatási témául, mint az összehasonlíthatatlanul nagyobb népegészségügyi súlyú öngyilkossági problematikát. Az öngyilkosságokra vonatkozó mentalitástörténeti munkák pedig még ezen a szűkös magyar szakirodalmon belül is fehér hollónak számítottak.

Pedig sokan sejtették – illetve részletes feltáró kutatások hiányában nyugodtan mondhatjuk: ma is inkább csak sejtjük –, hogy a magas magyar öngyilkossági mutatószám más tényezők mellett a szociokulturális hagyományokkal is összefügg. A magyar kulturális tradíció inkább megértő az öngyilkossal szemben. Bizonyos öngyilkosságok (Teleki László, Széchenyi István, József Attila, Teleki Pál, Launovits Zoltán, Domján Edit, Szécsi Pál) körül romantikus kultusz képződött, burjánoznak a mítikus legendák. Ezeknek a nagy embereknek a példája már az iskolai történelem- és irodalomóráktól kezdve modelleként sugallja, hogy bizonyos helyzetekben az – Ady kifejezésével – „meghívott halál”

legitim kiűt. Néha még az elkövetés módját is megszabja a modell: a balatonszárszói vasútállomáson vagy a közelében József Attilát követve minden évben elkövetnek néhány öngyilkosságot.

Zonda Tamás pszichohistóriai munkája űrtölt tehát he – paradox módon egyébként a szuicidiumokkal intenzíven foglalkozó nemzetközi szakirodalomban is. Az öngyilkosság történeti kutatása mind az *Annales*-iskola nyomán világszerte elterjedt történeti demográfiai kutatásokon belül elhanyagolt (ami valószínűleg a nehezen leküzdhető módszertani nehézségekkel függ össze), mind pedig az orvostörténeti kutatások keretei között.

Egy ilyen munkát háromfajta módon lehetett volna megírni. Az öngyilkosság mentalitástörténete lehet az egyszerű emberek, a népesség és egyes fontos intézmények (például az egyházak) képviselői beállítottságának története (úgy, ahogy ezt Philippe Ariès csinálta a gyermekkorról és a halálról szóló munkáiban); lehet az öngyilkosság eszmetörténete (kiemelkedő emberek, főleg filozófusok vélekedése az öngyilkosságról), és lehet történeti szociológia. Nem von le semmit Zonda kitűnő munkájának értékéből, ha megállapítjuk, hogy az első két beállítottság színvonalas szintézise – és a legkevésbé történeti szociológia az *Annales*-irányzat felfogása értelmében, amely a történettudományt a múlt szociológiájának minősítette. Vagyis inkább szellemtörténeti, mint szociológiai. Pedig az utóbbi lett volna a legérdekesebb és a legkonceptiózusabb – de ehhez csakugyan egy fél történettudományi kutatóműzet vagy legalábbis egy új Ariès vagy Marc Bloch kellett volna.

Zonda a maga elé kitűzött feladatot színvonalasan és alaposan oldotta meg. Személyi adottságainál fogva is alkalmas volt ennek a könyvnek a megírására: egyfelől klinikumban dolgozó pszichiáter orvos, másfelől író, költő, a művészetet kedvelő és filozófiai hajlamú ember. Az elmegyógyászok általánosságban a legműveltebb orvosoknak számítanak, de Zonda tájékozottsága még ezen a „céhen” belül is kiemelkedő és dicséretre méltó.

A szerző szemügyre veszi szinte az egész történelmet, az ősembertől a XIX. század végéig, és nem hagyja ki vizsgálódásából az

Európán kívüli – japán és iszlám – kultúrákat sem. Nem az ő hibája, hogy annál ritkábbak a biztosnak számító állítások és annál gyakoribbak az ingatag és néha túlságosan is nagyvonalú hipotézisek, minél régebbi korokra tekint vissza és minél kevesebb az írott anyag. Mindazonáltal az utóbbi sem gáncias a tévedések elkerülésére. Aránylag nem régi korokról, például a korai újkorról tudjuk, hogy széles értelemben vett irodalmi termékekben nem szívesen foglalkoztak a halállal és a hetséggel, pedig az utóbbiak sokkal inkább jelen voltak hétköznapijukban, mint a későbbi századok során. A Bibliában előforduló kisszámú öngyilkossághól és a diaszpórá-zsidóság alacsony öngyilkossági arányszámából tehát nem lehet okvetlenül arra következtetni, hogy az ókori palesztinai zsidóságnál kevés volt a szuicidium. Ugyanez vonatkozik más korokra, más népekre, más kultúrákra is.

Zonda túlságosan is ráhagyatkozik az írott forrásokra, és a kellethenél ritkábban tesz kérdőjelet a régi tekeresek, kódexek, krónikák margójára: úgy gondolja, hogy amiről gyakran írtak, az okvetlenül gyakori volt, amiről pedig csak hébe-hóba, az mindenképpen ritka. Ez sok vonatkozásban igaz, de nem mindig. Tabutémákról még a tücsökről-bogárról elmélkedő történetírók, filozófusok, szépírók sem feltétlenül értekeznek szüntelenül vagy szívesen.

Nehéz feloldani például azt az ellentmondást, hogy a mezopotámiai, babiloni irodalom szerinte tele van a halálvágy témájával, de kevés vagy teljesen hiányzó az önkezdő halálra történő utalás. Lehet, hogy mind a babiloniaknak, mind pedig foglyaiknak, a folyóközbe száműzött zsidóknak csakugyan alacsony volt az öngyilkossági arányszámuk és hasonló az öngyilkossággal kapcsolatos mentalitásuk – ami egyébként más vonatkozásokban olyannyira eltért. A bibliai írók Babilonra vonatkozó, nem éppen hízelgő véleménye nem pusztán azzal függ össze, hogy Nebukadnezár elhurcolta őket a hazájukból. A zsidók mint földhöz és rögöz kötött, szilárd hitű pásztor- és földművesnép a népies-urbánus ellentét jegyében nyilván mélyen megvetették a világvárosias, kozmopolita, a bankokat és a pénzváltást életre hívó, üzletelő, kereskedő és csenészelő, laza vallású babilonia-

kat, akiket, ha éppen maguk között voltak, nyilván szatócsnépnek csúfoltak. Eppen az öngyilkosság vonatkozásában pendultek volna egy híron?

De csakugyan nem lehetetlen, hogy a közel- és középkor-keleti (továbbá az indiai és kínai) ókori kollektivisták kultúrák erősen integrált jellegükkel, aprólékos magatartási szabályokkal – amelyeknek az egyes ember különösebb zúgolódás nélkül alávetette magát – szoros közösségi hálózatokkal, amelyet az egyén készen kapott, és amelynek alakítására kis jätéktere volt, alacsonyabb öngyilkossági hányadot produkáltak, mint a görög és római antikvitás individualistább, rugalmasabb életviteli elveket felmutató, változatosabb életvezetési stratégiák között választani engedő, popperi értelemben nyitottabb társadalmi. Az egyik oldalon a durkheimi altruista öngyilkosság áll – példája a massadai tömeges önkézü halál –, a másikon pedig a modern, jelenkori társadalmakra is jellemző anómiás modell – a névtelen athéni vagy római polgár eszerint vehetett véget, ha éppen véget vetett, az életének. Az altruista öngyilkos túlságosan, az anómiás túl kevéssé van integrálva a társadalomba. Zsarnokibb rendszerekben paradox módon ritkább az öngyilkosság (a huszadik századi Magyarországon az ötvenes évek első felében ölték meg magukat a legkevesebben). Zonda módszere, amely abból indul ki, hogy az öngyilkosságra vonatkozó nézetek összefüggnek a kor általános világnézetével, életfilozófiájával, uralkodó vallási rendszerével, és az utóbbiakból indul ki, hogy aztán belőlük vezesse le a szuicidiumra vonatkozó véleményeket és beállítottságokat, ezért nem dicsérhető eléggé.

A keresztény középkor egyszerre hozta az ókori stoikusaihoz, epikureusaihoz és más irányzatokat követő filozófusaihoz képest a szigorú ölalmat és a ritkábbá váló öngyilkosságokat, hogy aztán az utóbbiakat a reneszánszsal a szabadabb felfogás és a gyakorlatibb „hablilba hervélykedés” (Shakespeare kifejezése) váltsa fel. Az önkézü halál jogáért vívott harc része lett az emberi autonómiáért folytatott küzdelemnek. Úgy tünik, hogy ez a jelenség az öngyilkosság kultúrtörténetének feloldhatatlan paradoxonja marad: bár az öngyilkosságot mind a humanista orvostudomány, mind pedig (ha nem is kivétel nélkül) az

egyéni szabadságra törő mindennapi gondolkodás, a „common sense” sajnálatos, megelőzendő jelenségnek, minden megértése mellett negatívnak tartja, prevenciójára, arányszámának csökkentésére antihumanista rendszerek és legalábbis erős antihumanista elemeket tartalmazó gondolatrendszerek alkalmasabbak. A közvélekedés és a vulgáris politikai publicisztika úgy tartja, hogy a diktatúrák „hajszolnak” több embert az öngyilkosságra. Ez nem igaz. Ceausescu Romániájában kevesebb ember ölte meg magát, mint Kádár Magyarországon; Szabadkán több, mint Kolozsvárott.

Hogyan tovább? Jó lenne, ha valaki – talán éppen Zonda – megírná a magyar öngyilkosságok mentalitástörténetét, historikus szociológiáját; ha nem is az őshazától napjainkig, de kezdetnek legalább a XIX. és a XX. századét. Némely híres magyar öngyilkosság agyonbeszéltek tünik ugyan, de a magyar öngyilkossági járvány kontextusában leldolgozva az új szempontok nyomán talán még Csáth Géza, József Attila vagy Teleki Pál halálának vizsgálata is hozhat új eredményeket. Jó lenne, ha a mindeddig jobbára a társadalomelméleti önkorlátozás stratégiáját követett magyar pszichológia kísérletet tenné illetékességi körét, és eredményeivel behatolna a történettudományba, az irodalomtörténetbe, a filozófiába. Zonda könyve egyike az első fecskéknek, akik – talán – tavaszt csinálnak majd.

Harmat Pál

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Kedves Réz Pál!

Nem fárasztalak túlságosan sűrűn leveleimmel. Többek között azért, mert mostanában elég sokat írok és publikálok olyan témakörben (gazdaságpolitika), amely közelebb áll hozzám. Úgy is mondhatnám, hogy amióta nem csinálom, azóta magyarázom, de leginkább kritizálom.

Most az készített levélíráásra, hogy a *Holmi* márciusi számában elolvastam Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes és Vas István le-

vélváltását. Mindhármuknak (az élőnek és a holtaknak) nagy tisztelője vagyok, és ennek megfelelő élvezettel láttam neki az olvasásnak. Háromszor elolvastam az öt levelet, hosszasan elidőzve egy-egy különösen szép és okos gondolaton, de harmadszorra sem kaptam választ arra a kérdésre, amely az első olvasás után felmerült bennem. Nevezetesen arra, hogy miért írták meg ezeket a leveleket. Hiszen érezhető, hogy a kölcsönös tisztelet és nagyrabecsülés mellett valami feszültség zavarja Vas István és a Lengyel-Nemes Nagy házaspár viszonyát. „*Hogy lehet az, ... hogy a mi magyar líra megítélésében látszatra ellenütés nézeteket vallunk ... és utóán nem is látszatra, sajnos*” – írja Vas István. A következőkhől és a válaszlevelekhől nekem úgy tűnik, mintha egyáltalán nem vallanának ellentétes nézeteket. Inkább az volt az érzésem, mintha csak ellentétes nézeteket tulajdonítanának egymásnak. En őszintén szólva abból, amit leírtak, nem tudtam megállapítani, hogy tulajdonképpen miről vitatkoznak visszafojtott, udvarias, de mégis nyilvánvaló indulattal.

Azt hiszem, ez egy jellegzetes magyar tünet. Mi nemcsak azon tudunk szenvedélyesen vitatkozni, amit a másik mond, hanem azon is, amit (feltételezésünk szerint) gondol.

De igazán hálás vagyok, hogy leköszölték a leveleket, és kíváncsi volnék, hogy volt-e ennek a vitának – a levelekben kölcsönösen megígért – folytatása. Hiszen a következő években sok lehetőség kínálkozott erre (például Szigligeten).

Nagy érdeklődéssel olvastam Szamuely

László frását is. Szamuely alapvetően a gazdasági kibontakozás „neoliberálisok” által kínált megoldásának realitását vitatja. Megállapításaival nagyrészt egyetértek, különösen a gyors ármeneibe vetett illúziók lerombolásával. Az azonban tény, hogy – Sárközy Tamás kifejezését kölcsönözve – a „történezműveltség” képtelen volt a gazdasági válsághelyzetet lényegében etatista módszerekkel kezelni. Ami számomra érdekes, hogy Szamuely cikkében ismét csak egy sajátos vitamódszerrel találkozunk.

O ugyanis nem feltételezett gondolatokkal vitázik, hanem figyelmen kívül hagyja a liberális koncepciónak egy lényeges elemét. Nevezetesen azt, hogy a privatizációt nem a kormány, hanem a parlament ellenőrzése alá kell helyezni. Ezt én fontosabbnak tartom, mint azt, hogy milyen sebességgel és milyen állami részvétellel kell a privatizációt folytatni. A legnagyobb probléma azonban az, hogy Szamuely ugyanúgy nem tud megnyugtató megoldást javasolni, miként – sajnos – a pártok sem.

„*Bizakodjunk abban, hogy a dráma nem alakul át tragédiává*” – ezzel lejezi be cikkét Szamuely. Ez a madáchi megoldás nem nyugtat meg. Így hát Vas Istvánnal együtt szívem szerint ezt mondanám: „*Adj hitet szívvel és elmével, vágan kimaradni a korból.*”

De nem lehet kimaradni, csak kihalni. És ez sem old meg semmit.

Baráti üdvözléssel

Bihar István

1994. március 17.

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
a Soros-alapítvány, a Budapest Bank és a József Attila-alapítvány
támogatásával jelenik meg